JOSIP EUGEN TOMIĆ

ZMAJ OD BOSNE

TISAK I NAKLADA KNJIŽA[illegible]E ST. KUGLI, ZAGREB

Br

JOSIP EUGEN TOMIĆ

ZMAJ OD BOSNE

PRIPOVIJEST IZ NOVIJE BOSANSKE POVIJESTI

TISAK I NAKLADA KNJIŽARE ST. KUGLI, ZAGREB

Josip Eugen Tomić

ZMAJ OD BOSNE

Pripovijest iz novije bosanske povijesti

Zagreb, 1879. god.

I.

Bilo je godine 1828. U Bosni je sjedio tada na vezirskoj stolici u Sarajevu Avdurahim-paša, prije zapovjednik beogradske tvrđave. Kad su silnoga i radi svoje strogosti još i sada u Bosni spominjanoga vezira Dželaledina porazili Crnogorci u moračkim klancima, i on se, kako kažu, zbog toga godine 1821. sam otrovao, dođe poslije njegove smrti u Bosnu za vezira čovjek koji je proti Bosancima bio toliko slab i nemoćan da mu se ni ime ne spominje. Taj nije imao ni izdaleka one snage kao Dželaledin vezir da održi na uzdi silne bosanske begove koji su odlučili na život i smrt boriti se proti reformama cara Mahmuda II, koga su zbog tih reforma zvali porugljivim imenom đaur-sultan. Bosanski begovi zakleše se vjerom svojih djedova da će proti tim novotama ustati sa sabljom u ruci i braniti stare svoje povlastice i čistu vjeru Prorokovu. Čim je Dželaledin vezir zaklopio oči, morali su njegovi pristaše, odrješiti prijatelji reforama, bježati iz zemlje. Među tima bijahu braća Đindžafići, Đul-aga i mnogi drugi bosanski otmjenici. Oni koji ostaše imali su da brane svoj život i imetak oružanom rukom. U svoj zemlji nasta nered i metež. Plemena ustajala su na plemena, gradovi na gradove, iste porodice borile su se među sobom. Dok je trajalo to trvenje u Bosni, spremaše se đaur-sultan da u carstvu izvrši zasnovane reforme. Dne 28. svibnja 1826. bude u svečanoj sjednici divana stvorena fetva „da se za obranu božje riječi i radi otpora proti sili nevjernika imaju i muslimani podložiti zaptu i naučiti vojnička vježbanja“.

Ova fetva bijaše najviše uperena proti janjičarima kojih većina bijaše iz Bosne. Oni to odmah i opaziše te se stadoše, kao navadno, rotiti proti sultanu. Nu ovaj put izdade ih sreća. Đaur-sultan pobije ih nemilice i učini kraj njihovoj moći od koje zazirahu i sami silni otomanski carevi. S janjičarima pade najjača potpora muslimanskih velikaša, protivnika Mahmudovim reformama. Savladav sultan starovjerski otpor u Stambulu, svojoj prijestolnici, pođe da i u

pokrajinama učvrsti svoju vlast, bez čega nije mogao uvađati svojih novota. I zbilja posla sultan još iste godine 1826. u Bosnu za vezira Hadži Mustafu sa šest komesara da izvađa reforme. Nu zla sreća posluži novomu veziru i njegovim komesarima. Janjičari koji su srećom umakli osveti đaur-sultana, skloniše se u Bosnu gdje ih muslimani raširenih ruku dočekaše, štujući ih kao neka viša bića. Sva srca planuše gnjevom proti đaur-sultanu, koji onako nemilo uništi prve branitelje čiste vjere Prorokove. Nu ogorčenost bosanskih muslimana prevrši mjeru kad u pratnji novoga vezira ugledaše na evropejski odjevene vojnike. Remenje o kom višaše sablja i patronka skapčalo se unakrst na prsima. Vidjevši to starovjernici Bošnjaci stadoše jarosno govoriti: „Šta! da se još i krstiti damo? Šta će nam onda sultan? Moskovski car i bečki cesar bolje će nam kumovati na krstu od sina Osmanova“.

I digoše se na noge, malo i veliko, te po najljućoj zimi proćeraju iz Bosne novoga vezira i njegove komesare. U siječnju 1827. godine stigoše prognanici iza velikih patnji na svom dugom putu u Beograd. Vijest o tom događaju ne smete nimalo sultana. Malo zatim imenova on bosanskim vezirom beogradskog pašu Avdurahima, čovjeka slaba i boležljiva, nu jake volje i svom dušom odana sultanu. Rijetkom vještinom lati se novi vezir velemučna posla. Pomoću svoga prijatelja, srpskoga kneza Miloša, sakupi oko sebe nekoliko stotina momaka i krenu s njima u Bosnu. Prešavši Drinu pođe mu za rukom predobiti za se mladoga Ali-pašu Vidaića, nasljednoga zvorničkoga kapetana, koji vezira primi u svoj grad Zvornik. Iz toga grada, koji se sa sjeveroistočne strane smatra ključem Bosne, razasla novi vezir u puk ovaj proglas: „Muhamedovski Bošnjaci! Donosim vam iz daljine poljubac mira i bratinskoga jedinstva. Zaboravljajući vaše budalaštine i želeći otvoriti vaše oči svjetlu, priopćujem vam svete zapovijedi najsilnijega od svih vladara. Ako se pokorite, imam vlast da vam oprostim. Birajte dakle, ili život ili smrt. Dobro razmislite, da se kasnije ne pokajete“.

Ovaj proglas nemilo se kosnuo bosanskih begova i spahija. Iza poraza janjičara u Stambulu dobro su oni znali da neće dugo trajati njihova vlast i stara sloboda. Većina gledala je kako da se spasi i održi. Osim ovih bijaše još i takovih koji bijahu već otprije potajni prijatelji Mahmudovih reforama, željno iščekujući zgodu da mogu uzraditi u

prilog njegovim ciljevima. Kad su se zato prijatelji Dželaledina vezira, a među njima moguća braća Džindžafići, Đul-aga i mnogi drugi, vratili u svoju domovinu s novim vezirom Avdurahimom, nađe se mnogo bosanskih begova koji se s njima udružiše u nakani da im pomognu osvojiti imovinu koju su prije više godina morali napustiti samo da život spase. Braća Džindžafići, dobivši punomoći u zemlji i imajući u novom veziru svoga zaštitnika, krenu put Sarajeva s četom koja bijaše po novom redu na franačku odjevena i uvježbana. U Sarajevu imahu oni svoja očinska ognjišta i svoju domovinu, zato im bijaše prvi posao da osvoje Sarajevo. Zalud se borahu spahije i njihovi pristaše najvećom žestinom na gradskim vratima i u samim ulicama proti napadačima. Džindžafići slomiše taj otpor svojom dobro uvježbanom četom i zagnaše spahije u tvrđavu gdje se ovi zatvoriše. Nu to im ništa ne pomože. Ne imajući nikakove hrane u tvrđavi, prisili glad ove junake da se predadu svomu neprijatelju.

Sedam najodličnijih poglavica: Pinu Bajraktara, Ibrahim-agu Bakarovića, dva brata Tahmiždžića, Feiz-agu Turnadžiju, Hadži Alud-agu Turnadžiju i janjičarskog agu Ruščukliju poslaše Džindžafići okovane u Zvornik, gdje ih vezir s reda pogubi. Kad bijaše to učinjeno, diže se vezir iz Zvornika put Sarajeva, kamo i s velikom slavom uniđe. Usprkos hatišerifima, koji branjahu bosanskim vezirima boraviti u Sarajevu duže od dvadeset i četiri sata, ostade vezir Avdurahim stalno u prijestolnici bosanskoj da tu vlada kao osvojitelj, ili bolje kao pravi krvnik. Jedne jedine noći smakne on trideset begova, stotinama građana odrubi glave, pače ni same raje ne poštedi nametnuv joj golem ratni harač. I same pristaše svoje, koji mu se činjahu nepouzdani, rastavi on sa životom. Strah i strava zavlada među bosanskim begovima. Najljući protivnici reformama padahu na koljena pred okrutnim vezirom, kunući se da primaju franačke adete, i tako se dogodi da ono malo što još preostade spahija obuče krstačko nizamsko odijelo. Gotovo čitavu jednu godinu trajaše ta grozna vladavina novoga vezira. Na stotinama junačkih lešina podiže Avdurahim zgradu sultanovih reforama, i kada je iza tolika pokolja, umaranja i strahovanja nastala u Bosni tišina kao u grobnici, tro si je Avdurahim vezir s velikim zadovoljstvom ruke, govoreći porugljivo: Račun je sada čist i mirna Bosna!

II.

Pritisnuta sila ne pogiba uvijek pod svojim bremenom nego se sama sobom hrani i jača, da se u zgodan čas još goropadnije razmahne i osveti svomu tlačitelju. Tako bijaše i s mirom u Bosni. Bosanski begovi, moravši za čas popustiti većoj sili, pritajiše se za neko vrijeme, da što prije, prikupiv svu svoju snagu i kad se tomu nitko ne nada, stresu sa sebe silnika koji im bješe sio na grudi. Kapetani i begovi pohađahu se kriomice, držeći tajne sastanke i dogovore, kako će Osmanlije prognati iz zemlje i uspostaviti svoju nekadanju vlast. Koji otprije, bud s koga razloga, življahu među sobom u zavadnji, sada se mire i bratime i jedan uz drugoga polažu ruke na Koran, zaklinjući se čistom vjerom Prorokovom da će se osvetiti đaur-sultanu i njegovim slugama. „Do zgode!“ to bijaše lozinka koja iđaše šaptom od usta do usta, i tisuć očiju sijevnulo bi na te riječi bijesnim ognjem, tisuć ruku grčevito se mašalo za držak britka handžara.

S proljeća godine 1828. prijeđe ruska vojska pod generalom Diebićem granicu i stade se kretati proti Balkanu. Kao da ga vjetar nosi, proleti taj glas svu Bosnu. „Moskov ide!“ čulo se je vikati na sve strane. I muhamedovci i raja veselili se tomu glasu. Čudno doista, ali istinito! Raja mišljaše da je sada došlo vrijeme njezina oslobođenja, a muhamedovci držahu da je kucnuo čas kad je najbolja prilika osvetiti se đaur-sultanu koji se je našao u stisci. Vezir Avdurahim obeća sultanu poslati u pomoć trideset hiljada poizbor junaka, i zbilja pozva on sve muhamedovce na oružje. Njegovi pristaše, kojih bijaše dosta među begovima, zatim plaćeni po njem derviši trčahu po zemlji od mjesta do mjesta, pozivajući u boj malo i veliko: „Na oružje, pravovjerni, ide nekrsta sva sila, obranimo vjeru Prorokovu!“ Na te riječi stalo se zbilja sve oružati. Iz svih mjesta, sa svih kula kreću čete na Orlovo polje, na srpsku među, gdje se je imala vojska sakupiti i preko Srbije krenuti proti Moskovu. Čete vode junaci kapetani i begovi bosanski. Avdurahim vezir gleda taj junački pokret i srce mu igra od radosti, nu

ne misli bolan da se tolika sila nije skupila sultanu za volju, ni radi njegove obrane od Rusa, već da je tomu posve ini razlog. „Zašto da ne krenemo na vojnu?“ govorahu među sobom nezadovoljnici begovi, „mi ćemo ići na Orlovo polje, pa kad budemo svi na okupu, onda će se lako odlučiti što ima biti dalje“.

Bijaše krasan proljetni dan. Kulu bega Altomanovića, kod sela Zovika, u ravnoj Posavini, obasjavahu topli traci sunašca koje upravo sjeđaše na vrh Tribove planine da se zamalo sakrije za široka njezina pleća. U kuli begovoj sve je pusto! Prije tri dana krenuo je Rustem-beg Altomanović na Orlovo polje sa petsto momaka. U kuli ostavio samo nekoliko pouzdanih slugu i sijeda strica Mustaj-bega, koji god. 1806. na šabačkom polju izgubi lijevu ruku, vojujući pod Kulin-kapetanom proti Karađorđu. Stari Mustaj, pošto su i dva sina Rustem-begova Ahmet i Jusuf krenula s ocem na vojnu, imao je na brizi Mejru, krasnu kćerku Rustemovu. U svoj Posavini ne bijaše djevojke, ni turkinje, ni kršćanke, koja bi se mogla u ljepoti uporediti sa Mejrom. Kao samotna ruža iz kamena, tako je cvala djevojka u kamenitoj kuli svoga oca, odijeljena od svijeta i osamljena. Dok još bijaše malo dijete, umrla joj majka, koje se je samo kao kroz san sjećati mogla.

Od malih nogu bijaše joj najvjernijom drugaricom kršćanska djevojčica Jurka iz Zovika. S njom je najviše dana svoga djetinjstva probavila u igri i nestašnim zabavama. I sada kad su djevojke odrasle, druguju kao i za dobe nevina djetinjstva, milujući se kao dvije rođene sestre. Rustem-begu nije bilo zazorno to drugovanje, jer je znao da je ono jedina radost miloga djeteta.

Tamo u haremskoj bašči što se podno kule spušta s brežuljka u dol, pod mladom granatom lipom sjede obje djevojke Mejra i Jurka na ćilimu prostrtom na zelenu travu. Mejri ima oko osamnaest godina, a krasna je da je se ne mogu dva oka sita nagledati. Lica je bijela poput bijele ruže, ustašca kao da su joj dukatom mjerena, a svježa su i crvena kao zrela, neubrana jagoda. Crnu kosu je nehajno unatrag pričešljala i splela u dvije gojne pletenice koje joj padaju niz ramena. Odjevena je sva u crveno. Ima na sebi široke dimlije od crvene svile, a kaftanić od crvene kadife, iskićen zlatnim vezom i biserom. Ispod kaftana bjelasa se

košuljica od fine šipkalije, iz koje se dižu puna bijela kao snijeg njedra na kojima se sjaje đerdan od tri niza žutih dukata. Na glavi ima nalijevo naheren fino-fesić na kom je pripeta koprena od bijele svile kojom se nestašni vjetar igra da se nagleda divote, krasnog lica djevojčina. Jurka je nešto starija od Mejre. Smeđe je kose, a lica rumena, nešto suncem ožarena. Odjevena je seoskim ruhom bosanske kršćanke; na glavi joj je crvenkapa, srebrnim novcem populana, košulja joj od bijela platna, rubom i po stranama izvezena, a na košulji nosi jelek. Opasana je tkanicom, a po krilu pada joj pregača, potkićena kiticama od šarene vune i napirlitana raznolikim bopcima. Oko vrata visi joj poprsica ili velik đerdan od samih srebrnih novaca, koji joj polovicu grudi prekriva. Djevojke imaju puna krila cvijeća, što su ga nabrale po bašči, i sada ga slažu u kite.

- Sunce zapada - progovori Mejra, prilažući šareni tulipan rumenomu karanfilu - a mi još ništa ne vidimo. - I pogleda k zapadu.

- Neće dugo trajati i pokazat će se četa iza brda - odgovori Jurka.

- Tamo za brdom dižu se čitavi oblaci uzvitlane prašine, a ako me uho ne vara, čujem i glas svirala i tutanj talambasa. Slušajmo, rođena!

I stadoše obje napeto slušati, nakrenuv uho k zapadu. Danas je imao u Zovik stići mladi, sa svoga junaštva, ljepote i bogatstva po svoj Bosni čuveni Husein-beg Gradaščević iz Gradačca, vodeći na Orlovo polje tri hiljade momaka što konjice što pješadije. Tu četu izgledaju djevojke i zato su sašle u bašču da mogu bolje vidjeti kako će pasti na noćište.

- Idu, jest idu! - viknu Mejra iza kratka slušanja, i licem joj se preli lako rumenilo. - Čujem posve dobro svirale i mukle talambase!

- Raduješ se, Mejro! - primijeti Jurka s ljupkim posmijehom.

- Oh, kako neću - uzdahnu strastveno djevojče - kad mi srce kaže da ću ga opet vidjeti. Od onoga vremena kad mi je babo pozvan bio u Sarajevo na divane novomu veziru, ne vidjeh ja Huseina.

- Tomu ima tri mjeseca - opazi Jurka.

- Da, tri mjeseca ne vidješe ga moje oči, pa da se sada ne veselim znajući da dolazi. Tužna li je takova ljubav - produlji djevojka iza male stanke - da ovako duže potraje, poginula bih od bola i žalosti.

- Poslije vojne on će doći po te - reče Jurka.

- Došao bi on i prije, ali zna da moj babo zazire od njegova roda. Gradaščevići su ljudi ponositi i hoće da budu nešto bolje nego su ostali naši bosanski begovi. Dobro se paze s Osmanlijama koji su najveće naše krvopije. Otac mu Osman bijaše najveći prijatelj okrutnoga vezira Dželaledina, a i sam Husein kažu da sasvim pristaje uz novoga vezira Avdurahima. A moj babo stari je Bošnjak, i kivan je na ovakove ljude. Kraj toga mogu stradat ja, može Husein.

- Bit će zgode i tvoj će se babo izmiriti s Huseinom - reče Jurka. - Ni sada ne živu oni u očitoj zavadi, već samo zaziru nešto jedan od drugoga. Pristalijega zeta od Huseina neće Rustem-beg naći u svoj Bosni.

- Ni meni milijega vojna - prihvati toplo Mejra - za vas svijet ne bih ga pregorjela.

- Vjerujem ti, biseru moj! Lijep ti je kao djevojka, bogat i gledan, a junačkoga je srca i desnice. Vidi ti se, ponosiš se njime.

- I svaka bi, da ju takav junak ljubi! - reče Mejra živo i uznese uvis crne oči iz kojih sijevaše zanos i dragost djevojačke duše. U isti čas što je pogledala, skoči djevojka sa zemlje: - Evo ih, Jurko! - kliknu Mejra sva preobražena u licu - evo čete Huseinove!

I zbilja na prostranoj ravnici pojavi se prednji odio Huseinove čete. Preko stotinu konjanika jezdijaše kasom po širokom polju na kom je imala četa prenoćiti. Mali čas za tim hrupi žurnim korakom pješadija. Bijaše je oko tisuću momaka. Gusta prašina dizaše se nad četom, oko nje i za njom. Na čelu joj igra ognjena bijelca mlad junak, u bogatom, zelenom kaftanu i bijeloj čalmi, na kojoj trepti sjajna čelenka, sjajući se poput zvijezde o sunčanim tracima. Niz bedro mu visi sablja, zlatom okovana, a posuta biserom i dragim kamenjem. To je Husein-beg Gradaščević, kapetan u Gradačcu. Bijaše mu sada istom 26 godina.

Porasta je povisoka, a izgleda prezanimiva. Pogled mu je sladak i pun melankolije, osmijeh tužan ali prijatan. Nad crnim očima guste, lijepo povučene obrve, a lice mu je bijelo i plemenito i nosi na sebi georgijanski tip svoje matere. Tko bi mislio da se u tako nježnom i prijatnom tijelu krije duh pun krepčine, vojničkoga dara i besprimjerne hrabrosti? Bijelom desnicom drži srebrnu uzdu bijesna ata, a lijevom dragocjeni čibuk iz koga izvija lake dimove. Odmah za njim jaše na žeravu barjaktar čete, noseći u ruci alaj-barjak od zelene svile, sa srebrnim polumjesecom; iza njega do deset četovođa, koji okružuju Huseina kao njegova pratnja. Za pješadijom pojavi se opet konjica, do blizu dvije hiljade momaka iz ravna Posavlja, vičnih konju i junačkom mejdanu.

Svirale sviraju, talambasi udaraju, bojni barjaci lepršaju po zraku, a četa se pjevajući pruža ubavim poljem pod ograncima Majevice planine, da tu prenoći. Husein-kapetan razređuje četu po odjelima, daje i šalje zapovijedi i priskače sam gdje treba njegove riječi i odluke. Uto će on ujedanput stupački okrenuti konja i pogledati prama kuli Rustem-begovoj. U bašči na brežuljku stoji još nepomično Mejra, dok Jurka, sjedeći na ćilimu, motri dolazak čete. Sunce je baš zapalo i zapad sav gorio u krasnom rumencu. Husein upozna na prvi mah ljubovcu i pun milinja podbode konja i poleti kojih sto koračaja pram onoj strani i stade. Niti rukom, niti rječju, niti pogledom istim, jer bijaše podaleko, ne pozdraviše se dragi, nu njihove se duše u jedno trenuće sretoše i pozdraviše. Mladić sjedi pun blaženstva na nemirnu atu i motri svoju dragu koju poznavaše po odijelu i vilinskom stasu.

Djevojka to oćuti i sva razdragana reče Jurki: - Jurko, on me motri; vidiš li kako stoji okrenut amo s konjem i gleda na ovo mjesto?

- Sigurno je da te motri! Nu gle, sada okrenu konja i juri opet k svojoj četi.

- On će mi doći navečer! Duša mi kaže da se želi sa mnom oprostiti, polazeći na vojnu, Jurko! Da ne budem sama, ti ćeš kod mene ostati.

- Hoću, sestro! Večer bit će topla i jasna, možemo najljepše ovdje čekati.

- Slobodno! - reče kratko Mejra i sjede k Jurki. Dolje u ravnici je četa razapela šatore i, otklanjavši jaciju, umorna legla na počinak, da sutra u cik zore dalje krene. Na više mjesta oko logora bdijahu straže, sjedeći na zemlji podvitih nogu i pušeći. Nigdje ne bijaše vidjeti stražarskih vatara jer večer bijaše topla, a mjesec je svijetlio da bijaše vidno kao po danu.

Kad se je već sumrak uhvatio bio i zvijezde na jata zatreperile po nebu, sjede Husein-beg na konja da obađe logor. Čim je ovaj posao obavio, otisnu se konjem niz polje pram Rustem-begovoj kuli. On ne zađe u kulu već je privezao konja za ogradu, i uđe u bašču u kojoj prije vidje Mejru.

Lakim, ali žurnim korakom pođe prama mjestu na brežuljku i za mali čas stade pred djevojkama koje ga do zadnjega časa ne opaziše jer idući bijaše vazda zaklonjen grmljem i drvećem. Djevojke presenećene skoče na noge sa ćilima, opaziv pred sobom mlada kapetana. Husein se nimalo ne začudi vidjevši da ga je Mejra dočekala u društvu a ne sama. Kod muhamedovaca u Bosni vlada vrlo ćudoredan običaj da u njih momak i cura rijetko kada sami biti smiju, već - baš i kad ašikuju - ili on ili ona, ili oboje imadu družine. Osim toga momak ne smije djevojci nikada unići u kuću, već ona sađe u dvorište, ili na mjesto otkud se nazreti mogu.

- Ti si me čekala, Mejro! - progovori mladić, gledajući u poluzastrto lice djevojčino.

- Znala sam da ćeš doći, jer me je srce tješilo da ti ne bi mogao ovuda proći a da se ne svratiš k Mejri.

- Pravo si slutila, lijepi moj cvijete! Idući na vojnu kojoj se ne može dogledati kraja ni izlaska, morao sam te još jednom vidjeti da mi kažeš: Pošo zbogom, dragi!

- Pošo zbogom i zdrav mi se vratio! Alah neka te prati na putu i čuva u boju i svakoj pogibelji!

- Bog će dati ja ću se zdrav vratiti. A onda, Mejro, neka nam svane novo, slatko doba, gdje ćemo združeni uživati najljepšu sreću toga svijeta.

- A moj otac?

- Znam da je kivan na mene, ali u ovoj vojni bit će prilike da se sprijateljimo. Tebi za ljubav učinit ću sve, jer bez tebe ne ima meni života ni sreće!

- Oh, ne govori mi tako na rastanku! - reče tronuto djevojka i taknu se bijelom ručicom ramena Huseinova.

- Pusti samo da govorim - odvrati Husein vatreno, uhvativ Mejrinu ruku - ta ti si milinje moje duše. - I privuče k sebi bliže djevojku.

Jurka nehotice koraknu jedan korak dalje i odvrnu lice od ljubavnika čiji poluglasni razgovor prijeđe sada u nježno šaputanje, pomiješano s toplim uzdisajima i žarkim pogledima. Podobro u noć potraja ovo slatko milovanje. Čarobni sjaj mjesečine, biglisanje slavulja, pjevaoca ljubavi, i zuj nestašnoga vjetrića tako zanesu ljubavnike u slatke snove i osjećaje da se teško od njih bude i osvješćuju.

- Doba je rastati se! - sjeti se napokon Husein. - Ostaj mi zbogom, draga, misli na me! - Na te riječi izvadi iza pojasa zlatnu hamajliju koja je visjela o crnoj ženskoj kosi. - Ako poginem, evo ti uspomene na me! Ovo mi je najmiliji amanet od moje majke. - I objesi ju ljubovci oko vrata, pri čemu lakim cjelovom taknu biljur-čelo djevojčino.

Mejri potekoše suze niz lica. - Uzmi sa sobom ovu kitu cvijeća! - progovori Mejra tihim glasom, - cvijeće će povenuti, ali moja ljubav nikada. Ostaj zbogom, Alah te pratio na svim tvoj im putevima. Husein prinese k ustima mirisavu kiticu, pruži ruku ljubovci i žurnim korakom pusti se k ogradi gdje zajaha vjerna ata, otkasa lagano u logor. Mejra stoji nepomično i gleda za njim.

- Hajdemo, ružice moja! - opomenu ju Jurka. - Već je kasno, pođimo na počinak!

Mejra se ganu i obje djevojke pođu muče u kulu. Čim je svitati počelo, četa na poljani spremi se na polazak. Istim redom kako su došli, tako sada kreću dalje.

S istoga mjesta, na kom bijahu jučer u bašči, gledahu Mejra i Jurka odlazak čete. Uz tutanj talambasa i jeku svirala otiđe četa na Orlovo polje. Husein-kapetan, njezin vođa, poigrava vilinskoga bijelca i neprestano gleda spram Rustem-begovoj kuli. Mejra vidi također mlada junaka u bijeloj čalmi sa sjajnom čelenkom i zelenim kaftanom i ne skida oka s njega. Srce joj se širi od ponosa da ju takav junak ljubi. Danas nije nimalo bolom satrvena, danas je ona viteška Bosanka koja se zanosi junaštvom i bojnom slavom. Kad je za to konjica završila bojne redove i gusta prašina sve obavila da se od nje ništa ne mogaše vidjeti, mahnu Mejra rukom k strani kud je četa kretala i kliknu: „Srećno pošao, dragi! Zdrav i čestit mi se opet vratio!“

III.

Pod Bijeljinom, blizu Drine, blizu srpske međe, puklo široko Orlovo polje. Bistro oko jedva mu može kraj dogledati. Drugda mirno polje sad je oživjelo neobičnim životom. Silna vojska pritisnula ga i razapela po njem svoje bijele čadorove. To je bosanska vojska koja se je sakupila na Orlovu polju, da odonud preko Drine krene u susret Moskovu. Vojska broji trideset hiljada junaka, vještih oružju, a željnih krvava boja i okršaja. Od svih krajeva ponosne Bosne ima vojnika u toj vojsci. Mrki Arnauti od Novog Pazara, ljuti Krajišnici od hrvatske međe, vitkostasi Posavci, kršni Podrinci, sokolovi iz sanske doline, golemi delije iz travanjskoga polja, vrve i vrzmaju se u logoru ove bosanske vojske. Njezini zapovjednici jesu sada vezirov ćehaja i molah, dočim je Avdurahim vezir imao kasnije stići iz Sarajeva. Više tjedana ležaše ta vojska, ne krećući se s mjesta, a uzrok tomu

bijaše sultanov vazal, srpski knez Miloš, koji s vojskom svojom stade s onu stranu Drine da Bošnjacima zakrči put preko Srbije. Kad je ćehaja po svojim porucima zatražio od Miloša da može bosanska vojska slobodno i mirno prijeći Drinu i prolaziti Srbijom, odgovori Miloš: da njegov narod i onda dosta trpi kad zemljom prolaze i omanje čete radi pojačanja beogradske posade, a što bi istom sada imao podnositi od tako silne vojske! Zato da je odlučio ne pustiti je u svoju kneževinu, pa makar se morao silom tomu oprijeti.

Ćehaja planu od jada, čuvši taj odgovor i sazva begove i kapetane, kao poglavice vojske, na dogovor. Razumjevši ovi o čemu se radi, odgovore mu dosta jasno: „Mi smo pošli na Moskova, a ne bijaše nam na umu da se bijemo s Vlasima i njihovim Milošem. Ako sultan nije kadar osigurati nam slobodan prolaz kroz Šumadiju, neka se ne nada našoj pomoći. Na dva dušmana nismo se mi digli". Ćehaja javi cijeli događaj veziru u Sarajevu, moleći ga da mu ili poruči što ima raditi, ili da što prije sam glavom stigne na Orlovo polje. Međutim ne bijaše ni odgovora, ni vezira.

Ta neizvjesnost u kojoj se je nalazila bosanska vojska, imaše svojih posljedica. Pristaše vezirovi koji bijahu na Orlovom polju u velikoj manjini, a među njima i mladi Husein-kapetan, nađoše se u nemilu položaju. Vezir pozva narod na oružje u ime sultana - na taj poziv ustade sve i pođe na vojsku, a kad tamo, sultanov podanik ne da im ići dalje proti din-dušmaninu Otomanskoga Carstva i svete vjere Prorokove; a sultan ne ima snage pokoriti otpornoga podanika i pokazati nepromjenljivost svoje svemožne volje. Ogorčeni i poklapljeni tužili se jedan drugome: „Digosmo se kao junaci, a vratit ćemo se kao babe. Od sramote nećemo se smjeti svijetu pokazati".

Protivnici pako vezirovi radovali se u potaji toj neprilici, govoreći: „Zar da nam zapovijeda sultan koji nije kadar da obuzda ni samoga Miloša sa šakom njegove vojske? Ili možda da se mi pobijemo s Vlasima? Zar nisu krvožedni sultanovi sluge već dosta naših posmicali, nego da i sami od volje za nj ginemo? Vele nam: sultan je u nevolji! I pravo je! Tko se od Alaha odvrne, odnemariv čistu vjeru

Prorokovu, past će u nevolju. Neka mu pomognu sada njegovi đauri koji su mu se toliko omiljeli".

Jednoga dana nađe se oveće društvo u čadoru bega Kulenovića iz Kulen-Vakufa. Srčući kavu i pušeći čibuk sjede tu na ponamještenim dušecima: Rustem-beg Altomanović sa dva sina Ahmetom i Jusufom, kapetan Novin od Novina grada, Tuzla-kapetan, Čekić-beg iz hanske doline, kapetani Klima i Krupa, Filipović-beg iz Glamoča i Ali-paša Vidaić, nasljedni gospodar zvornički.

Ovo su tjemenjaci stranke u Bosni, koja je protivna reformama cara Mahmuda i koja je pošla na Orlovo polje samo zato da se što više složi i sporazumije. Mladi Ali Vidaić najnoviji je njezin član. Zna se da je on Avdurahima vezira, kad je ovaj prešao Drinu, ne samo bez otpora nego upravo gostoljubivo primio u svoj grad Zvornik. Mladi gospodar zvornički bijaše tada uvjeren da se mora uvesti bolji red u zemlji i da se begovi i kapetani moraju pokoriti odredbama sultanovim. Nu kad je vidio kako je Avdurahim vezir počeo krvoločno vladati, bacajući u smrt tolike i tolike bosanske junake samo zato što su u reformama sultanovim nazirali povredu vjere Prorokove i starih svojih adeta - počeo se je Ali kajati rad svoga nerazbora da je onako nepromišljeno primio pod svoj krov, a u zaštitu, nemiloga krvnika svojih zemljaka među kojima bijaše dosta njegovih znanaca, pače i rođaka. On je zato jedva čekao priliku da prijeđe k nezadovoljnicima kojih ipak bijaše velika većina u zemlji. Najljepša prilika pruži mu se za to na Orlovu polju.

Stari Rustem-beg Altomanović bijaše najbolji prijatelj oca Alijina, pa je tako poznavao i Ali-pašu još od malih nogu. Njegovi sinovi bijahu vršnjaci Alijini i zato mu je starac upravo očinskom ljubavlju privržen bio, pa je samo žalio da je mladi čovjek nesmotreno pristao uz Osmanlije. Čim je, dakle, Rustem-beg stigao na Orlovo polje, pohodi ga Ali Vidaić, ispovjedi mu svoju nevolju i iskreno se pokaja radi svoje zablude. Starac Rustem vrlo se obradova obraćeniku i ogrliv ga reče: „Dobro nam došo! Dosta si mlad, pa ćeš imati vremena da onu ljagu opereš sa svoga imena!" Od toga časa bijaše Ali Vidaić uvijek s poglavicama stranke otpornika.

Danas je njihovo kolo neobično veselo. Ti nezadovoljnici nisu već odavna tako zadovoljni bili kao danas. Ali Vidaić dobi naime pouzdanu vijest iz Zvornika da se je u Sarajevu digla buna, i buntovnici da su Avdurahima vezira zagnali u tvrđavu gdje ga sada podsjedaju. Na taj glas oživješe stare, pritajene nade bosanskih begova i kapetana.

- Ded, imena ti, pričaj kako se to zbilo! - saleti Vidaića beg Filipović komu ne bijaše pobliže ta stvar poznata.

- Kazuj, Alija! - prihvatiše drugovi koji također nisu bili o svem obaviješteni.

- Kao svuda - poče Vidaić, odloživ na čas čibuk - sakupila se četa i u Visokom kod Sarajeva da krene s drugima na ovo polje. Sarajlije, koji nisu zaboravili krvološtva novoga vezira što je dao na stotine njihovih građana pogubiti, podgovore Visočane, među kojima bijaše preko trećina bivših janjičara, da ne idu na Orlovo polje nego da sađu pred Sarajevo i zaištu od vezira novaca za vojnu. Visočani to jedva dočekaju i učine sve onako kako su ih naučili Sarajlije. Kad je ta četa ujedanput pala pred Sarajevo, začudi se vezir s toga događaja i pošalje novoga kapidži-bašu, koji je stigao nedavno iz Stambula, sa još nekoliko uglednih građana da upitaju ljude za uzrok zašto su sašli pred Sarajevo. Kako je upravo bio blagdan i svijet praznovao, pođe nekoliko hiljada ljudi s vezirovim odaslanicima k Visočanima. Zašto su išli, vidjet će se odmah. Kad je kapidži-baša, ohol Osmanlija, oštrom riječi pozvao četu da ima krenuti na Orlovo polje, stupi iz reda nekoliko siromašnih Visočana i kažu u lice kapidžiji da bez novaca ne mogu ni korak dalje, jer da su nekoji, dok su se samo za vojnu opremili i do Sarajeva došli, prinuždeni bili svoju djecu rasprodati. Kapidži-baša planu na te riječi i zapovjedi svojoj pratnji da one koji tako govorahu pohvataju i smaknu. Nu to ne bijaše lak posao. „Tko vjeruje u Proroka“, vapijahu oni, „pomozi nam i izbavi nas!“ Sve se maši za oružje: i Visočani i Sarajlije, a od ovih kako oni koji su znali za urotu, tako i oni koji su od radoznalosti izašli iz grada. Kapidži-baša i ostali vezirovi ljudi nisu imali ni toliko vremena da uzjašu na svoje konje, već pješice, što ih noge nose, nagnu bježati natrag u varoš. Naši poprate ih tanetima iz pušaka i s velikom halabukom uđu u grad. Vezirovi vojnici staviše se

na otpor. Bijaše ih kakove dvije tisuće, ali ne na okupu. Na svakom zgodnijem mjestu: na mostovima, kod džamija i jačih kuća opirahu se oni, nu uzalud. Bijaše ih premalo protiv većoj, bijesnoj sili. Samo nekoliko njih spasi se u tvrđavu u kojoj se je nalazio vezir, i otuda stanu pucati iz topova na varoš. Naši ih sada podsjedaju i podsjedat će sve dotle dok im se vezir živ u ruke ne preda. Dugo neće čekati jer u tvrđavi nema hrane, a i pomoći nema niotkuda. - Ali Vidaić svrši.

- Eto guje u procijepu! - nasmija se zlorado Filipović-beg.

- Baš su nas lijepo iznenadili ti Sarajlije - reče Krupa-kapetan - valja im pamet!

- Pita se samo šta će uraditi s njim kad im se preda? - primijeti Čekić-beg. - Hoće li ga pustiti slobodna, ili će mu suditi, kao što je on sudio njima?

- Nije zaslužio da srećno prođe - reče oporo Klima-kapetan - taj osmanlijski pas dosta se je nalizao naše nedužne krvi.

- Čudim se - prihvati sada riječ beg Kulenović - da ćehaja nije dobio nikakova glasa o toj zgodi. U takvoj neprilici valjda ga je vezir pozvao u pomoć, još gdje zna da ima pristaša u ovoj vojsci.

- Zar misliš - progovori sada Rustem-beg Altomanović koji je dosele mirno sjedio i slušao - da će se oni usuditi priteći mu u pomoć. Tako mi poštena obraza, mi bi ih zaustavili. - I taknu se starac rukom svoje prosijede brade u znak da je spreman ono i učiniti što bješe izustio.

- I ja mislim da se neće usuditi - progovori opet Čekić-beg - ta oni su brojem kud slabiji od nas.

- Budimo dakle na oprezu, da nas ne prevare - reče beg Kulenović, srknuv iz fildžana kave.

U taj čas pojavi se pred čadorom ćehaja. S njim bijahu: Husein-kapetan, stari Memić-aga, ajan srebrenički, Đul-aga sarajevski. Ova trojica bijahu jedini pristaše sultanovi u bosanskoj vojsci. Vidjevši ih beg Kulenović pridiže se i pozva u čador, te ih nudi kao i

druge kavom i čibukom. Ćehaja bijaše očito smeten i pokunjen. Poslije nekoliko časaka maši se rukom u njedra te izvadi pismo.

- Zle vam glase imam priopćiti - poče ćehaja razmotav pismo. - Moj dični gospodar, vezir Avdurahim, javlja mi tužnih vijesti iz Sarajeva. Sarajevski nemirnjaci i ostanci rašćeranih janjičara, što se dosele tajno vrzahu po selima i skrovištima oko Sarajeva, pobuniše neuke ljude u Visokom i sarajevsku fukaru da traže novaca od vezira. Otkud će veziru novci kad ih ni sam sultan dosta nema, potrošiv ih na tolike vojne s nevjernim Moskovom. Kad ne dobiše novca od vezira, oni udare na nj sa svih strana, potuku veći dio njegovih vojnika i saćeraju ga u tvrđavu gdje ga sada podsjedaju.

- To mi sve znamo - primijeti oporo Klima-kapetan, da ćehaji umalo što nije ispalo pismo iz ruku od silna presenećenja.

- Vezir me poziva da mu u pomoć dođem produži ćehaja i uze motriti Klimu-kapetana, pa za njim druge.

- Volja te - odsiječe beg Filipović, znajući da ćehaja nije poveo sobom više od dvije stotine momaka i da sam na svoju ruku ne može ništa poduzeti.

- A vi Bošnjaci? - upita ćehaja glasom drhtavim od gnjeva.

- Mi ostajemo tu! - odgovori posve hladno beg Kulenović.

- Al ako vas pozovem ja, vaš zapovjednik? - planu ćehaja.

- Naš zapovjednik? - unese sada glavu beg Altomanović. - Dosele, kad smo mi begovi i kapetani išli na vojnu, bijahu nam zapovjednici naši alaj-bezi, a ti si ćehaja vezirov, ti nam ne možeš biti zapovjednikom.

- Vi mi, dakle, odričete posluh, ne mislite slušati mojih zapovijedi? - upita ćehaja jarosno.

- Ne! - bijaše jednoglasni odgovor njih desetorice nezadovoljnika.

Nastade tišina. Ćehaja šuti i ukočeno gleda preda se. Vidi se da sve kuha i kipi u njem. Ovakovoj nedaći nije se ćehaja ni izdaleka

nadao. Kad mu je ulak vezirov donio pismo, pozva k sebi privrženike sultanove: Husein-bega, staroga Memić-agu i Đul-agu sarajevskog i upita ih za savjet. Ovi i bez toga ozlojeđeni zaustavom vojske na Drini, odvrate mu da bi svakako valjalo i s drugima se posavjetovati, i tako dođe ćehaja s njima u čador bega Kulenovića na dogovor. Vidjevši sada da stranka otpornička kani ostaviti vezira na cjedilu, okrenu se ćehaja prama ovoj trojici i reče oporo:

- Govorite sada vi, koji ste me naputili amo, u osinjak. Ponositim pogledom omjeri ga Husein-beg.

- Što da govorimo? - poče mladi kapetan muževnim, dubokim glasom, stvorenim za zapovijedanje. - Nas se obično kasno pita kad već dobar savjet nije kadar pomoći. Da su vezirove sluge pustile na miru visočku fukaru, umjesto što su je išle hvatati u nakani da je pogube, ne bi svega toga bilo. Ljudi bi se razišli i nikomu ništa. Siloviti vezirov kapidži-baša mislio je da će okrutnošću stvoriti red, a ono se rodi buna, koju vezir nije kadar svladati.

- Hoće, ako mu bar vi pomognete! - reče ćehaja, pogledav Huseina i dvojicu njegovih jednomišljenika.

Beg Kulenović i prvi njegovi pohodnici, a osobito Rustem-beg Altomanović, upru poglede u Huseina, željni čuti šta li će ovaj na to odgovoriti.

- Ti ideš da iskušaš našu vjernost, ćehajo? - progovori poslije kratke stanke Husein-beg - čuj, dakle, istinu! Jest! ja sam odan sultanu jer je on poglavica svih muslimana i jer su potomci Osmana vazda bili najjači štit islama. Ja sam zato zakleti neprijatelj Moskovu jer on ide da nas zatare. Kad su se Moskovi digli, mi smo za volju sultanu na poziv vezirov skočili na oružje i imamo volju boriti se s njima. Sakupismo se tu na Orlovu polju, pa što doživjesmo? Sultanov podanik, njegov rob do jučer, knez Miloš, krati nam prijelaz preko Drine. Zar da se možda bijemo s njim i preko polovice izginemo prije nego se protučemo kroz svu Šumadiju i stignemo na Dunav? Nitko nam ne zna kazati šta da počnemo, kamo da okrenemo, već dangubeć trošimo tu dane i novce koje mi begovi plaćamo držeć na okupu velike čete. Nisu li u Stambulu

prije znali da nema vjere u Miloša koji sluša na mig moskovskoga cara, a sultanu se samo od nevolje pokorava? Sramota je to za nas kakvoj nema pametara. Digosmo se na dušmana, pa se moramo vratiti a da ga ni vidjeli nismo. I ti sada hoćeš da idemo u pomoć veziru koji je odredio da se sakupimo na Orlovom polju, koji je najviše kriv svoj našoj sramoti? Do toga vezira nije meni stalo, nit imam volje izbavljati ga. A kad bi sve imao volje priteći mu u pomoć, zar misliš da bi mu to pomoglo? Znaš i sam da on u Bosni ima malo pravih prijatelja, a na hiljade neprijatelja, koji jedva čekaju zgodu da mu se osvete za njegova okrutna djela. Ti neprijatelji su tako jaki da ga od njih ni sam sultan, kako je sada u nevolji, nije kadar obraniti. Zato ti evo savjetujem da poručiš veziru neka se nikakovoj pomoći ne nada i neka gleda da mu Sarajlije dozvole slobodan odlazak. Tako će bar spasiti glavu i očuvati vezirsku svoju čast.

Čuvši te riječi, odloži ćehaja čibuk, pozdravi rukom društvo i izađe iz čadora mrka pogleda, kao čovjek koji se nema ničemu da nada, pa se u toj nemoći još jedi i u sebi grize.

Sakupljeni begovi i kapetani bijahu presenećeni, slušajući Huseinove riječi. Njegovi jednomišljenici, a i sami protivnici cijenjahu uvelike vrline mladoga Gradaščevića koji je uživao u Bosni glas učena čovjeka, i Husein bijaše doista po tursku dosta naobražen. Zato svaka riječ njegova bijaše dvostruko uvažavana.

- Ejvala ti, aferim, kapetane! - povlađivahu mu s otporničke strane pošto se bješe ćehaja udaljio.

- Uhvati se u naše kolo, Huseine! Evo ti desnice! - progovori Ali-paša Vidaić, pružajuć mu desnu ruku.

- U kolu gdje si ti, meni nema mjesta! - odvrati Husein, omjeriv prezirnim pogledom Vidaića. - Od Bošnjaka ti si prvi pružio ruku veziru, i prvi si ga ti opet ostavio. Gdje je tu vjera? Zar tako rade pošteni ljudi?

Husein ne mogaše oprostiti Ali-paši Vidaiću da je, došavši na Orlovo polje, odmah pristao uz nezadovoljnike, dočim se je sve dotle vladao kao privrženik sultanov i vjeran pristaša Avdurahima vezira

koga je, kad je stupio na zemlju bosansku, prijateljski primio u svoj grad Zvornik. Husein je u tom postupku nazirao beznačajnost i prevrtljivost, te nije mario dalje ispitivati razloge i uzroke koji su Vidaića prinukali da okrene leđa veziru. On bijaše u Huseinovim očima čovjek crna obraza, a takove je ljude Husein svom snagom svoje strastvene duše prezirao.

Čuvši Ali Vidaić trpke riječi Huseinove, skoči kao pomaman sa svoga dušeka i trgnu britku sablju od bedre.

- Odmetniče, udvorice osmanlijska! - ruknu Ali Vidaić i uzmahnu sabljom na Huseina koji bješe također skočio na noge i potegao sablju na obranu svoju.

- Udri, kukavice! - zagrmi Husein s bijesnim očima, držeć spreman oštru damaskinju.

Kako bijahu obojica razjarena, sigurno se ne bi bez krvi razminuli, da nisu među njih skočili ostali drugovi i rastavili ih. Memić-aga i Đul-aga odvuku silom Huseina iz čadora, dok su Ali Vidaića zaustavljali i mirili njegovi prijatelji.

- Ne valja tako! - govoraše Rustem-beg Altomanović. - Sramota bi bila pred vojskom da joj se vođe kolju kao din-dušmani.

- Bolje je mirovati - potvrdi beg Kulenović - još bi se i čete mogle među sobom radi svojih vođa pobiti, a toga nam ne treba. Ali Vidaić, koga su s teškom mukom umirili, ode iz čadora, zaklev se u sebi da će se zbog te pogrde osvetiti Husein-kapetanu. Za njim se i ostali bezi i kapetani raziđoše, svaki u svoj čador.

Vani nastajaše večernje doba. Sunce bijaše upravo zapalo, nu sav obzor sjao je u svijetlom žaru, kao što je navadno u vedrim srpanjskim večerima. Iz okolice vraćali se žeteoci, pjevajući svojim kućama da snom okrijepe trudno tijelo za sutrašnji dan, a pastiri, prebirući na frulu, gonili s paše stada ovaca, dižući za sobom čitave oblake prašine. U logoru bosanske vojske danas je neobično živo i veselo. Vijest o sarajevskim događajima raznesla se po svoj vojsci i sve se veselilo nevolji u koju je dospio omraženi vezir Avdurahim. Vojvode

četa lete u sav trk širokom poljanom na brzim konjima, natječući se među sobom tko će prije na odredenu metu stići; obična momčad sjela, ili stala uokrug, pa se veselo razgovara ili šalu zbija; s više strana dopiru glasovi sitne tamburice uz koje se ori ljubavna pjesma mlada vojnika koji misli na svoje drago koje je, polazeći na vojnu, morao ostaviti. Na južnoj strani logora gdje bijaše utaborena Đul-agina četa, sastavljena gotovo od samih Arnauta, bijaše osobito živo. Više ciganskih porodica razapelo je tik logora uz Drinu svoje šatore: Muškarci kuju i popravljaju oružje, dobnije ženske kuhaju jelo u čađavim kotlovima oko kojih se vrza naga Cigančad, kudraste glave, a djevojke s vranom, raspletenom kosom, žarkastim licem i vatrenim očima udaraju u tamburice i bosonoge, razgaljenih njedara plešu vrlo razuzdane igre na zabavu gledalaca. Mrki Arnauti i vojnici od raznih drugih četa opasali gustim lancem plesačice, pa gledaju. Među njima vidi se i nekoliko odličnih lica, ponajviše sve sami sarajevski age, što sjedeći na konjima rado motre bijesnu igru mladih Ciganaka, ter im ovda-onda dobace po punu pregršt para na prostrti ćilim.

Tad ujedanput nasta žamor među vojnicima koji se stadoše razmicati i tiskati svi k jednoj strani. Od Bijeljine dojurio na konju mlad sarajevski aga sa šestoricom konjanika negdašnjih janjičara. Konjanici su utruđeni, a konji u jednom znoju i zadahćeni. Mora da su silno žurili kad su tako izmoreni.

- Junaci, braćo! - viknuo mladi aga jakim grlom. - Sarajevo je sad naše! Vezir Avdurahim ne sjedi više u njem.

Radostan žamor pozdravi taj glas. Sarajevski age i drugi odličnici, što bijahu izmiješani među vojnicima, trgnuše kubure iz pasa, te stadoše u znak radosti pucati iz njih tako žestoko da se je s onu stranu Drine uskomešala Miloševa vojska, misleći da se Bošnjaci spremaju na nju udariti.

Na taj žamor i još više pucnjavu diže se na noge posljednji čovjek u bosanskom logoru. Sve trči i radoznalo pita: Što je?

- Sarajevo je naše! Avdurahim vezir ne sjedi više u njem! - čuje se radostan odgovor iz hiljadu usta. Neopisiva radost zavlada četama

kad čuše tu vijest. Neki se smiju, neki od radosti potcikuju, neki se opet grle i u lice ljube, hvaleć Alahu da je spasio narod od nemilog krvopije. Tako se raduje narod kad strese sa sebe silnika svoga, a od te radosti teško da ima slađe, jer u takovim zgodama preporađa se narod i počima živjeti novim životom.

Sve se sleglo oko nadošlih konjanika koji im potanko pripovijedaju sav događaj o sarajevskoj pobuni i predaji vezirovoj. Vezir Avdurahim, šćeran u tvrđavu, branio se u njoj s nekoliko stotina svojih vojnika cigla tri dana, bijući varoš iz svojih topova. Nu kad mu izgibe veći dio vojnika, poče se dogovarati o predaji. Mlađi i vatreniji Sarajlije ne bijahu voljni dozvoliti veziru slobodan odlazak koji je ovaj zahtijevao; nu stariji i iskusniji ne želeći tjerati mak na konac i zadovoljni dosadašnjim uspjehom, nagovore mladež da popusti, i tako ostavi vezir Avdurahim tvrđavu, odvukav sa sobom topove koje bješe tamo prije dopremio, ter krenu k vojsci na Orlovo polje. Kad su četovođe bosanske vojske razumjele da Avdurahim vezir kreće na Orlovo polje, sastanu se na dogovor i zaključe da će se odmah razići, svaki k sebi. Znali su oni da bi sultan, ako bi njihovom pomoću odbio Ruse od svoga carstva, odmah se na njih oborio da ih pokori. Zato se i požuriše da krenu kući prije nego vezir u tabor stigne. Još iste one noći ostaviše mnogi Orlovo polje, a ranom zorom stade se sva vojska razilaziti: „Živjela sloboda! Živjela uspomena djedova!" klicalo se na sve strane i s tim usklicima raziđe se dobrovoljačka bosanska vojska. Husein-kapetan krenu među posljednjima. Suznim okom gledaše na rasap te doista krasne vojske. „Srce me boli to gledajući!" govoraše on Đul-agi sarajevskom, „trideset hiljada ima sada sultan manje boraca za svoju obranu i obranu vjere Prorokove. A tko je tomu kriv. Lakoumni divan i nespretni sluge carevi. Dosad mi Bošnjaci bijasmo, a i zvahu nas branom Stambula, odsada dvojim da ćemo to ikada već biti". I pogodio je. Ovo bijaše zadnja dobrovoljačka vojska koju su Bošnjaci za svoga sultana sakupili.

Podvečer ostade na Orlovu polju sam ćehaja i Đul-aga sa svojim četama. Oni odlučiše dočekati vezira i dočekaše ga dru i dan. Putem čuo je on sve što se je zbilo s vojskom i bijaše odmah načistu što ima učiniti. „Idi i ti kući!" reče Đul-agi, „da ne doživiš neprilike radi mene.

Ja se ionako neću vratiti". Tako se i dogodi. Đul-aga vrati se sa svojom četom u Sarajevo, a vezir pridruživši vojnike što ih imaše uza se ćehaja, krenu s ovima u Travnik, a otuda na bojište proti Rusima. U Bosnu nije se više povratio.

IV.

Ali-paša Vidaić ne odvede svoje čete natrag u Zvornik nego ju predade svomu rođaku Mahmud-agi, a sam pođe s Rustem-begom Altomanovićem koji ga bješe pozvao da sprovede neko vrijeme kod njega na njegovu dobru.

U društvu svojih vršnjaka Ahmeta i Jusufa, sinova Rustem-begovih, ugodno su mogli prolaziti dani Aliji Vidaiću. Sva trojica bijahu veliki ljubitelji lova, a u planini Majevici ima dosta lovine: srna, veprova, medeđa, i druge divljači. Zato se Ali-paša unaprijed veselio boravku svojemu kod staroga Rustem-bega. Drugi dan kako su stigli u Zvornik prispije za njima i Husein-kapetan sa svojom četom. Četu ostavi da počine, a sam pojaše prema kuli Rustem-begovoj. Pred kulom sjedio je stari sluga begov Zulfo.

- Je li kod kuće Rustem-beg? - upita Husein-kapetan, zaustavivši konja.

- Jest, kod kuće - odgovori Zulfo.

- Sam?

- Ali-paša Vidaić je kod njega u pohodima.

Huseinovo lice smrče se u tinji čas. Ne reče dalje ni riječi, već okrene konja i odjuri k svojoj četi. Zabezeknuto gledao je za njim starac Zulfo: „Nuto, pobježe! Čudan li je taj kapetan!"

Niti jedan sat ne počivaše četa i morade krenuti dalje. Husein htjede da sada na povratku isprosi Mejru, no čuvši da je mrski mu Ali Vidaić u pohodima kod Rustem-bega, predomisli se i odluči da će

poslije, kada se Vidaić vrati u Zvornik, pohoditi bega Altomanovića i isprositi ljubovcu svoju. Zlovoljan što je morao odgoditi svoju namisao, jahaše muče pred pješadijom, gledajući mrko preda se. Lijepa Mejra sašla u bašču kad je čula da odlazi Huseinova četa. Gleda djevojka četu, poznaje u njoj svoga dragog i suze joj zaliju crne oči:

- Jaoh meni jadnoj! ode, a da me i vidio nije - zatuži turobno Mejra.

- Poginut ću, Jurko, od boli, vidiš da se i ne obazire na me... Moj se Huso srdi, il ne mari za me - govoraše kroz plač ljubavlju zatravljeno djevojče.

- Ne srdi se on na te, ljubezna - stade ju tješiti Jurka - već se ljuti da ti nije babu sama zatekao... Nisi l' čula, što nam Zulfo reče?... Sigurno je pošao da te isprosi, al nije htio da drugi saznadu o čem se radi.

Mejra naslonila desnu ruku i glavu na rame Jurkino, pa sluša i ne sluša njezine riječi. Suznim okom i od čežnje napol otvorenih usta gleda za svojim dragim dok ga može pogledom sustizati. Njezina braća i s njima Ali Vidaić sašla također u bašču da vide kako odlazi velika četa Huseinova. Ta sva trojica ljube nadasve vojnički zanat, pa da propuste nagledati se takova prizora! Ni ne sluteći da je u bašči Mejra, približe joj se s boka na kojih deset koračaja a da ih djevojke ni opazile nisu.

Ali-paša stade kao začaran, ugledavši nezastrto, divotno lice Mejrino.

- Je li to Mejra? - upita on braću glasom, dršćućim od nekušanog utiska.

- Jest, ona je! - odvrati Ahmet - a ona kaurkinja vazda je s njom, da joj vrijeme krati.

Mejra ne ču tihi taj razgovor u svojoj blizini, jer čovjek u ljubavnom opoju obnevidi i ogluši za sav ostali svijet, nu Jurku ne minuše ti posve zbliza dolazeći glasovi.

- Ajdemo, draga! - šapnu ona Mejri - motre nas. Mejra se trgnu i žarkim okom ošinuvši oko sebe, pokri lice koprenom i brzim korakom ode s Jurkom iz bašče.

- Poplašili smo ju! - reče Ali, sabravši se ponešto. - Ma je krasna, braćo, ta seja vaša - primijeti Ali u svom zanosu u kom se još nije umio pravo snaći.

Braća Mejrina nasmjehnu se toj primjedbi svoga druga, ne rekavši ništa.

Od toga časa bijaše Mejra neprestanom, slatkom hranom misli i želja Alijinih. Mladić postade zamišljen i mučaljiv; lovi, jaše, razgovara se preko volje. Najvoli ostati kod kuće i šuljati se okolo kule, motreći neprestance u zastrte prozore Mejrine neće li ga odonud sunce ogrijati. No uzalud mu čekanje, uzalud nadanje. Mejra se nijedanput ne pokaza ni na prozoru, ni na trijemu, a u dvorište i u bašču silažaše samo onda kad je znala da je Ali-paša s braćom nekamo otišo. Ubogi Ali hoće da poludi od očajane ljubavi.

Jedanput sustavi u dvorištu Jurku kad je baš nosila u vedrici hladne vode za svoju gospodaricu i drugu, i utisnu joj u ruku kitu cvijeća:

- Tako ti bogomolje! - progovori Ali-paša - predaj tu kitu cvijeća Mejri i kaži joj neka me ne ubija i ne krije se preda mnom; kaži joj da mi je draža od očiju, da ju volim neg dušu, neg život svoj. Sažaljivim okom pogleda Jurka lijepoga mladića kojemu su te riječi iz dna srca tekle.

- Žao mi te je, čestiti pašo! - reče Jurka nesigurnim glasom.
- Ti me žališ? Zašto? Kazuj samo! Ne boj se! - saleti ju Ali.

- Mejra već ljubi drugoga! - izusti Jurka potiho.

- Drugoga? - ponovi Ali i usne mu poblijedješe, nu uza sve to činilo se je ipak da je bio pripravan čuti takav odgovor. - Ti znaš koga, imenuj ga! - nastavi Ali glasom koji je zanosio na zapovijed.

- Ne smijem, gospodaru! - promuca Jurka i stade drhtati. Sad je istom uvidjela kako je ludo uradila, izdavši tajnu svoje gospodarice.

- Moraš mi reći, ja ga moram znati - govoraše dršćućim glasom Ali, i pograbi grčevito Jurkinu ruku.

- Ne mogu, ne smijem, gospodaru! - moljaše kroz plač djevojka. - Smiluj se i pusti me!

Ali-paša škrinu zubima, ispusti djevojčinu ruku i pošeta dalje dvorištem.

Jurka sva izvan sebe hrupi u Mejrinu sobu.

- Što ti je, curo? - upita ju prestrašena Mejra.

- Zlo uradih, Mejro! Ti ćeš me karati! - odgovori kroz plač djevojka i pripovjedi sve što se je maloprije zbilo u dvorištu među njom i Ali-pašom.

- Umiri se! - utješi Mejra napol očajanu Jurku. - Dobro si uradila; sada će sigurno zamrziti na me i prije odavle otići. Ionako je na putu, meni i Huseinu.

- A ta kita cvijeća koju ti po meni šalje, hoćeš li ju zadržati? - upita Jurka Mejru.

Kod bosanskih muhamedovaca, kada momak šalje djevojci kakav ljubavni dar a ova ga primi, ili štoviše uzvraća, uzima se pod izvjesno da djevojka toga momka voli, i obratno. Kad zato Jurka spomenu Mejri darovanu kitu cvijeća, reče ova:

- Zadrži ju samo za sebe. Ako ju vidi kod tebe, znat će da sam odbila njegov dar; ako ne opazi, svejedno; zna on i bez toga da za nj ne marim.

Pri tome i ostade. Jurka zataknu cvijeće u svoju kosu, nu ono je prije uvenulo i ona ga baci a da Ali-paša od svega toga ništa vidio, ni znao nije. Od onoga svoga razgovora s Jurkom bijaše još mrči negoli prije, ter bi jedva koju riječ progovorio s Rustem-begom i njegovim sinovima, svojim drugovima. Kad ga ovi jednom upitaju za uzrok toga duševnoga raspoloženja, ispovjedi im Ali svu tajnu svoga srca i onaj kobni razgovor s Jurkom.

- Sad čuste što mi je na duši - završi Ali-paša svoje pripovijedanje - znate zašto sam ovakav: Mejra ljubi drugoga!

- To su djetinjarije mlade djevojke - uze stariji brat Ahmet tješiti prijatelja. - Mejra je još dijete; istom joj je osamnaest godina; šta ona zna o ljubavi? Prije pol godine bijaše u Gradačcu kod tetke u pohodima. Tamo se, kako nam sama povjeri, upozna s Husein-kapetanom, koji lijepim besjedama zaludi neiskusno djevojče i sada misli da joj bez Huseina nema života.

- Dakle Husein je taj! - reče gorko Ali-paša. - Moj dušmanin, koji me iz dna duše mrzi i prezire!

- Žao mi te je da se bez nužde pečališ - poče opet Ahmet - zar se tko brine za hire lude djece, kao što su mlade djevojke. Minut će nju to ludovanje čim se uda.

Ali-paša ni ne sluša što mu drug govori, već ukočeno gleda jednim pravcem. Čelo mu se mršti, obrve stežu, a žilice oko slijepih očiju titraju. Tad ujedanput otvori usta na pakostan osmijeh.

- Da, to ću uraditi. Njemu nek ostane ljubav, meni osveta - izusti poluglasno kao da sam sa sobom govori. Braća se zgledala, ne shvativši doseg Alijinih riječi. Ali-paša ode na to ravno k Rustem-begu i bez okolišanja zaprosi od njega Mejru.

Starac se obradova, ogrli Aliju i tronut progovori:

- Ne mogu željeti milijega zeta: rado ti dajem kćer svoju. Živi i budi srećan s njom.

U jednom času bijaše tako odlučeno o budućnosti uboge Mejre, a nju nisu ni pitali, nit marili znati da li joj je to pravo, ili ne. Nemila je sudbina muhamedovske Bosanke. Otac se niti ne veseli ženskomu čedu kad mu se rodi, jer ono je stvoreno za harem, ne za svijet. U haremu se rodi, u njem živi, u njem umire, strana svijetu, vječna ropkinja tuđe volje, za djevovanja roditelja, kasnije vojna svoga. Usuprot nema veće radosti muhamedovskomu Bošnjaku već kad mu se rodi sin. Sinovi, oni su milinje i uzdanje očevo, oni su njegovi golubovi, njegovi sokolovi, jer oni će danas-sutra kad porastu, krotiti bijesne ate, vladat vjernom

šarom i britkom ćordom, oživiti uspomenu slavnih djedova i ostati ugledom svomu potomstvu.

I Rustem-beg ljubljaše nadasve svoja dva sina, nu ne manje ljubio je on i Mejru koja bijaše u svem slika i prilika pokojne mu žene. Mejri nisu bile ni pune četiri godine kad joj majka umrije; u najnevinijoj svojoj dobi osta ubogo dijete bez ljubavi materinske, bez njezina materinskog milovanja. Rustem-beg se ražali s toga i odsada bijaše dvostruko nježan i ljubezan s kćerkom, želeći joj donekle bar nadoknaditi gubitak majke. Gledao je on da gdje može ugodi svojemu djetetu, nu sada kad se je radilo o njezinoj udaji, ne pade mu na um da upita kćer je li joj po volji ta udaja. U Bosni nije to običaj; tu volja roditelja udaje kćeri često i proti njihovoj volji.

Ne sluteći ništa zla pođe Rustem-beg u harem k svojoj kćerci da joj priopći skoru udaju. Čuvši Mejra kobnu vijest, osta kao okamenjena. Lice joj poblijedjelo, a nozdrvice od boli i gnjeva zadrhtale, kao da će u plač udariti.

- Tako ti groba materina! - progovori djevojka iza male stanke glasom u kom se odavaše očajnost, gnjev i silovita bol ljubećega joj srca - ne udaji me za Aliju, babo! Ta udaja sigurna je smrt moja! Rustem-beg, iznenađen tim odgovorom svoje kćeri, omjeri ju ozbiljnim i radoznalim pogledom.

- Zar ga mrziš?

- Ne mrzim ga, al ljubim drugoga! - odgovori Mejra. - Nećeš se srditi kada čuješ koga. Slavna je roda, bogat je, lijep i junačkoga srca - ti ga poznaš.

- Husein-kapetana.

- Huseina? - trgnu se Rustem-beg.

- Njega, babo moj, njega! - potvrdi djevojka i ispripovjedi ocu svoje ašikovanje s Husein-kapetanom, počam od Gradačca gdje se je s njim, kad je bila kod tetke, upoznala, pa do najnovijega sastanka u bašči.

- Ono posljednji put - završi djevojka, kad je, vraćajući se s Orlova polja, htio se k tebi navrnuti, sigurno je imao nakanu isprositi me. Slučaj htjede da je tada odustao od svoje nakane, a uto ga drugi preteče.

- Valjda je suđeno tako - reče Rustem-beg. - Ja sam te Aliji već obećao, sad se više ne da ništa promijeniti. Za mjesec dana doći će svatovi po te, a dotle gledaj da ti srce ozdravi.

- Na te riječi izađe beg Altomanović, s mrkim licem iz Mejrine sobe.

Rustem-beg nije se više ljutio na Huseina. Od onoga časa kada je u čadoru bega Kulenovića kazao ćehaji istinu u lice ter izjavio da nije voljan ići u pomoć Avdurahimu veziru, opsjednutomu u sarajevskoj tvrđavi. Od toga časa je Husein ušao u volju Rustem-begu jer je ovaj vidio da mladi kapetan nije slijepo oruđe osmanlijsko nego da radi onako kako mu um i srce kaže. Stoga mu bijaše upravo nemilo čuti da se Husein i Mejra ljube, a on mora da razvrgne tu ljubav i uništi nade mlađahnih ljubavnika.

Nu tu ne bijaše već lijeka, ni pomoći. Rustem-beg je dao riječ Aliji Vidaiću, a on je dosele svakomu umio održati riječ, pa da ne bi jedincu svoga najboljega prijatelja. „Valjda je suđeno tako!“ ponavljaše starac u sebi, razmišljajući o tom neugodnom događaju. Ostavši Mejra sama u svojoj sobi, popade se sva očajna obim rukama za glavu i briznu gorko plakati. Nadođe Jurka, čuje što se je dogodilo i od tuge ne može da smogne i jedne riječi. Htjela bi da tješi nesrećnu drugaricu, a osjeća da joj samoj treba utjehe, jer ju je već počela savjest gristi da je samo ona kriva nesreći Mejrinoj, izlanuv se pred Ali-pašom o tajnoj ljubavi begove kćeri.

- Još nije sve propalo! - skoči ujedanput Mejra s meka dušeka i oko joj planu neobičnim žarom. - Još imam jednu nadu... dat će Alah, pa me ona neće prevariti. Husein me ljubi, a junak je od mejdana, on će me na silu oteti kad me oni s dobra neće da mu dadu.

- Trebalo bi mu za dobe poručiti - primijeti Jurka.

- To je tvoja briga, Jurko! - Tu skide Mejra s vrata jedan niz đerdana od žutih dukata i tisnu ga Jurki u ruku. - Evo uzmi i nađi uzdana momka koji će donijeti taj glas Huseinu. Samo neka odmah krene, jer ću poginuti od želje čekajući njegovu poruku. Jurka pođe odmah da izvrši Mejrin nalog. Njezin bratučed Frano, uzdan momak, zajaše sat kasnije paripa i odjuri kao poruk k Husein-kapetanu. Tri dana poslije isprosa oprosti se Ali Vidaić s Rustem-begom da se vrati u svoj Zvornik. Na rastanku ogrli ga Rustem-beg i reče: „Kupi poizbor svatove i dođi što prije; za mjesec dana valja da odvedeš djevojku".

Starac nije bez razloga preporučio Aliji da kupi poizbor svatove. Čuvši od Mejre za njezinu ljubav s Huseinom, poboja se odmah da bi moglo do otmice doći, nu taj svoj strah je ipak zatajio budućemu zetu. Sinovi Altomanovićevi isprate na konjima svoga prijatelja daleko preko međe svoga begluka. Praštajući se s njima, reče im Ali-paša: „Pazite mi na Mejru, čuvajte ju od Huseina!" Braća mu zadadu vjeru da će mu ispuniti želju i krenuše svaki na svoju stranu.

I otac i braća i budući vojno boje se Huseina, zaziru od njegove osvete. Znadu oni da će Bošnjak zaboraviti prije oca i majku, pregorjeti blago, sjaj svijeta i sam život negoli će dati da mu tko preotme neljubljeno još njegovo drago.

Svake noći, poslije odlaska Alijina, stražare oružani ljudi u dvorištu, u bašči i oko cijele kule Rustem-begove. Mejri se je reklo da je to radi hajduka koji su se počeli u okolici javljati, nu ona je ipak slutila da se te straže namještaju od straha pred Huseinom. Ta i prije bijaše hajduka, nu straže nisu čuvale begove kule. Najmljeni glasnik Mejrin Frano povrati se isti dan kad je otišao Ali Vidaić i donese od Huseina poruku Mejri da će ovaj odmah doći čim se Ali-paša vrati u Zvornik. I zbilja, peti dan po odlasku Alijinu, stiže Husein i ujaše u Rustem-begovu kulu. Rustem-beg Altomanović dočeka vrlo ljubazno mladoga kapetana i ponudi ga kavom i čibukom. Ne čekajuć dugo poče Husein odmah govoriti o onom rad čega bješe došao.

- Čuo sam, dedo, da si obećao Mejru Aliji Vidaiću?

- Tako je, sinče! - potvrdi starac.

- To je zlo, dedo - produži Husein - jer ja se i Mejra milujemo, a ja Mejre pregorjeti ne mogu. Znam ja da i ti ne možeš pogaziti svoje riječi, al baš zato velim da je zlo, i bit će zlo.

- A zašto?

- Jer će sablja među nama suditi čija da bude Mejra, ako Ali ne odstupi; jednog od nas dvojice mora nestati... Dođoh ti to reći da svjetuješ Aliji neka drugu ljubu traži, a ostavi meni djevojku koju sam odabrao i koja želi samo za me poći.

- Svjetovat mu ne mogu ništa, al ću mu javit što od njega tražiš - reče Rustem-beg.

- Učini to, a što ti odgovori, poruči meni.

Rustem-beg dade mu vjeru da će mu ispuniti želju. Husein na to ustade i oprosti se sa starcem koji sav tronut isprati kapetana do na dvorište, gdje ovaj zajaše bijelca i ispade iz kule.

Rustem-beg vratio se natrag u svoju sobu i postade mrk i zamišljen. „Žao mi ga je“, govorio je sam sobom, „jer je viteška srca i ljubi moje dijete. Da se je na vrijeme javio, bio bi danas mojim zetom. Zašto ne imam dvije kćeri. Onda bi Mejru dao Huseinu, a drugu Aliji!“ Prvi put u životu poželio si Rustem-beg dvije kćeri, tako mu bijaše nemilo suparništvo ovih dvaju mladića, nu starac nije slutio da je Ali više od osvete isprosio Mejru negoli od ljubavi. Da je to starac znao, tko zna kako bi stvar krenula bila!

Iza rešetaka prozora gledaše Mejra svoga dragoga kako jaše kroz dvorište, Husein, obazirući se prema haremu, opazi sliku drage iza prozora i srećan da je bar to vidio, pozdravi ju uzmahom glave, zatim lijevom rukom uhvati po sredini demeškinju u zlatnim koricama i diže ju prema svom licu, pokazujući ju ljubovci. Ona ga je razumjela.

- Sabljom ćeš me oteti, je li? - govorila je sa zanosom Mejra, kao da se s njim razgovara. - Alah ti pomogao, junače moj! Podalje od kule srete se Husein s Jurkom koja se tamo, ne zna se da li naumice ili slučajno nađe. Mladi kapetan progovori s njom živo

nekoliko riječi, podbode zatim vatreno konjče i poput vihra odjuri poljem prama zapadu, put Gradačca.

V.

Rustem-beg pošalje sutradan starijega sina Ahmeta u Zvornik k Aliji Vidaiću da mu javi sve o pohodu Husein-kapetana. Čuvši Ali-paša tu poruku, sjede i napisa pismo Huseinu gdje mu ovako odgovara: „I pravo je da nestane jednoga od nas, jer dok sam živ, neću zaboraviti tvoje uvrede od Orlova polja. Hoćeš da sablja sudi čija da bude djevojka, a ja velim da drukčije ne bi smjelo ni biti: tko hoće da dobije Mejru, treba da ju osvoji sabljom, a ne medenom riječi, što nije posao za junaka“.

Husein primi pismo, pročita ga i planu kao oganj, smota i uzdignutom pesnicom reče: „Čekaj, hvalisavče!“ Zajahao odmah konja i s dvjema slugama poletio u Modrič k uzdanu prijatelju, da se dogovori s njim kako da otme djevojku.

Po muhamedovskom običaju u Bosni dao je međutim Ali-paša, kao ženik, dogotoviti mladoj svečane haljine: dimije, ječermu, jelek, anteriju, feredžu, pa fino-fesić i peču. Sve su haljine od najskuplje svile, bogato zlatom i srebrom izvezene i biserom iskićene. Dimije i ječerma su crvene, jelek i anterija sjajnomodre, a feredža, kao što obično, zelene boje.

Kad bijaše to gotovo i pošto je Ali-paša kod kuće naredio sve što treba za doček mlade i svatova, spremi se na put po djevojku. Samo se kaže da je poveo sa sobom veliku svatovsku četu, jer bez toga ne ide se po djevojku, osobito gdje se zna da ju drugi preoteti kani. U četi su sve sami poizbor junaci, prijatelji Alijini iz Zvornika i okolo njega. Za djevera uze Mahmud-agu Vidaića, bratića svoga, a za svatovskoga starješinu Tuzlu-kapetana.

Treći dan podvečer stigoše svatovi u mladine dvore. Rustem-beg i njegova dva sina radosno ih primaju ter vode goste u gornje odaje,

gdje su gosti počinuli, a poslije posjedali k večeri kojom ih je domaćina obilno podvorio. Jurkin bratić Frano odnese još iste noći Husein-kapetanu glas da su svatovi došli, i da će prekosutra zorom povesti sa sobom djevojku.

Mejra nije klonula duhom s dolaska svatova. Zna ona da njezin Husein na nju misli. On joj je sva nada i uzdanje. Njezina tetka Šerifa, žena Nuri-age Medančića iz Gradačca, došavši Mejri za jenđu u svatovima, koja je voljela Huseinu nego Ali-paši Vidaiću, stala ju još sokoliti: „Ne boj se, dijete“, govorila je ona, gladeći rukom Mejru, „Husein je junak, on će te preoteti“. Djevojki je milo slušati te riječi, one ju jače i sokole u teškom položaju u kom bi i snažniji duh lako malaksao.

Sutradan bijaše velik blagdan kršćana katolika: Mala Gospa. Sa svih strana grnuše pobožnici u Zovik, koji imahu tamo svoju župu i svoga ujaka (fratra), da budu kod svete mise i da čuju riječ božju koja ih u vjeri i u dobru krijepi. U kukavnoj daščari, što bi imala biti crkvom, kućom božjom, čitaše starina župnik fra Anto svetu misu, koju je njegovo maleno, ali pobožno i čestito stado uz vruće molitve slušalo, a kasnije se naslađivalo nebeskom hranom svete propovijedi. Kraj Zovika, nedaleko od kule bega Altomanovića, bijaše pod brdom česma hladne vode, zaklonjena uvijek sjenom od više stoljetnih hrastova koji stajahu tu kao na prednjoj straži šume koja se je dalje sterala uzbrdice. Ovdje su znali zovički župljani koji bijahu iz daljnjih mjesta poslije službe božje sjesti i blagovati što je svaki sa sobom od kuće ponio, a k njima bi se znalo pridružiti svijeta iz Zovika, stara i mlada, od obojega spola, pa se je čestoput mladež uhvatila u kolo i tu uz pjesmu i igru po koji sat veselo sprovela. Lijepa Mejra, kojoj se je veoma mililo kolo i pjevanje, više puta bi poručila po Jurki da zaigraju kolo, a ona bi s kule uživala gledajući lijepu zabavu mladoga svijeta. Kad je kršćanska mladež danas čula da se Mejra udaje i da će je sutra odvesti svatovi, dogovori se da će Mejri prije odlaska ugoditi kolom i pjevanjem. I stale najprije djevojke među kojima bijaše također i Jurka, u hrpu, pa zapjevale pjesmu koju je Mejra od svih najvoljela. Bijaše ona baš na prozoru, gledajući kroz rešetku prama česmi otkud joj dopriješe do uha poznati glasovi. Suznim okom sluša pjesmu koja je danas

osobito odgovarala rapoloženju njezine duše. Kad su djevojke u sredini pjesme stale pjevati:

Oj lijepa mlada djevojko!
Što i ti ne ideš u kolo?
Zar nemaš dragog u kolu?
Ona mu kroz plač govori:
Prođi se, momče, srdašce!
I ja sam kolo igrala
Kada sam dragog imala.
A sada kolo ne igram,
Jer mog dragog tu ne imam;
Njegov je prsten kod mene,
A moj je vijenac kod njega.

trže se djevojka od prozora, savi se tetki oko vrata i kroz plač progovori:

- Tetko rođena, trnov li će mi biti vijenac ako mi dragi ne dođe. Kod muhamedovskih Bošnjaka ne upotrebljava se doduše vijenac kod udaje djevojaka, kao što uopće ni vjenčanja nema, nu zato svaka muhamedovska Bosanka zna što je vjenčanje kod kršćanskih Bošnjaka, razumije taj običaj i dobro ga shvaća u pjesmi i običnom govoru.

- Što govoriš, jadna? - ukori ju tetka - da ne dođe po te gdje ti je vjeru dao?

Djevojka zamuknu i priđe opet k prozoru. Kod česme uhvatilo se sada oveće kolo, sve sami kršni momci i glavite djevojke. Uz laganu poskočnicu raznjihalo se kolo da ga bijaše milota gledati. Ali ne potraja dugo i u jedan tren, kao da bi presjekao, prestade se kolo vrtjeti i pjesma utihnu. Očito je bilo da je nešto smelo tu zabavu. I bijaše tako. Dvije porodice kršćanske iz sela Bijele koje prve krenuše na put kući vratiše se ujedanput natrag i u velikom strahu priopće drugima da su u gori, pol sata od česme, naišli na veliku četu Turaka, oružanih kao da će na din-dušmanina udariti. Sve bijaše uvjereno da su to hajduci, i ljudi se dogovore da će se, obašav šumu i planinu, u društvu vratiti doma. Krenuše odmah na put da za dana još stignu kući. Zovičani pođu

također u svoje selo. U razlasku pristupi Frano k Jurki i reče joj tiho: - To je Husein. Kad se noć uhvati, on će krenuti dalje.

Jurka ne imaše prečega posla nego odnijeti tu vijest mladoj udavači. Od radosti ogrli ju Mejra i okrenuvši se k tetki reče joj veselim glasom: - Sad sam umirena, sad nek me slobodno povedu svatovi.

U kuli begovoj pođe sve rano na počinak, jer sutradan trebalo je ranim jutrom krenuti na put. I zbilja već u zoru čuo se glas Tuzle-kapetana, svatovskog starješine: „Na noge, junački svatovi, valja nam voditi djevojku; kratki su danci, a dugi konaci!“ Sve skočilo na noge i stalo se spremati. Rustem-beg Altomanović, njegova dva sina Ahmet i Jusuf i brat mu Mustaj unišli u harem i stupili u sobu Mejrinu koja ih s tetkom spremna čekala. Starac se suznim okom oprosti s kćerkom: „Srećno pošla, Alah te pratio svojom milosti svega života tvoga!“ Ogrlio i izljubio kćer, što isto učiniše za njim braća i stric njezin. Djevojci je teško rastati se s rodnom kućom u kojoj je dosadanji vijek, najljepše doba ljudskoga života, svoju mladost, svoje djevovanje sprovela. Još jednom pogleda u bašči najmilije svoje boravište, izgrli i izljubi vjernu svoju jedinu drugaricu Jurku, koja ju je tiho jecajući čekala na trijemu, i sađe sada u dvorište gdje ju već čekahu svatovi. Gizdavim hodom kao paunica pristupi Mejra k vatrenomu doratu i sluge joj pomogoše uspeti se na nj. Tetka Šerifa, njezina jenđa, sjede također na konja i sada svatovi, igrajući konje, ispanu iz dvorišta. Rustem-beg Altomanović i oba njegova sina iđahu također s četom svatovskom, pa je sam boležljivi Rustemov brat Mustaj ostao u kuli Altomanovića. Izišavši iz avlije, ispale svatovi nekoliko hitaca iz kubura u znak veselja a nekoji od njih gromkim grlom zapjevaše prigodnu narodnu pjesmu. Naprijed jaše Tuzla-kapetan, svatski starješina, koji je u nuždi i zapovjednik čete; za njim jezdi ostala četa. U sredini jaše mlada na svom doratu koji obijesno poigrava, rekao bi čovjek od dragosti, kao da zna kakovo dražesno breme nosi. Uz mladu jaše s jedne strane jenđa, a s druge strane djever Mahmud-aga. Za mladom pristao mladoženja, a uz njega su otac i braća mladina, a za ovima ostali svatovi. Četa bijaše velika i izabrana. Kad su selom prolazili, zgrnulo se malo i veliko, i ne može da se nagleda tako poizbor kite svatova. Ljudi se klanjaju i dovikuju svatovima: „Sretan put, sretno doveli djevojku!“ Zamakavši

četa u šumu, promijeni posve svoje držanje. Pjesma i žamor prestade, svatski starješina iskušanim okom preza sad na ovu, sad na onu stranu, a i svatovi motre pozorno oko sebe i slušaju napeto.

Tamo gdje put skreće prema jugu, vodeć u Tuzlu, na jednom pritoku Siboštice, u divljem predjelu, sjela velika četa oružanih ljudi. Oni sjede spodvitih nogu i puše, dočim im konji nablizu pasu po bujnoj travi. S jedne strane digla se steća planina, a s druge, u uskom razdoblju, prostire se prijatan lug koji s jedne strane obuhvaća bujna livada, sterući se poput zelena saga. Ti ljudi su četa Huseinova koja čeka svatove da im otme djevojku. Husein sjedi među njima, a do njega čovjek njegove dobe, glavit i mlađahan, otmjena lica i junačkoga pogleda. To je beg Zlatarević, stara bosanska korjenika, koji svoju plemenitu lozu vuku još iz srećne dobe domaćih bosanskih kraljeva kad su se njegovi pređi brojili među prve velikaše kraljevstva. Ostali su prijatelji Husein i iz Gradačca, Modriča, Dobre, Gračanice i drugih obližnjih mjesta, koji su se dragovoljno odazvali pozivu Huseinovu da mu budu četom kad pođe otimati djevojku.

Za noći, po jasnoj mjesečini, oni su na brzim konjima preletjeli prostor između Zovika do toga razdolja i tu su uhvatili zgodno mjesto da dočekaju svatove s djevojkom.

Husein je mrk i malo govori, kao čovjek koji ozbiljnu stvar očekuje. Beg Zlatarević nasuprot vedrim licem svaki čas kaže po koju riječ Huseinu kao da ga želi razgovoriti, nu uzalud. Jesensko sunce bijaše već dobrano prižeglo, uzvinuv se povisoko vedrom nebeskom svodinom. Iz planine duvao je hladan vjetar, ublažujući žegu sunčanu i zavodeći na san umorne oči. Nekoji od čete doista legoše na travu jer prošle noći nisu ionako ništa spavali. Beg Zlatarević ustade i pođe prema otvoru razdolja. Jedva što je učinio kojih dvadeset koračaja, kadli stade i okrenuv se pram Huseinu, glasno doviknu: „Evo naših!“ Husein skoči na noge i drugi za njim. Straža od četiri konjanika koja je imala paziti na napredovanje svatovske čete, sve od Zovika pa do ovoga razdolja, vraćala se u skoku natrag. Kad je stigla, svi je zaokupe da čuju što je.

- Sada će se spustiti nizbrdice. Četa je velika kao i naša, a vodi ju Tuzla-kapetan. Za nekoliko časova bit će tu.

- Na konje! - zapovjedi Husein, i svi, što bi okom trenuo, sjeđahu na svojim konjima, prikupivši se u hrpu da čuju daljnje zapovijedi mladoga kapetana.

Husein naredi da se jedan dio čete sakrije u lug i pusti svatovsku četu proći tako da joj može zakrčiti uzmak ako bi možda komu palo na um da s mladom uteku. Jedan dio pomaknu opet naprijed gdje prestaje razdolje i počima uzbrdica, da zaustave svatove ako bi se htjeli protući i pram Tuzli bježati. Treći dio, u kom bijaše Husein glavom i uz nj beg Zlatarević, zakloni se južnim rubom luga. Taj odjel imao je izaći pred svatovsku četu i sustaviti ju.

Pošto je svaki bio na svom mjestu, počeše se svatovi puštati nizbrdice. Dosada veseli i razgovorni, zamukoše ujedanput svi kao obuzeti nekom slutnjom. Vidi svaki da je u tom razdolju lijepa prilika za otmicu. Svatski starješina šiba okom desno i lijevo, ali ne opaža ništa. Minut će skoro i lug, kad ujedanput zagrmi hitac iz kubure. Glas taj uzdrma Mejru kao pravednika glas trublje božje na dan uskrsnuća; oči joj planuše kao živi ugljen, a lice obasja luč slatke nade. „To je Husein!“ reče ona potiho tetki pognav svoga konja k njezinomu. I jedva što bješe to izustila, hrupi Husein-kapetan sa svojim ljudima iz luga i stade na put pred uzbunjenu svatovsku četu. Djever, mladoženja, otac i braća natisnuše se oko mlade da je čuvaju i zaklone.

- Što želiš od nas, da nam staješ na put? - zapita Tuzla-kapetan Huseina.

- Vi svatovi - odgovori Husein jakim glasom da je jektala sva dolina - vodite djevojku koju mi je vaš mladoženja preoteo. Ja i on pogodismo se da sablja sudi čija da bude djevojka. Vi drugi svatovi i vi moji ljudi mirujte, ne treba da se med sobom gubite, nu ti Alijo Vidaiću, ako si junak a ne kukavica, izađi mi na mejdan, junački pa čiji mejdan, tomu i djevojka.

Aliji Vidaiću zakrijese se oči, podbode svoga čilaša i ispanuv iz čete stade uz svatskoga starješinu.

- Gotov sam da se ogledamo! - doviknu mu otuda Ali. - Pa da i ne bi išlo o djevojku, ta mi je prilika kao s neba pala jer već odavna žeđam tvoje krvi.

- Tad hajde za mnom, hvastavče! - dobaci mu gromkim glasom Husein i okrenuv konja pusti se skokom na livadu.

Beg Zlatarević prijaše sada k Tuzli-kapetanu i s njim se dogovori da se obje čete za mejdana mirno vladaju, i da onaj koji nadvlada slobodno odvede djevojku. Obje čete: svatovska i Huseinova poredaju se na livadi, jedna od druge razdaleko, da gledaju mejdan što će ga dijeliti dva mlada junaka. Među jednom i drugom četom na posebnom prostoru sjede na konjima svatski starješina Tuzla kapetan, beg Zlatarević, zatim Mejra, njezina tetka Šerifa, kao jenđa, djever Mahmud-aga Vidaić, pak otac i braća mladina.

Mejra dršće kao šiba na vodi. Njezina duša koleba se od žestokih utisaka straha i nade, a srce joj kanda obumire i kuca samo istihana i nesigurno, kao vječni putnik koji ne zna da li je stao pred vrata raja ili pakla. Blijede usnice živo joj se giblju, ona šalje nebu molitvu za svoga dragoga, moli za njegov život, svoju sreću. Mejdandžije stale su već svaki na svoje mjesto, svaki na jedan kraj livade. Husein-kapetan potegnu britku sablju iz korica, na što i u Alijinoj ruci bljesnu gola sablja. Bijaše to svečan trenutak. Husein uznese k nebu crne svoje oči: - Ni u jasnom danu, ni u tamnoj noći tvoj gospodin nije te ostavio, niti mrzio! - šapnuše usne njegove početak sure „jasni dan“, i na to uzmahnuv sabljom u zraku, poleti poput munje proti Ali-paši.

S druge strane Ali-paša pogna vatrena čilaša na Huseina. Borci nalete svom snagom jedan na drugoga. Ali-paša srećno odbi udarac svoga protivnika. Husein zamahnu i drugi, i treći put, nu Ali Vidaić svaki put dočeka na svoju sablju teški udarac da su sve iskre iz sabalja vrcale. Sada se borci razminu, uzmaknu nešto natrag i polete opet jedan na drugoga. Sada je svaki gledao kako da svoga protivnika s boka popane. Nu uzaludan bijaše to posao: oba konja razumiju najlakši potez uzde kao da su odrasla u samim mejdanima. Oba uzmiču, odskakuju, oblijetaju, okreću se na stražnjim nogama da se hitrije ne da ni

pomisliti; ta oni su konjici od mejdana, sve uzdanje svojih gospodara. Vidjev Husein-kapetan da tim načinom neće doskočiti Aliji, odluči da će na nj kao prvi put navaliti. Okrenuv konja uzmače kojih trideset koračaja i tad u najvećem skoku poleti na Aliju Vidaića koji spreman čekaše na svom mjestu; nu tik pred Alijom spotače se konj o ovelik kamen, posrnu i pade na prednje noge tako žestoko da se je Husein kako bi se uzdržao u sedlu, upro sabljom o zemlju u koju mu se ona do sredine zarije. Poput munje priskoči sad Ali-paša i polegav po konju, da bolje zahvati, ošinu po glavi Huseina. Ovaj je doduše u tren bio trgao sablju iz zemlje i dočekao nekako udarac Alijin, nu u hitnji i kako mu bijaše nezgodno, nije mogao da odbije silovita zamaha. Bijelac skoči opet na noge, nu u isti čas kroz rasječenu bijelu čalmu i po blijedom licu Huseinovu briznu mlaz krvi, junak zakrivi očima, sablja mu ispadne iz desnice i on se zaljulja u sedlu. Ali Vidaić opazivši to, zaboravi u taj čas da ima pred sobom protivnika i prileti k Huseinu, dočeka ga, kako je padao, na ruke i prisloni mu gornji trup na svoje sedlo. Sva izvan sebe kriknu Mejra da je odjeknulo u kršnoj planini i onesviješćena sruši se s konja. Jenđa, otac, braća i djever priskoče k njoj da joj pomognu. Nasta metež i graja u obim četama. Tuzla-kapetan i beg Zlatarević priskoče odmah k ranjeniku, a za čas sakupe se oko mejdandžija obje čete, svatovska i Huseinova. U begu Zlatareviću uzavri krv, vidjevši krvava i onesviješćena prijatelja.

- Lako je sjeći kad drugi ne može da se valjano obrani; to ne bijaše junački! - reče ljutito beg Zlatarević Ali-paši, na što ga ovaj bez riječi omjeri mrkim pogledom.

- Ne vrijeđaj ga! - progovori Tuzla-kapetan. - Možda bi i ti na njegovu mjestu tako uradio.

Huseina polože na travu i namjeste mu pod glavu smotan kaftan. Bijaše blijed kao mrtvac, a iz rane tecijaše mu obilna krv da je za čas bila oko njega čitava lokva. U to dojaše i Rustem-beg. Starcu bijaše žao mladića i ganut reče begu Zlatareviću:

- Gledajte da mu zaustavite krv i otpremite ga do moje kule. Ako mu je suđeno ozdraviti, nek ostane tamo dok bude kadar kući

krenuti. A nas - dodade zatim - pustite s mirom poći. Ali-paša je dobio mejdan, pa je stvar gotova.

Tako se i dogodi. Svatovi krenu odmah dalje, ponesavši sa sobom onesviješćenu mladu koju je uzeo k sebi na sedlo stariji brat Ahmet. Za čas izgube se oni u prodoli te produže svoj put prama Tuzli. Huseinovi prijatelji ostanu oko njega, zaustave mu teškom mukom krv, zavežu mu tešku ranu, nasijeku zatim jataganima mladih stabalaca i naprave od njih nosila i na njima ponesu miloga ranjenika. Tužna lica jezdijahu uza nj njegovi prijatelji, nesrećni s nemile sudbine koja snađe ljubljenoga im druga. „Valjda mu je bilo tako suđeno!“ govorahu potiho među sobom, podlažući se višim odlukama koje ravnaju ovim svijetom.

VI.

Da se u Bosni kakav-takav red uzdrži, imenova sultan za tu zemlju novoga vezira koji je imao zamijeniti proćeranoga Avdurahima. Morali-paša, novi taj vezir, stiže u Bosnu proljećem 1829, baš onda kad se je skadarski paša Mustafa Bušatli, koga su Turci i Arbanasi Škodra-paša zvali, spremao na put proti Rusima, da umiri sultana koji mu je u velikoj stisci neprestanim molbama dosađivao da krene proti Rusima i zapriječi prijelaz preko Balkana.

Mustafa-paša bijaše u to vrijeme znamenita osoba. Poslije smrti Ali-paše Janinskoga samo se je njegovo ime među Arbanasima spominjalo. Bijaše mu tada istom 25 godina i zapovijedaše već skadarskim pašalukom koji bijaše od pamtivijeka nasljedan u obitelji Bušatlija. I on bijaše neprijatelj Mahmudovih reforama. Nejedanput znao je reći da je vazda gotov šarom u ruci i u starom odijelu svojih predaka služiti sultanu, ali inače i u drugom odijelu nikada. Javno mnijenje u Turskoj pripisivalo je sve nevolje u kojima se nalazilo carstvo i sultan samo tim reformama i zato je Mustafa-paša preko volje i da se očito ne raskrsti sa sultanom krenuo proti Rusima sa svojim

Arbanasima. S kojih 35.000 momaka kršne vojske stiže u Vidin i poče se spremati za otpor. Nu to je činio samo naoko. Glavna mu skrb bijaše da spasi svoju vojsku, znajući da će ga sultan, bude li od Rusa poražen i ostane li bez vojske, nadariti svilenim konopcem. Njegovi pouzdanici govorahu, sada smo među dva dušmana, Moskovom i sultanom; tko zna koga se treba jače bojati, koji je od te dvojice pogubniji. Nije zato čudo da ruska vojska nije nigdje naišla na ozbiljan otpor. Mustafa-paša, da je htio, bio bi možda mogao zapriječiti prijelaz Rusa preko Balkana. General Diebić prijeđe preko te planine s lakoćom koja je i njega samoga iznenadila. Nijedan grad, nijedna vojska ne mogaše mu se oprijeti. Posjednuvši Jedrene, odluči taj vojskovođa pitanje između tih dvaju velikih carstva.

U Stambulu nastade velika uzrujanost. Turbani i nošnja janjičarska počeše se ovdje-ondje viđati, nezadovoljnici držahu tajne sastanke u kojima bješe zaključeno da će sultana zbaciti s prijestolja čim se prve ruske čete pokažu pred Carigradom.

Sultan Mahmud, vidjevši taj opasni pokret, odluči od dvaju zla odabrati manje. Pošalje u ruski tabor svoga defterdara i kadi-askera da utanače s Rusima mir, a on isti dan kad su ova dvojica u tom poslu otputovala, stade užasno gospodariti u Stambulu. Urotnike i sve sumnjive osobe dade pohvatati i u času bijahu stambulske ulice pokrite lešinama pogubljenih nesretnika koji se usudiše snovati o zbačenju sultanovu.

Poslanici sultanovi sklope međutim s Rusima mir uslijed kojega izgubi sultan podunavske kneževine. Mustafa-paša, čuvši za događaje u Stambulu, diže se s vojskom i približi k Rusima. Njegova nakana bijaše krenuti prama Carigradu te zbaciti sultana i uspostaviti stari red. Putem namjeri se na Ruse koji su ga morali držati za svoga neprijatelja, te ga pod generalom Geismarom potisnu natrag. Mustafa-paša ostade još duže vremena u taboru kod Filipopolja. S njim bijaše i nekoliko tisuća Bošnjaka koji su tamo stigli tek onda kad bijaše već prekasno. Velikim nametima izvadi on silan novac iz pokrajine u kojoj ležaše s vojskom, k tome dobi znamenitu svotu novaca od sultana za poduzetu vojnu. S tim se vrati Mustafa-paša kući da čeka bolju priliku za svoje nakane. S njim

se raziđu i Bošnjaci i ponesu ogromni plijen u svoje planine. Na rastanku oproste se poglavice Bošnjaka i Arbanasa kao braća, kao saveznici: „Do zgode u Stambulu!“ dovikivahu jedni drugima, a u tim riječima bijaše izražena njihova tvrda odluka, vojna osnova za skoru budućnost.

Te Bošnjake dovedoše nekoji bosanski kapetani koje je Avdurahim vezir u zadnji čas još nagovorio da krenu na obranu sultana proti narodnomu dušmaninu Moskovu. Došavši oni pod Filipopolje gdje se sastaše sa Mustafa-pašom i njegovim Arbanasima, postadoše ubrzo kao i ovi, prividnim naime braniteljima, a uistinu zakletim dušmanima sultanovim.

Sultan je za sve to dobro znao i zato je posve pravo imao, sudeći da pravi njegovi dušmani nisu u moskovskom taboru već u taboru Arbanasa i Bošnjaka. To ga i sklonu da se je požurio sklopiti s Rusima mir koji je za nj onako sramotno ispao. Sva Evropa čudila se toj nagloj odluci đaur-sultana, nu on je dobro znao što radi. Vladanje Bošnjaka u posljednje vrijeme, osobito događaji na Orlovom polju silno su pekli sultana na duši i on se zakle slavom svoga roda da mora slomiti snagu tvrdoglavih bosanskih velikaša. Divan carev uviđao je dan na dan sve to više da su ti bosanski muhamedovci izdajice, zlo kršteni đauri, i da carstvo neće imati mira dok im ne budu otete njihove povlastice i preimućstva.

Morali-paša, koga bješe sultan poslao u Bosnu za vezira, imaše naputak da se posve mirno vlada i ne draži Bošnjaka dok iz Stambula ne dobije daljnjih naloga. Uslijed toga dogodi se da novi vezir na svom dolasku u Bosnu nije ni kretao u Sarajevo, već je ravno pošao u Travnik, staru stolicu bosanskih vezira. Bošnjaci se tomu nemalo radovahu, misleći da đaur-sultan uvlači rogove i da se opet vraćaju vremena staroga reda.

Međutim se je đaur-sultan spremao da lukavošću uništi glavnija lica bosanskih otpornika. On se je stoga vrlo slabo opirao kad je ruski poslanik kod carigradske Porte zahtijevao raskomadanje Bosne u prilog novo stvorenoj srpskoj državici. Sultan dozvoli to komadanje pod izlikom da se tobože imaju urediti stare granice među Bosnom i

Srbijom. Turski komesari stignu u Beograd k Milošu knezu i tu bude ugovoreno da se ispravak međa ima najprije duž Drine obaviti. Komesari sultanovi, onda izaslanici kneza Miloša Veljković i Milosavljević, uzevši sa sobom inženjere, zađu najprije u zvornički pašaluk.

Nastalo je proljeće 1829. Snijeg je već davno okopnio s bosanskih planina i brda, a s njim nestade glavne snage zimskoj dobi. Potoci i rijeke nabujali vodama, zelena trava uresila ravnice i doline, a i planine i brda stala već na se oblačiti zeleno ruho. Vrba i lijeska prolistale živim svijetlozelenim listom, a glog se okitio bijelim cvijetom. Najranije cvijeće jaglac i ljubica posulo brežuljke i doline, navješćujući milinje i krasotu najljepše dobe godišta.

U gradu Zvorniku, sazidanom na strmom brdu Mlađevca, vladao je tada Ali-paša Vidaić, nasljedni beg zvornički i glavar zvorničkoga pašaluka. Kao orao na svojoj nepristupnoj klisuri, tako je Ali-paša sjedio u svom tvrdom, visokom gradu, opasanom dvojim jakim zidom, ne bojeći se navale svojih dušmana. Na gradskim bedemima zjaju golemi, starinski topovi, a u gradskim dvorištima ima dosta momčadi koja stoji u službi Ali-pašinoj. Od više mjeseci stanuje tu i Mejra, kćer Rustem-begova, sada žena Ali-pašina. Kao sužnju, koji prikovan lancem u tamnici čami, bez nade da će ikada na slobodu doći i riješiti se nesnosna stanja, tako su upravo i Mejri tekli dani u njezinom novom prebivalištu. Svaki dan ista žalost, isto očajanje, počevši od onoga nesretnoga časa kad ju je Husein-kapetan na mejdanu izgubio. On je i danas njezina jedina želja, goruća ljubav ranjenoga joj srca, ali ta želja, ta ljubav ubija njezinu mladost, podgriza klice njezina života. Oči mlade pašinice gotovo su vazda suzama orošene, lica upala, a usne kao da su izgorjele od nutarnje pečalne boli. Njezin vojno, Ali-paša, vidi svaki dan žalost svoje mlade žene, zna i njezin uzrok, nu ne ima srca tješiti ju. Isprva je mislio: jadnica je mlada, zaboravit će, nu opazivši da njezina sjeta biva sve to većom, poče gubiti nadu da će mu Mejra prikloniti ljubav svoju. Mladi paša bijaše nesretan u tom svojem uvjerenju; mrk i oborene glave hoda samotan po gradskim prostorijama, ne nalazeći nigdje mira ni pokoja. Svoju čast, blago, sreću rado bi žrtvovao da može u krasnoj ženi probuditi najmanji osjećaj za se i

povratiti joj makar i samo jedan maleni dio prijašnjega zadovoljstva. Prije mjesec dana, samo da joj ugodi, dade u Zvornik dopremiti Jurku, njezinu drugaricu od malih nogu. Mejri prija društvo dobre seoske djevojke jer sada ima bar da se potuži stvoru koji ju je razumio. Kad su obje nasamu, ni o čem drugom i ne govore već o Huseinu i nesretnoj ljubavi njegovoj i Mejrinoj. Ali-paši je drago da je makar nečim ugodio Mejri, premda u drugu ruku zna da tim nije ni najmanje izliječio bolest njezina srca, nit u njem probudio saučešće za se.

Mejra sjedi do prozora svoje sobe koji je otvoren, tako da popoldanje toplo sunce i blagi zrak proljeća prodire kroz rešetku kojom je prozor s vana zaklonjen.

- Kako je vani lijepo! - progovori Mejra. - Još koji dan i sva će priroda oživjeti.

- Tad će i tebi odlanuti, gospo! Bit ćeš mnogo veselija.

- Nemoj, Jurko; nema meni veselja bez njega. Oh, da ga bar vidjeti mogu.

- Ne boj se za nj; sigurno je već posve ozdravio; a vidjeti ga, što ti hasni? Bilo bi to zlo i po nj i po te.

- Mislim, ozdravila bi onaj čas; srce mi kaže da bi tad bila najsretnija.

- Ali te srce vara, gospo! Bila bi sretna jedan trenutak, a poslije stoput nesretnija. Ne vjeruj tomu što ti srce govori.

- Kaži mi, Jurko, hoće li me Husein ikada zaboraviti?

- Mislim da neće, a bolje bi bilo da zaboravi; to bi možda izliječilo bolest tvoga srca.

- Ne, ne! Neka samo misli na me, bar dok živim, ta neće dugo trajati... Je li? u bolesti svojoj me je često spominjao?

- Jest, gospo!, u najvećim bolima i kad bijaše izvan sebe, spominjao je tvoje ime.

Jurka je to bar stoput Mejri kazala, nu ova je to tako željno slušala da ju je prečesto za to pitala.

Treba znati da su Husein-kapetana sa mejdana teško ranjena donesli do kule Rustem-bega Altomanovića gdje je tri nedjelje dana bolestan ležao dok je utoliko prizdravio da su ga mogli kući otpremiti. U bolesti dvorila ga Jurka, jer je tako sam želio.

- Oh, dragi moj! nesuđeni ljubimče duše moje! - zatuži Mejra i obuhvati uvelo lice obima rukama kojim između bijelih prsti prokapnuše vrele suze.

- Opet plačeš, gospo! - opomenu je Jurka, naučena već gledati te prizore.

- Mani se, mani,... bit će mi lakše... već mi je sada puno lakše. Uto stupi u sobu Ali-paša Vidaić. Jurka ga opazi, diže se odmah sa svoga mjesta i izađe iz sobe. Ali-paša pogleda Mejru, vidje zaplakano joj lice i namrgodi se:

- Već su mi dodijale te tvoje suze, Mejro. Ja sam gledao da te razveselim, ali mi ne pođe za rukom. Ti si svejednako ovdje nujna i žalosna. Možda ćeš kod kuće, kod baba svoga veselija biti. Sad je snijeg okopnio, za koji dan bit će sva planina u listu i nastat će za putovanje najljepše vrijeme. Ja ću te odvesti kući tvojoj, u pohode ocu i braći, pa ćemo ostati tamo dok je tebe volja.

- Hvala ti, gospodaru, ne želim si toga. Volim ostati ovdje.

- Šta? Ti ne želiš vidjeti oca, braću, svoj zavičaj gdje si se rodila i odrasla?

- Oca i braću mogu i ovdje vidjeti; njima je lakše putovati amo, ako žele biti sa mnom.

- A ja sam mislio da ti to želiš?

- Ne, gospodaru! - odgovori Mejra.

I uistinu ona nije željela da se vrati svojoj kući. Više put je i ona na to pomislila al se je uvijek zgrozila, sjetivši se da mora proći mimo mjesta gdje je za sav svoj život nesretnom postala, gdje je njezin dragi

nemilim slučajem izgubio nju, a umalo i sam život svoj. A kod kuće? Tamo uboga nema ništa što bi ju veselilo. Otac i braća na strani su Ali-pašinoj, a to bi žalost njezinu još više hranilo. Huseina, znala je unaprijed, da ne bi nigdje mogla vidjeti; za to bi već skrbio njezin vojno i braća njezina. Jedini stvor iz njezina zavičaja koji je razumio njezine jade i trpio s njom, Jurka - uz nju je. Ona je zato živu istinu govorila rekavši da ne želi pohoditi svoj zavičaj.

- Što, dakle, želiš? Kaži, sve ću ti ispuniti. - produži Ali-paša iza male stanke.

- Ništa, Ali-pašo!

- Da, da! - primijeti Ali-paša, kao za se. - Ti znaš da ono što želiš ne mogu ti ispuniti.

Mejra je šutjela, a lice joj je bilo ledeno kao led. Njezino mučanje značilo je da je Ali-paša samo istinu izustio.

- Ti si velika briga moja, Mejro! - poče opet Ali-paša.

- Ja te u svem slušam, gospodaru! - odvrati Mejra. - Što tražiš više od mene?

- Što tražim? - ponovi mladi paša drhtavim glasom Mejrine riječi i oko mu kao munja sinu od nutarnjega ganuća. - Ljubav tražim Mejro! To je što od tebe, žene svoje, želim.

- Ljubav? - kriknu Mejra, uznesavši ponosito glavu. - Ti si ju u krvi ugušio!

- Nesretnice! - planu Ali-paša i oštri kindžal sijevnu u uzdignutoj mu ruci. - Tako li odgovaraš meni, svomu gospodaru?

- Na, ubij me! - reče Mejra, koraknuv naprijed. - Bolje je da poginem i sa mnom plod koji od tebe nosim.

Mejra se već više mjeseci osjećala majkom, a to bijaše jedina utjeha Ali-paši u tom nesretnom braku.

- Samo da mi rodi sina, pa će sve biti bolje! - znao je on često puta sam sebi reći, nadajući se da će nevino čedo koje željno očekuje, biti sponom koja će bar zbližiti oca i majku.

Zato čuvši Ali-paša posljednje riječi Mejrine, baci žestoko kindžal u kut.

- Umiri se! - progovori iza stanke mirnim i žalosnim glasom. - Ti si bolesna; ne znaš što govoriš... Tvoju dušu obavija oblak žalosti, ali će granuti sunce koje će rastjerati taj oblak. Ja ti praštam!... U taj par začu se silna graja i vika u prvom gradskom dvorištu.

- Što je to? - upita se Ali-paša i hrupi napolje iz Mejrine sobe.

U gradsko dvorište navrla sila ljudstva. Kakovih petnaest golačana koje je Ali-paša u svom pašaluku upotrebljavao za uhodarske službe, doćeralo u dvorište petero svezanih otmjenih kršćana i dva odlična Turčina koji uz ove slobodni stupahu. Svezani kršćani bili su srpski izaslanici za uređenje granica među Bosnom i Srbijom: Veljković i Milosavljević i trojica inženjera, najmljenih iz Austrije. Ona dva Turčina bijahu Čakif-beg i Abdul-aga, turski povjerenici za taj isti posao. Svjetina oko njih grdi i psuje ih kao kakove zločince.

- Šta su skrivili ti ljudi? - upita Ali-paša svjetinu kad je sišao.

- Čestiti pašo! - poče smjerno izaslanik Veljković - svih nas najviši gospodar, svijetli padišah, odredio je da se imaju urediti granice među Bosnom i Srbijom. Moj poglavar, srpski knez Miloš u čijoj se službi nalazim, izaslao mene i evo moga druga da s ovom gospodom iz Stambula obavimo taj posao. Mi povedosmo ove ljude - pokaza na inženjere - te započesmo mjerenje u tvom pašaluku, nu dođoše tvoji najmljenici, golačani, pa ne samo da nam ne dadoše dalje mjeriti, već nas svezane, kao lopove, doćeraše ovamo.

- Jer nam rekoše njihovi momci da će od tvog pašaluka dobar komad otkinuti - doviknu Ali-paši jedan od golačana.

- I bit će tako čim sultan odobri ono što mi izradimo - progovori naduto Abdul-aga. - Pozivam te, pašo - produži sad, oštro gledajući

Aliju Vidaića - da pustiš slobodne te ljude, jer inače uzet će se da si se usprotivio sultanu i njegovim zapovijedima.

Ali Vidaić razabra odmah bistrim svojim umom o čem se radi. On uvidi da sultan, samo da oslabi svoje bosanske protivnike, ide komadati Bosnu u prilog Milošu koji je proti bosanskim begovima bio oduvijek pouzdan saveznik sultanov. Ali Vidaić ispravi visoki svoj stas i omjeri ponosnim pogledom drzovitoga Osmanliju pa reče:

- Ako je istina što sam čuo, tad je njemu, gospodaru, mrsko; branit ću granice njegova carstva! Dok ja ovu sablju pašem i zapovijedam u mom pašaluku, neće se od njega ni gruda zemlje drugamo privaliti.

- Zar tako mariš za volju sultanovu? - promuca kipeć od jada Čakif-beg.

- Toliko, koliko i on za nas Bošnjake - odsiječe muževno Ali-paša.

- Nevrijedniče! - povika Abdul-aga, zagrozivši se zgrčenom pesnicom Ali-paši. Ovaj dostojanstveno okrenu se i mahnu rukom svojim kavazima, koji podalje stajahu, spremni svaki čas na zapovijed svoga gospodara.

- Ove ljude vodite u tamnicu i okujte ih u gvožđa - zapovjedi glasno Ali-paša.

- Zar i nas? - zapitaše naglo Čakif-beg i Abdul-aga, mašivši se za balčake svojih sabalja.

- Vodite ih! - ponovi Ali-paša jačim glasom, i kavazi spopadnu najprije turske povjerenike, razoružaju ih i s ostalom petoricom kršćana odvedu u tamnicu gdje ih okuju u teška gvožđa.

Prezirnim okom pratijaše ih Ali-paša: - Moći ćete obveselit sultana da ste već svršili mučni svoj posao! - reče porugljivo za uzapćenicima i ode u svoje odaje, na što se malo-pomalo i svjetina posve zadovoljna raziđe.

Ali-pašini sužnji sprovedoše u groznoj tamnici možda najtežu noć svoga života. Nijedan od njih nije bio vičan takovu stanovanju i zato čim je svanuo dan, stanu zaklinjati stražara koji im bješe donesao hljeba i vode, da ih pred pašu odvede.

Prozebli i izmučeni nespavanjem stupe sužnji pred Ali-pašu koji bijaše radoznao čuti što traže od njega.

- Što želite od mene? - upita ih ovaj kratko.

- Čestiti pašo! - poče mekim glasom prije toli naduti Abdul-aga. - Mi smo careve sluge, a ovi kršćani imaju također svoga gospodara. Jedni i drugi moramo slušati što nam se zapovjedi. Nismo od svoje volje, već slušajući višu volju, zašli u tvoj pašaluk da radimo ono što nam je kazano. Pusti nas na slobodu i ne drži nas u tamnici kao lupeže i razbojnike.

- Da vas pustim? - prihvati Ali-paša poslije kratka razmišljanja. - A tko mi jamči da malo za tim što vas pustim, ne nastavite opet što ste bili započeli?

- Dajemo ti vjeru da nećemo - rekoše u jedan glas oba turska povjerenika.

- I mi, gospodaru! - prihvate naglo srpski izaslanici i inženjeri.
- Kad je tako - odluči Ali-paša - a vi ćete se zakleti, svaki po svom zakonu, da nećete više staviti nogu u moj pašaluk. Onda možete otići i kazati svojim gospodarima što vam se desilo.

Komesarima ne preosta drugo nego se pokoriti volji odvažnoga paše. Čakif-beg i Abdul-aga uzevši abdest zakleše se na Koran, a kršćani u prisutnosti zvorničkog vladike, pred gorućim voštanicama prisegnu na sveto Evanđelje da neće više prestupiti granice zvorničkoga pašaluka.

- Sad idite! - reče im tada Ali-paša. - Ako li mi još jedanput dopadnete ruku, onda ću vas ponaticati na kolce na pravoj međi, da vide koji za vama dođu kako Ali-paša umije bilježiti granicu Bosne.
Komesari odoše pokunjeni, ali i sretni da su iznijeli žive glave. Sultan Mahmud i knez Miloš nisu više slali svojih komesara da urede

granice. Oni se zadovoljiše time da su dvije-tri godine zatim priredili nacrte novih granica i kad su ih odobrili, poslaše ih petrogradskomu dvoru koji je najviše radio o tom da se Bosna u prilog nove srpske državice okrnji.

*

Za nekoliko tjedana poslije ovog događaja s komesarima Donese tatar bosanskoga vezira Morali-paše u Zvornik ferman sultanov kojim se Ali-paša svrgava sa svoje časti. To bijaše kazna kojom je sultan mislio uništiti drzovitoga otpornika u Zvorniku. Ovaj međutim nije se ni najmanje našao u neprilici, već je vladao u svom pašaluku kao i prije fermana. „Svoje volje ne puštam vlast iz ruke“, govoraše Ali-paša, „a tko hoće da mi ju silom otme, neka dođe!“ Međutim do sile nije došlo. Ni sultan, ni vezir ne imahu snage da Ali-pašu oružanom rukom pokore.

VII.

U Beogradu događahu se važne stvari. Mjeseca kolovoza 1830. stiže carski berat iz Stambula kojim se Miloš Obrenović imenuje nasljednim knezom srpskim. Tim se ispuni najvruća želja Miloševa, jer je sada njegovoj porodici bila osigurana vrhovna vlast u Srbiji. U isto gotovo vrijeme stiže i carski hatišerif koji dozvoljava Srbima razne slobode, po kojima su oni sada mogli slobodno ispovijedati svoju vjeru, birati sudije i upravljače svojoj zemlji, podizati škole, bolnice i tiskare, izdavati putne listove za svu carevinu. Osim toga bilo im je zajamčeno da osim godišnjega danka nemaju ništa plaćati otomanskoj Porti, da osim posada u tvrđavama nisu dužni trpjeti Turaka u svojoj zemlji, i napokon, da se ima sav turski posjed izručiti domaćim ljudima da njim upravljaju. Te slobode podijelio je sultan Mahmud „pokornoj raji“ pod uvjetom da „ipak ostane njegovim podložnikom“.

Pun radosti razasla Miloš u sve nahije pozive na skupštinu, urečenu na dan sv. Andrije na Vračaru, gdje se je imao pročitati carski hatišerif, a poslije toga Miloš Obrenović pomazati za nasljednoga kneza

Srbije. K toj rijetkoj slavi pozva Miloš više odličnih gosti, kao Morali-pašu, vezira bosanskoga, Vehidži-pašu vidinskoga, Ali-pašu Vidaića, koga je u pismu nazivao svojim „dragim susjedom“. Iz Bosne dobilo je takove pozive više begova i kapetana koji bijahu poznati s Milošem. Bijahu to gotovo sve sami pristaše novoga reda, naravni saveznici kneza Miloša koji su skupa s njim željeli da se čim prije stegnu sloboštine bosanskih begova i kapetana. Ali-paša Vidaić nije se međutim osobno odazvao pozivu, bojeći se zavjere proti sebi, već je poslao tamo svoga bratića Mahmud-agu. Nu da i nije bilo straha pred nevjerom, teško bi se on bio odijelio od svoje kuće u kojoj je uživao najveću radost dosadanjega svoga vijeka. Mejra mu je prije godinu dana porodila sina i on je od to doba sav preporođen; čestoput na dan prigleda čedancu i srce mu se topi od radosti, kad mu se ono osmiješi, kad ga „babom“ zove, ili kad nesigurnim korakom, ispruženih ručica k njemu tetura. I mlada majka raduje se čedu, privija ga na svoje grudi i posiplje cjelovima i suzama, koje pomiješani osjećaj materinske ljubavi i sjete izmamljuje njezinim očima. Za nju je to djetešce najjača utjeha i ona je najsretnija kad nasamu može oko njega tetošiti i tepati mu slatke riječi. Ali-paša vidi to i u njem se budi nada da će to nevino čedo biti anđelom izmiriteljem među njim i majkom i da će ljubav što ju goji Mejra naspram čedu, istisnuti iz njezina srca ljubav koja ju je dosele činila nesretnom. Nu varava bijaše ta nada, jer ljubav prama čedu, i ljubav prama dragomu, ima svaka svoj korijen, svaka svoje tlo u srcu ljudskom, tako razdaleko jedno od drugoga, da jedna ljubav drugoj rastući nahuditi ne može.

Jednoga krasnoga dana u prvoj polovici mjeseca rujna, kad je sunce već naginjalo na zapad, šetao je Ali-paša po dvorištu u hladu grabrovih stabala što bijahu duž gradskoga zida zasađena. Neugodne misli motaju mu se po glavi i kine mu dušu. Misli o nepromjenljivoj hladnoći Mejrinoj, o nemilosti sultanovoj i progonu koji je već započet svrgnućem njegovim kao glavara zvorničkoga pašaluka; misli o budućnosti svoga čeda koje mu je sada prva svetinja na zemlji. Uto hrupi u dvorište više njegovih slugu i jave mu da je u varoš ujahao bratić mu Mahmud-aga s još jednim drugom koji mora da je bogat beg, ili paša, jer da ima uza se sjajnu pratnju, ter sada oba jašu gore u grad.

Ali-paša išeta na gradska vrata i stade svojim dobrim okom motriti jahaoce koji su se uz brdo penjali. Trojica jahala su naprijed. Jedan bijaše nedvojbeno Mahmud-aga, njega je najbolje poznavao. Kad stigoše bliže, upoznade i drugoga konjanika s desne strane: bijaše to Memić-aga, ajan srebrenički. Nu trećega došljaka, kad su već i posve blizu bili, nije poznavao. Ovaj zaustavi konja tik pred Ali-pašom koji ga radoznalo gledaše, pozdravi vrlo uljudno gradskoga gospodara i sjaše s konja, koga odmah jedan sluga iz pratnje prihvati. Bijaše to čovjek vremešan, crne brsti u licu, i crne, ali već dosta prosijede brade. Lice mu bijaše ljubezno i privlačivo, osobito kad bi počeo govoriti, jer tad su mu se usta obično smiješila. Bijaše to naoko čovjek veoma sladak, nu dobar poznavalac ljudi pogodio bi odmah da spada u onu vrst slatkih pojava kojim bezazleni ljudi smjesta, na najveću svoju štetu, povjeruju. - Ja sam vezir Bosne, Morali-paša - predstavi se vrlo uglađeno i slatko nepoznati prihodnik koji je u Stambulu imao prilike naučiti franačke adete. - Vraćajući se iz Beograda, vruće sam poželio da te pohodim, čestiti Ali-pašo, jer želim da postanemo dobri prijatelji, kao što jesmo pravi muslimani koji slušaju jednoga cara i boga.

Ali-paša začudi se tomu posjetu i isprva je bio u očitoj neprilici što da odgovori. Za čas, pošto se je sabrao, pokloni se duboko veziru i umoli ga da pođe u njegov konak. Vezir, Mahmud i Memić-aga, pa Đul-aga sarajevski, koji bijahu u vezirovoj pratnji, zatim vezirov haznadar, pođu gore u dvore. Momčad iz pratnje smjesti Ali-paša u prvom gradskom dvorištu, gdje se ubrzo upozna i stade zabavljati s Ali-pašinim momcima.

Srdačnom gostoljubivošću podvori Ali-paša svoje goste, davši im pripraviti obilnu večeru. Na srebrenim činijama nošahu sluge raznovrsna bosanska jela, kao jušad, pilav, pitu i napokon cijelo pečeno janje. Muhamedovci brzo jedu, zato kod večere malo se je pripovijedalo o tom što su putnici vidjeli u Beogradu. Nu poslije večere, kad bješe donesen čibuk, kava i šerbet, počeše putnici pripovijedati o svečanosti kojoj su glavom prisustvovali.

- Do osam hiljada ljudi iz svih krajeva Šumadije - uze pripovijedati Đul-aga, davni prijatelj Miloša kneza - sabralo se da vidi

tu rijetku svetkovinu. Razapeli šatore pred Beogradom, i tu prenoćili, a kad je granulo sunce, pođe sve veselo i u svečanim haljinama na Vračar da vidi što će dalje biti. Tu je već čekao knez Miloš sa svojim senatorima i cijelom skupštinom. Ne potraja dugo i uz sjajnu pratnju, u kojoj bijasmo i mi, dojaše Husein-paša beogradski, noseć zastavu sa tri tuga, i pozdravi raju. Knez Miloš pade na koljena, primi iz njegove ruke hatišerif kojim se Šumadincima daju slobode, poljubi ga i izruči svomu senatoru koji ga glasno pročita pred narodom. Sve stalo od radosti klicati, grliti se i cjelivati. Blagosivali i sultana koji je napokon uslišao njihove želje. Sutradan već, dobivši hatišerifom slobodu svoje vjeroispovijesti, iznesu odnekud Vlasi svu silu zvona i stanu kao pomamni u njih udarati. Na taj sijaset grnu malo i veliko u crkvu i tu vladika pomaza Miloša za kneza, tobože da se zna da je on i voljom boga đaurskoga postao „vladarom“. Sad je Miloš u svojoj zemlji čitav gospodar, a Šumadija je za nas izgubljena, jer, što je Turaka, valja da se odonud seli.

- Sve je to djelo Moskova - primijeti Memić-aga - a i mi smo Bošnjaci tomu krivi. Da se prije dvije godine nismo razišli, već ma i drugim putem krenuli proti Moskovu, ne bi do toga došlo. Ali-paša se namrgodi, čuvši što reče Memić-aga, i pokaza tim da mu nije po ćudi slušati takav govor. Vezir, da stvar popravi, umiješa se u razgovor i progovori:

- Okolnosti su bile tomu krive. Vezir Avdurahim, moj predšasnik, nije bio dobro gledan u zemlji, pa zato je onako ispalo. Da su Bošnjaci imali tada vezira po svojoj volji, oni bi bili izbavili sultana iz nevolje.

- Tako je, upravo tako! - povladiše Đul-aga i Mahmud-aga, dok je Ali-paša očito obradovan s tih riječi ispod oka pozirao na vezira. Kad su se umorni putnici počeli razilaziti svaki u svoju sobu na počinak i jedan drugome zaželi „laku noć!“, zaustavi vezir Ali-pašu kod sebe i pozva ga da do njega sjedne na dušek. Znalično čekao je Ali-paša što će biti. Vezir poče iza male stanke ovako govoriti:

- Nisam dosada imao prilike da govorim s tobom u četiri oka i pouzdano, zato sada dobro slušaj što ću ti kazati. Ti si, kako znaš,

svrgnut kao paša zvorničkoga pašaluka jer si careve komesare i izaslanike kneza Miloša koji su bili poslani da urede granice među Bosnom i Srbijom dao okovati u gvožđa i bacio u tamnicu ter otpravio preko međe. Trebaš znati da je sultan morao tako s tobom uraditi jer je to tražio moskovski poslanik u Carigradu. Nu, istinu govoreć, sultanu je drago da si onako uradio, jer mu nije moglo biti pravo da se išta od Bosne, careve zemlje, otkida i pridaje Srbiji koja već i nije njegova. Zato te nitko nije napastovao ovdje kad si usprkos carskomu fermanu tu ostao. Ali fermanu se moraš ipak pokoriti, nu ne boj se - poče vezir tiše govoriti - izgubiti nećeš ništa. Mjesto zvorničkoga pašaluka dobit ćeš srebrenički koji je veći i bogatiji; ako imaš tvrdi grad ovdje, imaš i tamo, zamjena je nikad bolja. Pa onda, kad tamo budeš neko vrijeme i pokažeš se vjernim sultanu, ja ću prvi govoriti za to da te imenuje vezirom Bosne. Ja znam da ni meni nije ovdje opstanka; Osmanlija sam, a od tih zaziru Bošnjaci. Još malo, pa ću valjada i ja otići, - a onda samo do tebe stoji da ti pane u krilo zlaćena jabuka.

Morali-paša govoraše tako slatko, tako prostodušno, da je mladi Ali Vidaić posve vjerovao njegovim riječima. Kad se obećaje čast i korist, prevare se i ljudi koji nisu baš lakomi na to, a kamoli neće čovjek koji za tim teži. Takav bijaše Ali-paša Vidaić. Čuvši zato što je rekao vezir, bijaše sav presenećen i u radosnoj smetnji prihvati i poljubi rub kaftana vezirova.

- Hvala ti, svijetli gospodaru! - promuca Ali-paša. - Ja znam da me tvoja moć može podići.

- To će mi biti prva briga čim se kući vratim. Dotle potrpi se i čekaj. Neće dugo trajati. - U tom se raziđu.

Kad je Ali Vidaić već izišao bio napolje, nasmija se pakosno lukavi Osmanlija i reče: - Dobro da je tako lakovjeran taj bosanski pas. Siguran sam da će se uloviti u zamku koju ću mu lijepo nastaviti. Ali-paša, izišav iz sobe od vezira, postade na otvorenom trijemu svoga konaka. Bijaše silno uzrujan: „Ti ćeš biti bosanskim vezirom!“ zujalo mu neprestano u ušima. Nasloni se na jedan stup trijema i složi ruke na prsima. Od istoka pomaljaše se iznad srpskih planina pun mjesec, rasvjetljujući čarobnim svjetlom svu okolicu. Šum divlje Drine udaraše

u uho Ali-pašino, a hladan jesenski vjetrić duhaše mu u ugrijano lice. Čari prirode još jače razigrali živu maštu mladoga paše. „Da, ti ćeš biti vezirom!“ govoraše u sebi. „Za čim čovjek teži, to navadno i postigne. Kad je ubogi dobrinjski govedar mogao postati srpskim knezom, zašto ne bih mogao postati bosanskim vezirom ja, potomak slavnoga roda, nasljedni beg zvornički, paša velikoga pašaluka?“ Ovakove misli i osjećaji zaokupiše glavu i srce Ali-pašino, ne dajući mu oduška. U velikoj uzrujanosti, razigran slatkim snovima zamaknu u svoju sobu i spremi se na počinak.

Sutradan, pošto bijaše sunce već dobrano odskočilo, krenu dalje Ali-pašini gosti. Beg zvornički, metnuo na se svečano odijelo da je sav sjao u srebru i zlatu, zajaše svoga vatrenog čilaša da isprati do izvan grada poglavicu zemlje, novoga vezira. Pustio se s grada dolje u varoš, među pune ulice svijeta koji se bješe zgrnuo da vidi glavu zemlje, sultanova namjesnika. Prijaznim okom motri vezir svjetinu od koje se neki duboko klanjaju, a neki u velikom strahopočitanju i ničice padaju. Ugledniji pristupljuju s pognutom glavom i usuđuju se cjelivati rub vezirova kaftana. Isprativ Morali-pašu iz grada, oprosti se s njim Ali Vidaić na najljubezniji način, a tako i s ostalim gostima: Memić-agom i Đul-agom sarajevskim i zatim se u skoku vrati natrag u svoj grad. Mahmud-aga imao je po nalogu Ali-paše otpratiti vezira do vode Drinače, otkud je vezir imao nastaviti put na Vlasenicu i Sarajevo u Travnik. Na rastanku reče vezir Mahmud-agi: „Drži se valjano kad dođe zgoda. Takove prilike su rijetke.“ I Memić-aga i Đul-aga rekoše sličnih riječi Mahmud-agi, koji obeća da će se kako valja ponijeti. Bijaše očito da ova četvorica bijahu glede nečega u dogovoru.

Od toga vremena tekli su Ali-paši dani s početka u spokojnom, a poslije u nestrpljivom očekivanju. Ta kazao mu je vezir: potrpi se i čekaj; neće dugo trajati! a prošla su već dva mjeseca, a željno izgledana fermana još uvijek nema. Već je nastala zima. Studeni vjetar ogolio stabla do zadnjega lista i mraznim svojim dahom ukrutio površinu zemlje. Ali-paša bješe već izgubio svu nadu, i bijaše uvjeren da se je vezir Morali-paša s njim samo našalio, ili ga lukavo iskušati htio. Nu doskora uvidi da se je varao. Oko polovice mjeseca studenoga stiže u Zvornik isti onaj tatar vezirov koji bješe pred godinu dana predao Ali-

paši carev ferman o njegovu svrgnuću. Sad je donio drugi ferman kojim se Ali Vidaić, nasljedni beg zvornički, imenuje nasljednim pašom srebreničkim. Bijaše to veliko odlikovanje, krasna prilika za još veće časti i bogatstva. Dosada bijahu Vidaići nasljedni gospodari samo jednoga grada, a odsada pade im u nasljedstvo cio ogroman pašaluk. Slava, sjaj i mogućstvo Vidaićeva roda tim je osigurano. Tako je mislio mladi Ali-paša primivši carski ferman, i u velikoj radosti istaknu na najvišoj kuli grada obiteljsku svoju zastavu i dade u počast sultanovu fermanu ispaliti pedeset hitaca iz topova koji su ležali na gradskom bedemu. Po varošu puče odmah glas da je Ali Vidaić postao pašom srebreničkim i da će ostaviti grad zvornički, baštinu svojih djedova i prebivati u Srebrenici. Zvorničanima bilo je žao za svojim mladim gospodarom jer su ga štovali i ljubili kao junaka, kao dobra i pravedna gospodara i kao potomka drevna i glasovita roda koji je tim gradom od prastarih vremena vladao.

Mali Ahmet - tako se zvaše po starijem bratu svoje majke sinčić Ali-pašin čujuć grmljavinu topova od koje se cio grad potresao, pritulji se plaho uz majku i dršćući slušaše gromornu tutnjavu.

- Ne boj se, zlato moje! - govoraše mu Mejra smiješeći se. - Tvoj se babo veseli da je dobio za te veću baštinu. Dao bog da budeš silan i slavan i - dodade tišim glasom - mnogo sretniji od tvoje majke.

- Amen! - reče Jurka.

Vesela lica uđe u sobu Ali-paša. Opazivši ga sinčić pritrča k njemu i obuhvati ga oko nogu svojim ručicama. Ali-paša pusti se na dušek do Mejre i posadi dijete na koljeno; dijete tepajuć kazivaše ocu kako vani gruvaju topovi, da se je Ali-paša od srca smijao svojemu miljencu.

- Sultan mi je oprostio - stade Ali-paša govoriti napram Mejri pošto je Jurka izašla iz sobe - štoviše, on mi je iskazao i veliku milost kakove već dugo ne pamte u Bosni. Postao sam nasljednim pašom srebreničkim što nije mala stvar. Zašto je skadarski paša Mustafa Bušatlija danas tako silan da isti Stambul pred njim dršće? Zato, jer mu od vjekova obitelj drži kao nasljedan skadarski pašaluk. Tako će, ako

bog da, osiliti i rod Vidaića i brojiti se za koje vrijeme među prve porodice u Bosni.

- Radujem se da se je ispunila tvoja vruća želja, gospodaru - reče Mejra, vezući sitan vezak - i da ti je sultan oprostio. Sada ćemo mirniji biti i neću se bar ja bojati sultanove osvete nad nama.

- Sad se ne imaš više ničega bojati, jer mjesto osvetom, sjetio me se je sultan milošću svojom. Hvala mu na tom. Ja i moj rod bit ćemo mu zahvalni.

- Kad si odlučio krenuti u Srebrenicu, gospodaru?

- Ove zime neću odovud kretati. Bit će i tebi povoljnije ako krenem s proljeća.

- Jest mi povoljnije, Ali-pašo; po zimi je tegotno putovati. I ostade na tom da će Ali-paša Vidaić s proljeća krenuti u Srebrenicu i preuzeti u svoju vlast onaj pašaluk.

Begovi i kapetani bosanski nemalo se presenetiše da je Ali Vidaić postao nasljednim pašom srebreničkim. Prijatelji sultanovi radovahu se tomu, imajući uvjerenje da je sultan tim načinom predobio za sebe mogućega protivnika; dok su ga otpornici s kojima je do posljednjega časa Vidaić držao kleli kao odmetnika i izdajicu koji je za sultanov dar izdao svoju braću i prijatelje, samo da ugodi svojoj pohlepi za bogatstvom i časti. Među prijateljima sultanovim bijaše ipak jedan koji je o Ali-paši Vidaiću sudio isto onako kao i protivnici cara Mahmuda. Taj čovjek bijaše kapetan u Gradačcu Husein-beg, nesuđenik Ali-pašinice.

Zavlada prava zima. Duboki snijeg pokrio zemlju i čuvao blago prirode, dok se ona s proljeća ne prene oda sna da uzradi ojačanom snagom. Ali-paša, čim je okopnio snijeg i topli proljetni vjetrovi osušili zemlju, napisa list Memić-agi, ajanu srebreničkomu, gdje mu javlja da će za mjesec dana stići u Srebrenicu i uzeti pod svoju vlast pašaluk koji je dobio od sultana. Ulak koji je odnesao to pismo Memić-agi, donese natrag odgovor od ovoga. Ali-paša snebi se od čuda, pročitavši kratki, ali odrješiti odgovor Memićev: „Dosele sam ja zapovijedao u

Srebrenici“ glasio je odgovor, „a jer nisam svrgnut, zapovijedat ću i dalje. Gospodara nad sobom neću trpjeti, a misliš li da tebi carski ferman daje pravo od moga jače, ti dođi“. U ono vrijeme takovo izazivanje nije bilo ništa neobična. Sultanova i vezirova moć bijaše tako slaba da je svaki radio što ga bijaše volja. Kapetani i begovi bosanski vodili su među sobom čitave porodične ratove, a vezir je morao mirno gledati krvave borbe, ne imajući snage da se umiješa i uspostavi red. Memić-aga bio je oduvijek vjeran pristaša cara Mahmuda, uzdanica njegovih vezira u Bosni, od njega bar ne bi se bio niko nadao da neće priznati pašom onoga koga je sultan imenovao; pa ipak bilo je tako! - Valja sablju opasati! - reče Ali-paša razmišljajući i razasla po varošu i okolici svoje momke koji sazivahu junake pod barjak svoga gospodara, a proti njegovu dušmanu. Za tri dana sabra se u gradu hiljada kršnih junaka koji se drage volje odazvaše pozivu Ali-pašinu. Ovaj bijaše već posve spreman na polazak. Mahmud-agi svomu bratiću preporuči ženu i dijete da pazi na njih dok se on po njih vrati iz Srebrenice kad odonud istisne Memić-agu. Mahmud obeća da će paziti na njih kao na oko u glavi. Nato uniđe u saračanu, pripasa britku sablju svojih djedova, zataknu u visoki pas dvije krasne ledenice i srebrom okovani handžar, te oružan tako stupi u sobu Mejrinu.

- Ostaj zbogom! čuvaj mi sebe i dijete. Oboje vas ima na brizi djever Mahmud! - To reče, ogrli ženu i poljubi ju u čelo među oči, pak pristupi k sinčiću, podiže ga snažnim rukama k sebi i vatrenim cjelovima izljubi. Na to se okrenu i ganut ispade iz sobe.

- Čuvaj se, gospodaru! - promuca Mejra za njim i dvije suze odroniše joj se niz lice. Ni sama pravo ne zna zašto joj je onako teško pri srcu, zašto suze roni. Je li ju boli da ne može ljubiti vojna koji tako nježno ljubi nju i dijete njezino? Ili ju rastužila misao zašto da nije Husein onaj koji se s njom oprašta, grleći nju i dijete? „Oh kako bi bila s njim sretna!“ pomisli u sebi Mejra, „i takav rastanak s njim godio bi srcu momu, jer bi na njegovoj grudi mogla zaplakati i slušati iz njegovih usta milo tješenje, najslađi govor ljubavi!“

U gradskom dvorištu dočekaše vojvode Ali-pašu, koji, uzjahav na konja, spusti se u varoš, a otud odjuri na poljanu pred varošom gdje

ga je četa spremna čekala. Za nekoliko časova čuli se talambasi i svirale i četa žurnim korakom krenula put Srebrenice. Da ne umori svojih ljudi, dao je Ali-paša da se četa u svom hodu na više mjesta odmori i jelom i pićem okrijepi. Noć sprovedoše pod vedrim nebom, kao pravi vojnici, razapeli šatore i naložili stražarske vatre. Ranim jutrom krenu Ali-paša dalje i kad je polazio iz Ljubovije, otkuda ima samo još dva sata do Srebrenice, razredi što opreznije prednje straže koje su imale paziti da četa ne pane u zasjedu, ili nenadano ne nabasa na neprijatelja. U Ljuboviji čuo je naime Ali-paša da je Memić-aga već duže vremena spreman na otpor i prije dva dana, kad mu je iz Zvornika od nekoga prijatelja dopao glas da Ali-paša kupi četu proti njemu, da je sabrao pod svoj barjak hiljadu Turaka i pet stotina raje.

Prednje straže, idući polagano jedan sat naprijed, stignu u uzak klanac, kao od naravi stvoren za zasjedu. Oprezno i držeći u ruci kubure s nategnutim orozom, zađu u gusti grmak i kukrik, čim bijaše zaraštena desna i lijeva strana klanca. Ujedanput puče puška. Jedan od prednjih stražara nabasa na zasjedu i bude pogođen ubojitim zrnom. Prasak puške, krik ranjenika smete prednje straže Ali-pašine. One se saberu i stanu oprezno, zaklanjajući se drvljem i grmljem uzmicati. Konjanici koji za njima jezdijahu kao potpora prednje straže, čuvši što se zbilo, pojure brzo natrag da jave Ali-paši koji je bio uz glavnu četu, da ne silazi s njom u klanac. Nu čim se počeše vraćati, stanu kao iz zemlje nicati Memić-agini ljudi s jedne i druge strane klanca, sipajući smrtonosna taneta na uzmakle. Većina ih zaglavi u zlokobnom tjesnacu i samo dvojica-trojica izniješe žive glave ter javiše svomu vođi nesretni događaj.

Ali-paša, poznavajući dobro tu okolicu, zapovjedi četi da komad puta uzmakne, a tada povede ju uz planinu, uvjeren da tako mora zaći za leđa Memić-agi. Lakim trudom i pješaci i konjanici uspeše se na sljeme strme planine, jer Bošnjaku je šala verati se uz steće planine, a bosanski konj poznat je na daleko i široko kako se vješto umije penjati uz najveće strmine i spuštati se niz užasne provalije.

Četa Ali-pašina sigurno bi i bila zašla Memić-agi za leđa, nu kad se je ovaj uvjerio da Ali-paša ne zalazi u klanac, pače da nadaleko nema

ni traga njegovoj četi, pogodi odmah što njegov protivnik namjerava i krenuvši četu iz klanca odluči da će dočekati Ali-pašu u dolini koju su sa svih strana obuhvaćali brežuljci ogranaka planinskoga lanca što se vije oko Srebrenice. Ali-paša se začudi kad spuštajući se niz planinu nigdje ne nagazi na neprijatelja. Dade razvidjeti sav klanac, nu taj bijaše posve čist. Kad se uvjerio da su mu leđa i bokovi sigurni, krenu naprijed po obroncima planine koji valovito padahu u ubavu dolinu. Sad istom opazi da se je Memić-aga povukao natrag sa svojom četom i na protivnoj strani posio brežuljke koji gospoduju nad putem što vodi u Srebrenicu. Položaj Memić-age bijaše tako zgodan i Ali-paša uvjeri se na prvi pogled da tu neće preostati ino nego na juriš oteti ta mjesta i tada nezaustavno goniti dušmana do Srebrenice.

Zaklanjajući se gustom šikarom od ljeskovine, dovede Ali-paša svoje pješake podno brežuljka na kom stajaše glavna sila Memić-agina. Čim ih ovaj opazi, pozdravi ih gradom taneta. Ali-paša, koji je svoju četu razdijelio na manje dijelove, zapovjedi da se juriša. Zvorničani ispale šarke na dušmane, potegnu ljute handžare iza pasa i uz gromovitu viku „Alah“ polete uz brdo. Za nekoliko časaka pomiješale se obje neprijateljske čete u krvavoj borbi. Puške prestale pucati i samo katkad zapraska po koja kubura, nu zato handžar sijeva po zraku, šireći smrt i pokolj na jednoj i drugoj strani. Uz bojnu viku „Alah“ čuje se jauk i pomaganje ranjenika i cika napadača kojom svaki sebe sokoli i podjaruje. Zvorničani navališe tako žestoko, biju se tako uporno, da su za četvrt sata odronili niz brijeg glavnu silu Memić-aginu. Sada priskoči u pomoć odio koji je čekao spreman na visočini s druge strane puta. Bijaše to ponajviše raja koju je Memić-aga oružao i u boj poveo. Oni koji su bježali, i oni koji su pritekli u pomoć, sastave se na putu što je između oba brijega kroz prodol vodio prama Srebrenici. Tu se sada bitka nastavi, a puške i kubure počnu iznova grmjeti. Obje čete bore se sada junački i nijedna ne uzmiče ni za stopu. Ali-pašu razljuti ta neizvjesnost i on pozva konjanike svoje koji su čekali u zakloništu izvan puškometa da navale. Tri stotine čilih konjanika polegnu po vatrenim svojim konjima i golim sabljama u ruci nalete kao zmaji na Srebreničane. U njihovim redovima zavlada metež i strava. Nekoji se očajno brane, neki, pobacavši oružje, daju se u bijeg. Memić-aga psuje i

viče kao pomaman, bije sabljom one koji bježe, moli i zaklinje borce da ustraju, nu uzalud. Na sve strane počeli Srebreničani uzmicati, te povukli sobom i konjicu svoju koju bješe Memić-aga naprijed pomaknuo jer nije mogao da ju upotrijebi za obranu svoga položaja na brežuljcima. Konjica ta, vidjevši pješadiju u bijegu, pusti uzde konjima i kao vjetar odjuri pram Srebrenici gdje je prva donijela vijest o porazu Memić-aginu. Pješaci koji sretno umakoše handžaru i sablji Zvorničana, zastraniše u planinu i stranputicama stignu u Srebrenicu.

Ali-paša je donekle progonio potučenog dušmana, nu kad se ovaj bio već na sve strane raspršio, zaustavi svoje junake, povrsta ih i u najvećem redu krenu dalje. Memić-aga se je zatvorio u svoju tvrđavu gdje je odlučio braniti se do skrajnosti. Izgubio je u okršaju više stotina ljudi, nu ostalo mu ipak preko hiljade momaka koji su se prikupili oko njega u Srebrenici da se bore proti Ali-paši. Hrane i streljiva imao je za više tjedana, za to se bješe već prije poskrbio. Ali-paša uđe u varoš Srebrenicu bez ikakova otpora. Tu sazove sve varošane i pročita im carski ferman koji ga imenuje pašom srebreničkim.

- Ja se ne umijem šaliti - reče Ali-paša, spravljajući ferman u njedra - tko se meni usprotivi, držat ću da se je usprotivio sultanu i bit će pogubljen. Isto tako, ako vidim da ko pomaže Memić-agi proti meni, dat ću ga pogubiti, jer radi za njega, a proti sultana.

Varošani se duboko poklone i raziđu govoreći: - Valahi, s tim se nije šaliti.

Ali-paša smjesti jedan dio čete po kućama srebreničkim, a s preostalim dijelom utabori se izvan varoši. Tvrđavu u koju se bješe zatvorio Memić-aga, opasa tako da nije mogao nitko iz nje izlaziti niti u nju zalaziti. Znajući da u tvrđavi ima dosta hrane i streljiva, posla Ali-paša već treći dan nekoliko svojih ljudi u Zvornik da dopreme topove kojima je odlučio na tvrđavu udarati i prisiliti podsjedane da što prije polože oružje. Treći dan vrate se ovi praznih ruku iz Zvornika na veliko čudo Ali-pašino.

- Zlo je, gospodaru - stade kazivati jedan od njih - izdala te tvoja krv i osvojila djedovinu tvoju. Isti dan što odosmo iz Zvornika, proglasi

se bratić tvoj, Mahmud-aga, nasljednim begom zvorničkim, davši pročitati carski ferman u gradu i varoši. Žena tvoja i sin tvoj sada su sužnjevi Mahmudovi.

Ali-pašu ošinu taj glas kao grom. Problijedio je, izvalio oči i otvorio usta, ali nije kadar ni misli uhvatiti, ni riječce izustiti. Vidi se da mu je ta vijest užasno potresla dušom. Njegovi prijatelji motre ga, žao im je vođe svoga, pa čekaju šta će im reći. Oni su gotovi slušati njegovu zapovijed i pomoći mu. Ujedanput planu kao žeravica Ali-pašino oko i lice mu podbi laki rumenac jara. - Junaci! - progovori on jarosnim, drhtavim glasom - ja sam izdan, na vjeri izdan. Sultan i vezir izdaše me, a srebrenički ajan i moj rođak Mahmud-aga samo su oruđe u njihovoj ruci. Sve što je učinjeno proti meni, bilo je po dogovoru i ne treba bistra oka da se to uvidi. Junaci! tko mi je prijatelj, taj će sa mnom odmah poći da izbavimo moju djedovinu, ženu i dijete moje.

- Tu smo, Ali-pašo! svi ćemo s tobom! - odazvaše se jednodušno vojvode, koji od srca sažaljivahu zvorničkoga gospodara, uviđajući da je prevaren i nepošteno izigran.

- Na noge, dakle! - zapovjedi Ali-paša. - Smotajte čadore, skupite četu i krenimo odmah. Žurno, junaci, žena i dijete moje vapiju za mojom pomoći! - Vojvode se razlete po varoši da izvrše volju Ali-pašinu. Za jedan sat bijaše sva četa na okupu i stade se brzim korakom vraćati prama Zvorniku.

Gledajući odlazak Zvorničana dosjeti se odmah Memić-aga što je u stvari. Pogodio je odmah, a to mu potvrdiše i varošani koji su tu vijest od opsjedača čuli, da se Ali-paša vraća s vojskom u Zvornik da odonud izagna Mahmud-agu. Od veselja da se je riješio velike neprilike, dade Memić-aga pucati iz topova neka se zna da je ostao gospodarom u Srebrenici.

- Sretan ti put, Ali-pašo! - govoraše porugljivo Memić-aga, motreći s bedema odlazak Zvorničana - dao bog te se putem namjerio na svoga prijatelja Husein-kapetana.

Memić-aga, čim je doznao da se na nj diže Ali-paša, poruči odmah Husein-kapetanu da mu priteče u pomoć, zaklinjući ga da ga ne

ostavi u borbi proti jačemu od sebe. Bijaše tvrdo uvjeren da će Husein-kapetan, smrtni neprijatelj Ali-pašin, uslišati njegovu molbu i u pomoć mu priskočiti. Nije krivo računao. Husein-kapetan, čim mu je stigao glas, sakupi oko sebe dvije hiljade hrabrih momaka i pohrli prama Srebrenici putem na Zvornik. Nu u to bješe već Ali-paša digao opsadu i vraćao se kući da iz svoga grada izagna nevjernoga Mahmud-agu. Došavši pred Zvornik nađe zatvorena gradska vrata iza kojih dopiraše glasan žamor i buka. Mnogo oružanih ljudi pojavi se na bedemu. Ali-paša, potjerao konja naprijed i osovio se u stremenima, doviknu im jakim grlom: „Zvorničani! ja Ali-paša, vaš gospodar, pozivam vas da otvorite gradska vrata meni i mojoj četi. Odmetnite se od vašega lažnoga gospodara Mahmud-age koji je mene na vjeri prevario...“

Dalje ne mogaše govoriti jer u taj čas opališe puške s bedema, pogodivši više njegovih momaka. Nekoliko taneta i njemu samomu prosvira kraj ušiju, da je morao okrenuti konja i uzmaknuti. „Zar je do toga došlo da već ne imam prijatelja među Zvorničanima koji bi mi pomogli da uniđem u grad?“ reče gorko Ali-paša pram Zvorničanima koji bijahu s njim u četi. „Ne boj se, gospodaru“, odvratiše mu oni, „u gradu ima nas svaki koji oca, koji brata, koji rođaka, oni će nam pomoći. Zar ne čuješ graju iz grada oko gradskih vrata? To ima nešto da znači“. Mladi paša i njegovi prijatelji stadoše slušati tu graju, koja postajaše sve to jačom. Ujedanput zapraskaju puške iza bedema i iz stotine grla zaori klikovanje: „Živio Ali-paša, naš gospodar! Nadvor s Mahmudom!“

Ali-paši skoči srce od nade, zapovjedi svojoj četi da se poreda i bude spremna svaki čas na njegovu zapovijed. „Nadvor s Mahmudom!“ ori se sve žešće, sve sigurnije, znak da prijatelji Ali-pašini napreduju. Jedan čas, dva i gradska vrata rastvore se širom, a na otvoru vidjeti je prijatelje Ali-pašine gdje golim handžarima mlate po lubanjama Mahmudovih momaka. Ali-paša, razabrao je da je sada odlučan čas, poviknu s golom sabljom u ruci: „Za mnom, junaci!“ I na juriš poleti prama gradskim vratima. Kao golubovi pred sokolom raspršiše se Mahmudovi ljudi pred gnjevnim Ali-pašom i uzmakoše s Mahmud-agom dalje u grad da se brane. Glasnim klikovanjem pozdrave ostali Ali-pašu i njegovu četu kojoj se odmah pridružiše.

- Naprijed, junaci! - mahaše golom sabljom Ali-paša, - tjerajmo nevjeru iz grada! - I sve grnu za njim.

Na zavoju ulice, zaklonjen kućama, ogradama i stabaljem vrtova, dočeka Mahmud-aga Ali-pašinu četu koja se je poput bujice valjala proti njemu. Zametnu se krvav, ljut boj. Ulica je uska, zavojita, a Mahmud-aga s očajnom hrabrošću brani uhvaćeno mjesto. Poput grada padaju taneta i obaraju najsrčanije koji se usuđuju zaletjeti u tjesnac s golim handžarom u ruci. Sada sjaše Ali-paša s konja i na čelu svojih najuzdanijih momaka udari jurišem na kuću koja bijaše dupkom napunjena dušmanima i najupornije branjena. Poput lava zaleti se u dvorište; britkom demeskinjom razganja mahmudovce, a njegovi momci pristaju u krvave mu stope, obarajući sve što im pod nož dođe. Za nekoliko trenutaka bijaše očišćena ta kuća, i iz nje stadoše sada Ali-pašini ljudi sipati ubojitu vatru na mahmudovce koji uzmaknu do drugoga zavoja ulice da se opet odupru. Ali-paša udari sada tako žestoko da je već Mahmud-aga počeo klonuti duhom. „Propast ću bez pomoći!“ progovori sam sobom, gledajući stravu koja je spopala njegove ljude. Znajući da ga čeka sigurna smrt ako pane Ali-paši u ruke, stade na najopasnije mjesto, odlučivši da voli dično u boju poginuti nego sramotno kao sužanj pasti u ruke Ali-paši. Taneta zuje mu kraj ušiju, zdesna i slijeva padaju kao snoplje njegovi ljudi, čuje kako mu Ali-paša dovikuje groznim glasom: „Čekaj, nevjerno pseto, skupo ćeš mi platiti izdaju!“ Nu to ga sve ne smeta; neustrašeno stoji na užasnom mjestu i sokoli svoju četu da se drži i da ne uzmiče. „Doći će nam pomoć, ustrajte, junaci!“ govorio Mahmud-aga svojim pristašama, a oni, vjerujući svomu vodi i videći njegovu srčanost, očajno se brane i suzbijaju žestoku navalu. Uto ujedanput, za leđima Ali-pašine čete, zaori, gromovito: „Alah! Alah!“ Na taj krik prestade za čas borba; jedni i drugi stali, pa slušaju. „Alah! Alah!“ zaori po drugi put i sada već mnogo bliže. U Ali-pašinoj četi nasta metež i zabuna. Mahmud-aga sav se preobrazi od radosti: „Udrimo, junaci!“ viknu glasno svojima, „to je Husein-kapetan, koji nam u pomoć dođe“, I doista bijaše to Husein. Stigavši pod Zvornik nekoliko časova za tim što bješe Ali-paša u grad provalio i čuvši da se je ovaj vratio od Srebrenice da izagna iz grada Mahmud-agu, saveznika Memićeva, nije se dugo razmišljao već na

otvorena vrata hrupio u grad i s leđa zahvatio Ali-pašu. Poput krvožedna risa navali Husein-kapetan na zvorničkoga bega, svoga din-dušmanina i unesrećitelja. Na čelu čete, prezirući smrt i pogibelj skače naprijed na mahnitu bijelcu, bijući nemilo sabljom oko sebe. „Ali-pašu mi dajte! žedan sam krvi njegove!“ Viče kao bijesan i strašnim licem zagoni ata u najgušće hrpe Zvorničana. Njegovi konjanici tisnuli se za njima tako silovito da su Zvorničani, ne mogavši uzdržati žestoke navale, stali uzmicati. S druge strane upriješe dvostrukom snagom navaljivati mahmudovci, ter je Ali-paša tako dospio među dvije ljute vatre. Vidjevši se u tom nemilom škripcu, uvjeri se odmah da tu, proti pretežitoj sili, koja ga je s dviju strana stisnula, ne pomaže ni najveće junaštvo i da je najmudrije misliti kako će spasiti sebe i četu. Misao na ženu i dijete, koji čekahu na nj u konaku njegovu, ostavljeni samim sebi, bez zaštite i obrane, podjari mu još jače žestoko srce i osili jake mu mišice. „Za mnom, junaci! u konak!“ povika četi, mahnuv sabljom pram konaku svojem. Ne imajući birati šta boljega, grnu svi za vođom koji na svom čilašu poput munje proleti kroz redove Mahmudovih momaka. Stotinu pušaka planu za njim, stotinu handžara blisnu na nj, nu on iznese živu glavu i s njim sto pedeset drugova, dok su ostali, ne mogavši prodrijeti i videći se odasvud opasani, položili oružje. Stari jedan sluga, koji bijaše jedina vjerna duša uz njegovu ženu, otvori vrata konaka i Ali-paša hrupi u dvorište s ostacima svoje čete koje je neprestano gonio jedan dio Mahmudovih vojnika.

Na dvorištu dočeka Mejra, držeći malog Ahmeta na ruci, svoga vojna. Čim je ujahao u dvorište, potrča mu ona s djetetom u susret. Dijete poznalo oca i počelo obim ručicama mahati prama njemu. Svladan i raznježen očinskim čuvstvom, skoči Ali-paša s konja i strastvenim osjećajem obuhvati obim rukama ženu i dijete. „Oh, sad sam sretan, sad vas opet grliti mogu!“ progovori glasom, dršćući od silnog ganuća srca i uzeo dijete iz njezinih ruku, izljubi ga pohlepom roditeljske ljubavi i predade Jurki koja je do Mejre stajala.

- Alah je milostiv, on te je zdrava sačuvao! - reče Mejra, koja uočigled nepravde, nanesene svomu mužu, s velikim saučešćem uza nj stajaše.

- Iznesao sam živu glavu - odvrati Ali-paša bolno - al mi je ipak suđeno propasti. Husein-kapetan sad je pritekao u pomoć Mahmud-agi; ja im neću moći odoljeti.

- Husein? - promuca Mejra i sva problijedi u licu. Ali-paša toga ne opazi, jer u taj čas nastade pucnjava i borba na vratima konaka na koja htjedoše prodrijeti Mahmudovi ljudi.

- Bjež'te! - viknu Ali-paša Mejri i Jurki s djetetom. - Za vas tu nije mjesta, sakrijte se u podrume.

Mejra htjede upravo da uzme čedo od Jurke, misleći da će biti najsigurnije u majke, ali ujedanput vrisnu i sruši se na zemlju. Zrno iz puške probilo joj prsi i mlada, krasna pašinica za čas ogrezla u krvi. Lelekajući umakla Jurka u konak s djetetom, dok se Ali-paša kao gromom ošinut sagnuo k Mejri.

- Mejro, ženo mila, živote moj, živiš li? - pitaše ju groznom očajnošću Ali Vidaić.

Mejra otvori trudne oči i šaptaše tihim iznemoglim glasom:

- Gledaj... spasit... sebe... i dijete... Izmiri se s Huseinom... Zbogom! - Htjela je podići desnu ruku, htjela je možda na samrti zagrliti vojna, koga u svom životu nikada zagrlila nije, nu ruka klonu i lupi o zemlju.

- Ženo moja, Mejro! - vikaše Ali-paša, ne hajući za borbu na vratima konaka i razdera joj haljine na njedrima. Uzalud. Niti jedan dah ne podizaše bijelih, krvlju orošenih grudi. Mejra je umrla. Njezino srce prestalo je kucati za ovaj svijet na kom nije moglo naći sebi lijeka. Ali-pašini junaci odbili od bedema konaka Mahmudove ljude, zamandalili vrata i dovaljali k njima brvi, panjeva i kamenja da bolje drže, priletjeli k svomu vođi koji je satrven žalošću klečao uz mrtvu ženu, cjelivajući joj kosu, čelo, lice i ledene ruke. S teškom mukom rastave ga s mrtvim tijelom i odvedu u konak. Došavši u sobu pade licem na zemlju, valjda da sakrije tople suze koje mu potekoše niz muževno lice.

Husein-kapetan i Mahmud-aga združili se, i onaj prvi, ne sluteć ni izdaleka, da mu je ljubovca poginula, naredi da se sutradan ima sa svih strana udariti na konak Ali-pašin. Po noći zakopali Mejru u dvorištu pod badem-drvo gdje je najvoljela sjedjeti, a u zoru njezin nesuđeni dragi dao udariti na konak. Čudno bijaše na srcu Husein-kapetana kad je zorom sjeo na svoga bijelca i poveo vojnike proti tvrdim bedemima. „Gleda li me ona?“ mišljaše u sebi, „da l' mi se veseli ili me kune? Kako će me pozdraviti, šta li će reći kad stupi preda me kao sužanj? Hoće li me moliti za svoga vojna da mu poklonim život, slobodu?“ Takve i slične ovima misli zaokupile mladoga kapetana kad je pošao jurišati konak Ali-pašin. Mahmud-aga naperio topove na bedeme i bije ih sa svih strana, pješaci njegovi i Huseinovi pritrčali k zidu i naslanjaju ljestve da se uzveru na bedeme. Razvila se ljuta bitka oko bedema. Topovi grme i ruše stare zidine oko konaka, a puške s jedne i s druge strane gađaju žive svoje nišane. Ali-paša brani se junački, njegovi druzi kroz mazgale i s bedema obaraju najodvažnije protivnike, ali i oni sami padaju. Topovska zrna porušiše sav gornji sprat Mahmudova konaka koji je iznad bedema provirio. Vrata u gradskim zidinama bijahu već sva razbijena, ter se je samo s najvećim naporom i hrabrošću mogao braniti ulaz od napadača. Ali-pašu ostavi sva nada i ufanje. „Zar da mi i sin pogine kraj te borbe?“ mišljaše u sebi, „volim se predati kad se i onako obraniti ne mogu“.

- Dosta je, junaci! - viknu Ali-paša svojim drugovima. Hvala vam na vašoj ljubavi i junaštvu vašem. Vidim da nam je uzalud ginuti, jer se obraniti nećemo. Istaknite bijelu zastavu i predajmo se. Nerado poslušali ga drugovi, premda sami uviđahu da im sav taj junački otpor ne pomaže. Husein-kapetan opazi bijelu zastavu na bedemu i zapovjedi da se obustavi svaka navala. Nekoliko časova za tim izašao je iz konaka Ali-paša. Idući pješice vodio je za uzdi svoga ata, a uza nj stupao momak, noseći na ruci malog Ahmeta.

Stavši pred Huseina progovori turobnim glasom: „Tebi, Husein-kapetane, predajem se u ruke, jer ti si me i svladao.“ - Na to pokaza rukom dijete svoje i konja od mejdana. „Ovo je sve moje što mi je ostalo“. Sad pogleda mrkim okom Mahmud-agu:

- Ti si mi oteo djedovinu, evo ti i dijete dajem; njegov otac ne ima čim da prehrani ubogo siroče.

Momak, koji je dijete držao, predade ga na te riječi Mahmud-agi, koji dijete na ruke uze i reče:

- Dobro, ja ću mu odsad biti ocem.

Slomljen neopisivom bolju pusti Ali-paša glavu na uzburkane prsi, ne mogući ni riječi dalje progovoriti.

- A gdje je mati djeteta, gdje je Mejra? - upita sad ponešto nesigurno Husein koga je taj prizor silno uzdrmao bio.

- Jučer poginu od dušmanskog zrna - odgovori turobno Ali-paša, i okrene se prema dvorištu dodade: - Tamo pod bademom leži zakopana.

Huseinu se smrče pred očima. Učini mu se da ga pamet ostavlja, da svijet gine ispred njega, da se nebesa na nj obaraju. Oporavivši se od prvoga utiska, skoči sa svoga bijelca i srnu u dvorište. Pod bademom opazi humak nedavno nabacane zemlje. To je grob Mejrin. Poleti tamo i poleže po grobu koji toplim suzama orosi.

- Mejro, ljubo moja, tako li se nađosmo? - zajeca junak, kao da želi čuti odgovor smrću slomljenoga srca koje ga je živo nadasve ljubilo.

Laganim korakom dođe Ali-paša za njim k Mejrinu grobu i tronut gledaše iskrenu tugu svoga suparnika i pobjeditelja. Odoljevši prvoj navali nenadane žalosti ustade Husein-kapetan i sav smeten pogleda oko sebe. Prvi koga opazi, bijaše Ali-paša. Husein gledaše u nj okom punim saučešća i sažaljenja. Tad ujedanput pristupi naglo k njemu i naočigled svih vojnika ogrli svoga zakletoga protivnika: - Ne sužanj - progovori svečanim glasom - moj pobratim odsad ćeš mi biti. Oba smo nesretna; nesreća nek nas izmiri.

- Mejro, tvoja se volja ispunila! - reče tronuto Ali-paša, uznesav oči k nebu. - Mi se izmirismo na tvom grobu.

*

U kafeodžaku Huseinovih dvora u Gradačcu, komu je pod pokrit krasnim grčkim sagovima, sjede na mekim svilenim dušecima koji imadu s krajeva zlate kite i rese, tri poznata nam lica: Husein-kapetan, Ali-paša Vidaić i beg Zlatarević, pušeći na dragocjene čibuke izvrsni trebinjski duhan i srčući crnu kavu.

- Jasno vidim - govoraše Husein-kapetan prama Ali-paši Vidaiću - da si na vjeri prevaren, da su ti se sultan i vezir osvetili. Sve su baš vješto udesili, te sam i ja sam, proti volji svojoj, dobro im poslužio. Nu ovo me je opametilo i ja sam progledao. Osmanlije hoće da nas bosanske begove među sobom zavade ne bismo li se sami među sobom poklali i uništili. Tad bi, dašto, za njih bio lak posao! Nu toga biti neće! Kad znamo da nam se o glavi radi, mi ćemo se složiti, kao da smo svi velika jedna porodica i stat ćemo na otpor. Ja ću prvi barjak u ruke, pa da vidite kakovo će se kolo zaigrati po svoj Bosni.

Beg Zlatarević, slušajući te riječi, gotovo se pomami od radosti, jer sad bijaše uvjeren da mu je najmiliji prijatelj i drug mladosti zavazda okrenuo leđa Osmanlijama i uhvatio se u kolo bosanskih nezadovoljnika. On priskoči k Huseinu, Ogrli ga jakom desnicom i u čelo ga poljubi:

- Tako te rado slušam, junački sine, pile od sokola! Znao sam ja da mora jedanput u tebi uzavreti bosanska krv tvojih djedova. Tako valja! Nećemo mi Bošnjaci biti sluge osmanlijskih krvnika i sami stezati konop oko vrata svojoj rođenoj braći. Sultan je mudar, al nismo ni mi oči izgubili. Složimo se svi, stanimo svi pod jedan barjak, i bit ćemo slobodni u svojoj zemlji.

- Najbolje je svomu uz svoga! - progovori sada Ali-paša Vidaić.

- Ja sam povjerovao Osmanlijama, pa sam u jedan čas izgubio sve. Husein bijaše moj din-dušmanin, pa mi je u jedan čas opet dao sve što je mogao: slobodu, poštenje i pobratimstvo svoje. Sada dijelim s njim čast i imanje njegovo. Ovako lijepo može samo naša krv uzraditi, nikada tuđin Osmanlija. Ja to uviđam, braćo, i zato odsele i pamet i srce

i desnicu moju imat će samo moj pobratim. Krene li u polje s barjakom, ja ću prvi za njim poletjeti.

- Dat će bog junačkog mejdana! - reče Husein-kapetan i oči mu planuše junačkim zanosom. - U Albaniji već sve kipi i vrije. Okrutni sultan dao je, kako čujem, pogubiti silu arbanaskih poglavica koji su odbijali njegove reforme; nu još se drži Škodra-paša; u njega još ne smiju dirnuti krvožedni Osmanlije. Dok je on slobodan, dotle se ne imamo ničesa bojati. Ako dođe do sukoba, on će nam biti najbolji saveznik i naša uzdanica.

Uto se otvore vrata i u sobu stupi visok, sredovječan čovjek, smeđe prosijede brade, bogato po turski odjeven i pozdravi domaće sa „Selam alejkum", na što mu ovi veselo odvrate, a Husein-kapetan ponudi mu mjesto do sebe na dušeku. Bijaše to Hadži Ibro-beg Đonlagić iz Dervente, dobar znanac Husein-kapetana i veliki protivnik sultanovih reforama.

- Otkuda te nanese dobra kob, Hadži Ibro? - upita napol u šali Husein-kapetan pridošlicu.

- Sretan onaj koga sada prati dobra kob. Došao sam k tebi po poruci, a ne nosim baš vesele glase. Bijah u Travniku kod duvanjskoga bega Teskeredžića, koji mi svjetova neka se na povratku skrenem k tebi i kažem ti sve što sam u Travniku vidio. Čujte dakle, braćo, i sudite. Iz Stambula poslao je sultan našemu veziru nizamsko odijelo i poslao osim toga ferman kojim se uvađa nizam u Bosni. Uz gruvanje topova s vezirove tvrđave pročitao se taj ferman i na franačku obučeni nizam učinio mu počast. I vezira vidjeh tom prigodom. Nije više nosio starodavno odijelo bosanskih vezira, već je bio obučen po đaurski i stajaše pred četom nizama s fesom na glavi i u tijesnim čakširama da ga bijaše sramota gledati onako raspiljenih nogu.

- A što reče svijet? - zaleti se nestrpljivo u riječ beg Zlatarević komu se je s lica čitala silna ogorčenost.

- Svijet se duboko poklonio carskomu fermanu i kimajući glavom razišao se. Naša braća begovi u Travniku sada su u velikoj smetnji, jer vide da nas sultan opet izaziva na boj. On ruši stari red, a mi

novoga nećemo. Poslaše me zato k tebi kapetane da čuju što ti o tom sudiš. Ti si nam sada veliko uzdanje jer se već zna po Bosni da od one zvorničke zgode ne držiš više s Osmanlijama.

- Što ja sudim o tom? - progovori Husein-kapetan iza male stanke, a glas mu drhtaše od susprezane jarosti. - Sultan misli da je sada hora slomiti tvrdu šiju bosanskih begova i pođauriti nas. Vidi se, hoće mu se rata s nama, neka mu dakle bude rat!

- Neka mu bude rat! - ponove u jedan glas ostala trojica kojoj je Husein iz duše govorio.

Mladi kapetan ne reče više ni riječi, ustade i izađe iz kafeodžaka.

- Kažu travanjski begovi - reče beg Đonlagić pošto bješe Husein-kapetan izašao iz sobe - da će svi listom ustati ako Husein zajaše konja od mejdana. Sve drži da je on stvoren biti nam vođom, jer je hrabar junak, bistra glava, a bogatstvom sve nas druge natkriljuje. Osim toga jednako ga ljube turci i kršćani, jer je, valja reći, pravedan, i u njegovoj kapetaniji svako dobiva sud po pravdi, bio turčin ili krst. Za kratak čas vrati se Husein natrag u kafeodžak. U ruci držaše artiju, koja bijaše ispisana bosančicom, starinskim pismom bosanskih begova, kojim se oni služe kad hoće jedan drugomu da priopći kakovu tajnu.

- Evo vam, braćo, moga fermana! - reče Husein stupivši u sobu, i poče s artije glasno čitati ovaj proglas: „Bošnjaci! Tko ima oči, neka gleda, i tko uši, neka sluša! Pomamio se divan i sultan skočio na noge lagane. Mislite valjda da ide udariti na Moskova da mu vrati žao za sramotu i otme osvojene zemlje. Varate se, braćo! Sultan se sprema na nas, na Bošnjake, što vjeruju u Alaha i proroka Muhameda. Vi sigurno znate i zašto? Jer čuvamo čistu vjeru Prorokovu i jer nećemo da primimo gadne tuđe adete i strano odijelo. U Travniku već se nizam širi, noseći na prsima znamenje krsta, i naš vezir obukao već franačko odijelo. Bošnjaci! vitezovi od starine! Sultan ide da nas utamani, da nam nagrdi vjeru, otme naše imanje i naša stara prava. Nije njemu stalo do nas, jer on je Osmanlija, a mi Bošnjaci drugoga smo plemena. Al ne dajmo se i ne klonimo srcem, jer pisano je u Koranu: onima koji se bore

za vjeru božju, neće bog nikada napustiti njihova djela, štoviše, on će ih voditi i usrećiti nastojanje njihovo; odvest će ih u raj koji im je navijestio. Na oružje zato, junaci, na nama je red vojevati! Punimo puške, oštrimo ljute nože i kupimo se u junačke čete. Do proljeća, nek je svako spreman, jer čim prolista gora, ja ću razviti zelen-barjak i saći na polje od mejdana. Husein-kapetan, Zmaj od Bosne". S najvećom pohlepom slušahu ostala trojica proglas Huseinov. Svaka riječ njegova djelovala je neopisivim čarom na njihova srca. Dosele nisu još nikada doživjeli da im tko s mrtva papira dobacuje toli žive i ognjevite riječi. Oni dvostruko vjeruju u to slovo, jer je ono pisano i kadro je kroz vjekove zboriti istim glasom.

- Jeste li čuli, braćo! Hoću da budem odsad zmajem; zmaj našeg bosanskog praga, zmaj na junačkom mejdanu! Hoćete li vi pustiti da ja sam za vas vrebam i sam za vas da se borim?

- Kapetane, svi ćemo s tobom! - povika beg Đonlagić, povikaše i ostala dvojica.

- Da, svi koji jednako sa mnom mislite, treba da budete uza me, inače nećemo odoljeti dušmanu - reče Husein. - Ali valja narod pripraviti da bude spreman kad čuje poziv u boj. Ovo pismo ima se čitati po svoj Bosni i svaki beg i kapetan koji ne drži s Osmanlijama, dat će svoj potpis za nj.

Tako bješe i učinjeno. Huseinov ćatib priredi više prijepisa toga proglasa, koga kalauzi Huseinovi raznesoše sada na sve krajeve Bosne. Od jednog jednomišljenog bega do drugog, od jednog kapetana do drugog otpremao se proglas Huseinov i svaki stavio poda nj s pravim ushićenjem svoj potpis.

Po svoj Bosni počelo nešto vreti i komešati se. Na sve strane drže se dogovori, svuda se spominje ime Huseinovo: - Sad imamo vođu - govorahu muhamedovci među sobom - s kim ćemo ići do Stambula tražiti pravoga cara i povratiti svečevo koljeno.

Vezir Morali-paša dočuo da se Bošnjaci spremaju i pisa po više puta u Carigrad, nu divan bijaše tako slab da mu nije mogao nikakve

pomoći obećati nego mu poruči da iz travanjske tvrđave ne smije nikamo, došlo što došlo.

Jednoga dana sjednu Husein-kapetan i Ali-paša Vidaić na konje i s malom pratnjom odjašu iz Gradačca a da nitko nije znao kamo jašu ni kuda. Ni sam Ali-paša nije znao kamo se je digao Zmaj Bosanski. Krenuli prema jugu i udarili na Maglaj, Žepče, Vranduk i Zenicu. Kud su prolazili, sve ih veselo pozdravljalo i blagoslovom pratilo. „Putuj sretno, naš Bosanski Zmaju!“ govorahu za njim koji su čitali ili čuli njegov proglas proti Osmanlijama, „do proljeća, ako bog da!“ Putnici, minuvši Busovaču, zakrenu stranputicom i jašu sad uz planinu, sad nizbrdice. Bijaše divlja pustoš kojom su sada putovali. Po japagama šume brzi potoci, sure orlušine klokću na golim pećinama, a sokoli i glavati jastrebi kruže ispod oblaka, tražeći plijena na prostoru nad kojim se viju. Ptice pjevačice kao da su pobjegle iz te pustoši pred ovim grabežljivcima, jer im nigdje ne čuješ slatkoga glasa, i samo turobno kukanje kukavica sluša uho putnikovo. Ni ljudskoga stvora nećeš tu sresti ni vidjeti, izdaleka samo dopire ti katkad do uha glas pastirskoga roga od kore.

Došavši pod visoko jedno brdo sustavi Husein-kapetan konja i pokaza prstom Ali-paši na vrhunac brda na kom stajaše sazidana ogromna jedna zgrada. - Vidiš, pobro! To je tekija Oglavak, tu su svečevi šehovi, božji ugodnici. Kad mi je mati prije više godina ozdravila od teške bolesti, tu sam bio sa svojim babajkom koji je došao ovamo na dovu i ostavio veliku zadužbinu. Sad sam ja došao ovamo na dovu da nam Alah blagoslovi oružje i udijeli bojnu sreću. - S jedne strane od tekije vidi se lijepo turbe gdje bijaše zakopano više poglavara ove tekije. Tu na jednom kamenu sjeđaše sadanji poglavar šehova, prebirući među prstima brojanice i opazivši gdje se otmjeni putnici penju uz brdo, pođe im u susret i došavši im u blizinu, duboko se pokloni. Poglavar, kao i svi drugi šehovi oglavski, nošahu na glavi bijelu ovisoku kapu i dugačku bijelu dolamu. Silazeći sa svoje tekije među puk, dobivaju šehovi u ruke mizdrak, to jest koplje sa sjekiricom na vrhu.

Husein-kapetan i Ali-paša Vidaić sjašu s konja i pozdrave poglavara šehova. Čuvši ovaj da ima pred sobom Bosanskoga Zmaja i njegova pobratima, bijaše uveliko obradovan, jer i šehovi oglavski bijahu ogorčeni protivnici sultanovih novota i tuđih adeta o kojima su držali da kvare čistoću vjere Prorokove.

„Svemogući Alah doveo te u ove svetinje, Zmaju Bosanski!“ reče poglavar muhamedovskih kaluđera, uzdigav obje ruke kao u znak blagoslova. Husein-kapetan, čuvši da ga oglavski šeh zove Bosanskim Zmajem, bijaše sada uvjeren da je i u ove samotne zidine dopro njegov glas proti Osmanlijama i našao dobar odziv. Husein stade zato posve otvoreno govoriti.

- Dođoh, božji ugodniče, da činim dovu na turbetu tvojih svetih predšasnika i da ostavim zadužbinu za našu dobru sreću proti Osmanlijama. Evo, to neka bude tekiji - reče i predade šehu tri velike kese dukata - a ti naredi da tvoji ruhbani sađu u puk i da okrenu njegova srca proti Osmanlijama.

Šeh poljubi rub kaftana Huseinova i obeća svečano da će ispuniti kapetanovu želju. Nato pođu svi k turbetu i činiše dovu puna dva sata. Okrijepljen vjerom u pomoć Alahovu, oprosti se Husein-kapetan s tom svetinjom muhamedovskih Bošnjaka i s njezinim nadstojnikom.

Zorom drugoga dana pustilo se s planine do pedeset šehova s bijelim kapama i dolamama, noseći u ruci vita koplja, a mnogi i sablje pripasane oko pasa. Poput bujičastih potoka raziđoše se oni po svim stranama Bosne i vatrenom riječi stadoše pripravljati muhamedovske Bošnjake na borbu proti Osmanlijama. Svijet muhamedovski sluša ih s najvećom pobožnošću i vjeruje da je ta borba volja božja, jer ga njegovi ugodnici pute na to.

„Na proljeće, ako bog da!“ bijaše lozinka, idući od usta do usta.

VIII.

Nastalo proljeće godine 1831. S neba prigrijeva toplije sunašce i budi narav na novi život. Prolistale gore, a zelena trava pokrila doline i ravnine. Svježim zrakom lete lakokrile ptičice i cvrkutom svojim navješćuju novu, ljepšu dobu godine.

Jednoga jutra progovori Husein-kapetan svomu pobratimu Ali-paši:

- Čujder, pobro! Priroda se budi i opominje nas da je doba latiti se posla. Slušaj te ptičice, čini mi se kao da pjevaju nešto o slobodi i o bojnim radostima. Sa mnom se nešto događa. Krv mi teče bijesno po žilama, grudi mi se šire, nož sam od sebe izilazi iz korica, a konjic mi rza i vrišti za poljem od mejdana; - vjere mi, trebat će sablju opasati i pod barjak sazvati sokolove.

- A ti hajde da istaknemo na kuli zelen-barjak, a prangije neka zagrme s bedema i navijeste dobu ustanka.

Za nekoliko časova zavijori golema zelena zastava na najvišoj kuli Huseinovih dvora, a prangije stadoše gruvati s bedema da se je orila sva ravna Posavina. Na poljani ispod svojih dvora igraju Husein-kapetan i njegov pobro Ali Vidaić konje od mejdana i čekaju da vide kako će se na taj glas prenuti junaci. Gruvanje prangija uzrujalo svu okolicu gradačačku sve do Save. Sa svih strana lete momci na brzim konjima pod bedeme Huseinovih dvora i u čudu pitaju šta se tu radi? - Kupite se, junaci! sad je doba ustati na Osmanlije! Zmaj Bosanski već je raširio krila i odmah će uzletjeti - odgovaraše im žarkom riječju Husein-kapetan, a junaci vraćaju se pjevajući kući da se spreme u rat, na vojnu!

Brzinom munje proleti glas o tom svu Bosnu. Tajni glasnici lete na sve strane, svuda se javljaju i kupe oružane čete, vatre budnice gore na vrhuncima planina, zeleni barjaci viju se na kulama u kojima sjede kapetani i begovi bosanski, a hodže i šehovi uznositom riječju bodre puk i jare mržnju proti zakletomu dušmanu Bosne, proti Osmanlijama.

„Na vojnu, na vojnu!“ ori se na sve strane i mlado i staro, grne pod zastavu proti dušmanu.

Oko barjaka Husein-kapetana sabralo se do pet tisuća kršnih junaka. Ravno polje ispod Gradačca pretvorilo se u golem logor u kojem vrve i još uvijek pridolaze nove čete boraca.

Bijaše u predvečerje dana prije nego će Husein-kapetan krenuti sa svojom četom. U logoru je živo i veselo kao da se radi poći u svatove.

U dvoru Huseinovu sabrane su vojvode te čete, pa se uz čibuk i kavu veselo razgovaraju. Među njima je i Rustem-beg Altomanović sa svoja dva sina. Zaboravili na nesretnu ženidbu koja je jedne i druge ucvilila, sad se lijepo paze Altomanovići s gradačačkim kapetanom.

- Sinko! - progovori Rustem-beg Altomanović - otkad nam pogibe u šumi Kitogu Kulin-kapetan, otada poče padati moć i slava bosanska. Ali neće dugo potrajati i ona će opet uskrsnuti. Sve mi nešto govori da si ti jedini koji ćeš nam vratiti staru našu slavu. Husein-kapetan pogledao starca i oborio začas glavu kao da će razmišljati o dosegu Rustem-begovih riječi i za čas opet ju uznesao.

- Mnogomu se nadate od mene - odvrati Husein-kapetan - a tim se baš dičim i ponosim. Za male stvari nisam sablje opasavao, to vi dobro znate! Srce me vuče na velika djela i bit će ih, ako bog da i sreća junačka, ako samo jednoga ne bude što je upropastilo i Kulin-kapetana, a to je zavist i nesloga naša.

- Ne do bog! - progovore kao u jedan glas vojvode i stadoše odreda pružati uzdane desnice mladomu kapetanu, prvaku svomu. Svečani taj prizor smete dolazak jednoga od Huseinovih slugu u sobu.

- Gospodaru! - progovori sluga smjernim glasom - jedna kaurkinja, koja veli da ju dobro znadeš, zaklinje te da izađeš nadvor jer želi s tobom nešta važna govoriti.

Husein u čudu zaklima glavom i skoči radoznao na noge, ispade naglo iz sobe. U trijemu naiđe Jurku, pjestinju svoju u teškoj bolesti.

- To si ti, Jurko? - progovori kapetan prijaznim glasom - što je tebe dovelo ovamo?

- Zlo, gospodaru - odgovori djevojka - ali se tvrdo nadam da ćeš mi ti pomoći i utješiti me.

- Govori!

- Lanjske godine dok sam bila kod svoje tetke u Dubravama, dođe mladi spahija Nuri-aga pobirati glavnicu i desetinu. Tom zgodom opazi mene i stade mi laskati i svašta obećavati, ne bi li me primamio i zaludio. Nije ništa hasnilo što sam ga prezirno odbila i kazala mu da bih voljela poginuti nego mu se odazvati, on me pod večer navreba pred kućom moje tetke i pograbio me snažnom rukom oko pasa, počeo me nositi do svog konja, svezana nedaleko uz jedno drvo. Na moje pomaganje slete se ljudi iz bližnjih kuća, a među njima i moj zaručnik Marijan Relić.

- Šta harambaša Marijan je tvoj zaručnik? - upita u čudu Husein-beg Jurku i čelo mu se namršti.

- Onaj isti, koga već godinu dana bez uspjeha gonim po svojoj kapetaniji?

- Onaj isti, gospodaru! - odgovori tužnim glasom djevojka. - Al ne bijaše on rođen za hajduka, već ga nemila sudbina učini takovim. Bijaše to milokrvan i dobar momak, blage ćudi, kao djevojka, a žestok bijaše samo u ljubavi prema meni. Vidjevši on kako me Nuri-aga vuče k svomu konju da me ugrabi, kako nategnutom kuburom prijeti svakomu koji bi se usudio priteći mi u pomoć, uzavri mu krv i on, trgnuv kuburu iza pasa, poleti na Nuri-agu; ovaj opali al promaši; tad pruži Marijan kuburu, ona plane i Nuri-aga pade promrskane glave na zemlju, a ja onesviješćena do njega. Kad dođoh k sebi, čujem da se je Marijan izljubio s ocem i braćom i uskočio u goru u hajduke.

- Pa je sada hajdučki harambaša, strah i trepet begova i spahija - nadoveza Husein-kapetan.

- Nikomu još nije zla učinio, već samo brani raju od sile i nepravde, čega i ti ne trpiš, gospodaru. Nije još nikog umorio, ni

porobio, ni popalio; a ako se ga tko boji, sigurno su zli ljudi, zulumćari, kojim se je Marijan prijetio kad su htjeli da čine silu nekrivu i nedužnu.

- Jesi li možda rad Marijana došla k meni? - upita Husein djevojku.

- Jesam, gospodaru! Dođoh, da u tebe izmolim milost za nj. Njemu je dodijao hajdučki taj život, i ne ima druge želje već da oženjen sa mnom živi mirne dane pod tvojom zaštitom kao tvoj podanik.

- Ja sam ti dužan zahvalnost - progovori Husein iza kratkoga razmišljanja - jer si me u teškoj bolesti dan i noć dvorila i pazila, ali toga ti ne mogu učiniti. Ja sam milostiva srca, ali moram biti strog. Da pomilujem Marijana, štabi svijet kazao, znajući da svakog hajduka čeka smrt na kolcu?

- Gospodaru, zar će dovijeka hajdukovati? - zavapi djevojka.

- Zašto ne uskoči preko Save, i ti s njim? Tako i drugi rade.

- Ne da mu se zauvijek rastati s ocem, braćom i drugom svojom rodbinom; a onda naš ujak (fratar) mu poručuje da valja ili se predati pravdi u ruke, ili isprositi milost; drukčije da nema pokajanja, ni okajanja.

- Onda ti ne znam pomoći - odreza kratko Husein-kapetan.

Djevojka se maši u njedra i izvadi nešto. - Dok bijah uz Mejru u Zvorniku, dade mi ona evo ovu hamajliju - i pokaza ju Huseinu, - istu onu koju si joj ti dao one noći u bašči polazeći na Orlovo polje.

- Moju hamajliju! - prihvati živo Husein-kapetan. - Ona ti ju dade da mi ju vratiš, je li? najslađu uspomenu na moju majku i na Mejru?

- Čuvaj tu hamajliju, rekla mi Mejra - produži Jurka. - Ako moj Huso pođe kad na vojnu, ako se kad ti nađeš u nevolji ljutoj, odnesi mu tu svetinju; u vojni će on tada srećno proći, a tebi će u nevolji pomoći; jer to je moja želja. Sad, gospodaru, i ti na vojnu ideš, i ja sam u nevolji ljutoj. Evo ti hamajlije. Budi srećan na junačkim mejdanima, ali i

pomozi meni jadnoj u nevolji. I ti si ljubio i nesrećan bio u ljubavi, pa možeš znati kako mi je nesrećan dragi i ja s njime.

Husein se zamislio. Valjalo je da izvrši svetu volju svoje nezaboravne Mejre koja ga je na tom svijetu sigurno najviše ljubila. Ta volja je njemu svetinja, i on je gotov ispuniti ju, kao da je čuo riječ boga, vladatelja svijeta.

- Kaži vjereniku svomu - progovori za neko vrijeme Husein - da će biti pomilovan ako s četom svojom sađe s planine i stupi pod moj barjak. Vrati li se živ i zdrav iz ove vojne, onda je slobodan i vas se dvoje uzmite i budite sretni. Ali valja mu se žuriti jer ja sutra krećem. Djevojka u znak zahvalnosti poljubi rub kaftana Huseinova i s veselim licem ostavi naglo njegov dvor i udari pravcem k planini. Sutradan zorom uz prasak kubura i tutanj talambasa diže se četa s Borova polja ispod Gradačca i udarivši kroz planinu Betanj krenu dolje k jugu. Husein jaše zamišljeno na svom bijelcu i ne govori ni s kim ni riječi. Osjeća on dobro da vojna što ju bješe poduzeo nije nikakva igrarija, nego da će to biti užasna borba iz koje će ili Stambul ili Bosna pokorena izaći. On je tu vojnu sam najviše pripremio, on je najviše uzrokom bio da su Bošnjaci listom ustali proti sultanu, pa se sada nehotice žaca u svojim mislima pred golemim zadatkom svojim i odgovornošću pred bogom i svijetom.

- Tko su oni ljudi? - upita naglo uz njega jašući Ali-paša Vidaić, i mahnu glavom nalijevo, gdje stajaše hrpa ljudi.

Husein se prenu od svojih misli i pogleda nalijevo. Kojih petnaest ljudi stajaše tu, stvorili se ondje kao da su nikli iz zemlje. Sve same kršne momčine, visoki i plećati, kao duhovi u gori i mrka lica i oštra pogleda. S dugih crvenih kapa padaju im niz pleća velike modre kite, za pojasom nose ubojite kubure i handžare, a desnom rukom drži svaki vjernu šarku, uzdanicu svoju. Vješto oko pogodilo bi odmah da su to hajduci. Pred njima stoji stasit momak, plemenita lica i blaga pogleda iz koga ipak izrazito sijeva muževni ponos i junačko srce. Taj snimi kapu s glave, stupi sigurnim korakom pred Husein-kapetana i reče: - Gospodaru! Na vjeru predajem se tebi s mojim drugovima i stupam pod tvoj barjak.

- Ti si Marijan Relić, harambaša hajdučki? - upita ponosito Husein-kapetan.

- Jesam, gospodaru!

- Do sada bijah ja tvojom stražom, momče, a odsada bit ćeš ti i tvoja četa moja straža i pratnja. Ako se valjano poneseš u vojni, bit ćeš slobodan i sve ti oprošteno. Hajd u red sada!

I harambaša sa svojim momcima stupi u redove Huseinove čete, odmah iza njezinoga vođe. Vojvode se čude tomu događaju ne znajući što da sude o njem i izvjedljivo jedan drugoga pogleda. Nato će Husein ovako reći: - Mislio sam da je svakako bolje ako ih sa sobom povedem, jer inače radili bi oni u našem kraju što ih volja pošto se je malo i veliko diglo na vojnu. Ako su što dosada skrivili evo im prilike da to poprave, boreći se za našu stvar. I njih je ova zemlja rodila, kao i nas, zašto da i oni za nju ne ginu?

Vojvode se sada uvjere da je Husein mudro uradio i svi povladiše njegovim riječima.

Na Sprečinom polju odmarala se četa nekoliko ura, a zatim okrenu zapadno prema Maglaju. Tu na lakim čamcima preveze se Huseinova četa preko valovite Bosne i žurnim korakom, kao da ju tko goni, spusti se k jugu k drevnom Travniku, stolici bosanskoga vezira, po svoj zemlji mrženoga Osmanlije Morali-paše. Peti dan pade četa pod Travnik. Kao spasitelja dočekaju travanjski muslimani Zmaja Bosanskoga. Sve ga je držalo rođenim gospodarom Bosne i poslanikom Alahovim. Svjetina pače govoraše da ima zelenu desnu ruku, očit znak po njezinu shvaćanju da je svetac i božji ugodnik. Veseli usklici, prasak pušaka i grmljavina iz prangija, čim bi dočekan Husein, potrese Morali-pašom i navijesti mu da je došao Zmaj Bosanski.

Nemoćni vezir, čim je, čuo da se Bošnjaci dižu, pošalje svoga tatarina u Carigrad da mu pošalju pomoć, ili da mu bar dozvole uteći. Nu tatarin nije mogao biti ni u Carigradu i već je duvanjski beg Teskeredžić, zatim skopljački begovi Vilići, Kopčići, Miralemovići, Granići i mnogi drugi hrupili u Travnik s većim četama i opkolili vezira u njegovoj tvrđavi, da nije mogao ni misliti na bijeg. Uza se ne imaše

on više od dvije stotine nizama, a s tim nije mogao ništa poduzeti proti velikoj sili bosanskih begova. K tomu dođe još i Husein-kapetan sa svojim Posavcima i uništi mu i zadnju klicu nade.

- Što misli taj Osmanlija? - upita Husein-kapetan bega Teskeredžića. - Zar se možda nada da će nam odoljeti?

- Mi ga već pozvasmo da se preda - odgovori beg Teskeredžić - ali nam on otporuči da se živ predati neće; a ako pokušamo na nj udariti, on da će tada iz teških topova pucati na varoš i sve oboriti u prah i pepeo. Da toga nije, mi bismo ga već imali u našim rukama.

- Ja ću ga još jedanput pozvati - progovori Husein-kapetan iza kratka razmišljanja - pa ako se ne preda, ostavit ću tu svoga pobra Ali-pašu Vidaića sa dvije hiljade momaka, a mi ćemo krenuti dalje. Valjda će ga glad prisiliti da položi oružje.

Sutradan zajaše konja beg Zlatarević i noseći u ruci bijelu zastavicu, doskaka pod bedeme gradske gdje zaustavi konja i doviknu straži da želi govoriti s vezirom. Zamalo spusti se most na gradski prokop i vezir praćen dvojicom nizama priđe k Zlatareviću.

- Što želiš, beže? - upita vezir prijaznim glasom ustaničkoga poslanika. - Sigurno si došao pozvati me da vam se predam?

- Tako je, čestiti pašo! - odgovori s poštovanjem beg Zlatarević. - Naš vođa Husein-kapetan Gradaščević poziva te posljednji put da položiš oružje!

- Žao mi je da si uzalud došao! - odgovori vezir mirno. - Sultan mi je zapovjedio da imam tu ostati, došlo što došlo; a ja sluga sultanov moram slušati njegovu zapovijed. To reče i učini svoj temenah poslaniku Huseinovu koji okrene konja i naglo odjuri k svojima da vođi priopći vezirov odgovor.

- Dobro - reče Husein - čuvši poruku Morali-paše - a ja ću ga gladom prisiliti da se preda. - I naredi već da Ali-paša Vidaić, njegova desna ruka, ostane pod Travnikom sa dvije tisuće momaka, a on je imao s ostalom vojskom sutra dan krenuti u Hercegovinu da se tamo združi s četama hercegovačkim i iz Bosanske Hrvatske.

Poslije podne istoga dana stade duhati silan vjetar zapadnjak. Grdne oblačine stanu se gomilati nebeskim obzorjem i hvatati se u jednu cjelinu. Podvečer bijaše sav nebeski svod gusto zastrt crnom koprenom daždovitih oblačina. Jaka kiša stade lijevati kao iz kabla, a silovit vjetar okrenu s Vlašića planine. Smrče se tako da ne bi čovjek mogao prsta vidjeti pred licem. Nastade burna noć, postade tamno kao u rogu.

Husein pomisli: to bi bila zgodna noć da se domognemo tvrđave. Pozove k sebi harambašu Marijana i kaže mu: - Hoću da vidim kakav si junak. Ova noć čini mi se vrlo zgodna da uzmemo vezirovu tvrđavu i njega živa uhvatimo. Ja trebam da nekoliko mojih momaka zađe po toj oluji u tvrđavu i da nam otvore vrata. Vi ste hajduci hitra uma i junačkoga srca, zato tebe i tvoje drugove izabiram da taj posao obavite.

- Ti zapovijedaš, gospodaru, a nama što bog dade i sreća junačka - odgovori Marijan. - Posao nije lak, al bi mogao lijepo poći za rukom. Što bog da! - ponovi i opet bivši hajdučki harambaša i razgovaraše se zatim dalje s Huseinom o tom kako će sve to udesiti da bude što manje gubitka ljudi. Husein pozove nato Ali-pašu Vidaića da se neopazice sa hiljadu momaka došulja do gradskoga prokopa i odmah hrupi u grad čim se vrata otvore i bude bačen most preko prokopa. Svoj vojsci naredi da stoji spremna i da pazi ako bi možda pošlo za rukom nizamu da umakne iz tvrđave i u bijegu potraži spas. Husein-kapetan, koji bijaše sa svojom četom utaboren u Dolcu, odluči također krenuti pod tvrđavu da podupre ako bi trebalo Vidaića. Kad je minula ponoć i oluja s kišom najjače bjesnjela, stade se sve kretati proti tvrđavi. Hajduci, jake ljudine ponesu sa sobom tri čamca iz rijeke Lašve, dvoje ljestve i nekoliko sjekira. Oprezno i tiho, kao što umiju samo hajduci, došuljaju se oni do gradskoga prokopa i tisnu u vodu čamce. Ali-paša Vidaić bješe također već doveo svoju četu do prokopa i razredio ju prama gradskim vratima. Hajduci Marijanovi sjednu u čamce i sretno se prevezu na drugu stranu nasipa, tik pod gradski bedem. Tu prislone ljestve i držeći u zubima gole handžare, a u desnoj napete kubure stanu se penjati na bedem. Za čas bijahu gore. Straže po bedemima bijahu dosta gusto ponamještene jer je Morali-paša slutio da bi Husein-kapetan mogao šta pokušati po toj

burnoj noći. Nu većina stražara ili spavaše, ili bijaše dremovna od umora, a i oni što su bdjeli nisu od tmine, kiše i vjetra mogli ništa opaziti. S nategnutom kuburom u lijevoj i s golim handžarom u desnoj ruci pođe Marijan, a za njim njegovi drugovi k gradskim vratima. Došavši posve blizu opaze nizama gdje dremovan stoji naslonjen baš o sama vrata. Prenuv se od šušnja razvali oči i vidjevši pred sobom čitavu hrpu ljudi upita turski: „Tko je?“ Umjesto odgovora ščepa ga Marijan žilavom rukom za vrat i zaprijeti mu handžarom ako samo pisne. Ubogi nizam ne mogaše ni glasa da istisne iz sapeta grla, a dotle prihvate hajduci sjekire, nekoliko naglih i krepkih udaraca pade, i gradska vrata bijahu otvorena. Straže se počeše na tu lupu javljati, nekoji potekoše i k vratima, nu već bijaše kasno, jer su hajduci do toga bili već odmotali lance i spustili most preko prokopa, stali na otvor vrata, držeći nategnute puške. Sada dignu stražari viku i zapale baklje. Nizami grabe oružje i kupe se na dvorištu, ter čekaju samo na vezira. Uto zaori gromovita vikar „Alah“ izvan bedema i Ali-paša Vidaić hrupi sa svojom četom na most i za čas bijaše u gradskom dvorištu. Malo zatim ispade i vezir iz svoga harema komu se na pragu pokaza plačući hanuma i mlada kćerka.

Vezir vidjevši pri svjetlu bakalja pretežitu silu Bošnjaka u gradskom dvorištu, uvidje u prvi mah da bi svaki otpor uzaludan bio i zato bez dugog razmišljanja odluči predati se. Postupivši naprijed zapita glasno: „Gdje vam je vođa, Bošnjaci?“

Ali-paša pođe pram veziru i doviknu mu: „Evo ja sam, vezire! Dođi bliže i odmah ćeš me poznati!“

Morali-paša pristupi k Vidaiću i pogledavši mu u lice, nehotice protrne od straha i ne mogaše ni riječi progovoriti.

- Ne boj se, čovječe! - reče Ali-paša motreći prezirno uzdrhtalog Osmanliju - govori što želiš!

- Vidim - poče Morali-paša nesigurnim glasom - da bi uzaludno bilo svako prolíće krvi. Ja se zato hoću predati, ali pod uvjetom da ja i moji momci smijemo otići pod oružjem iz Bosne.

- Pod oružjem da odete? - ponovi Ali-paša i kimnu glavom. - Počekaj malo, da čuješ što će na to reći svih nas zapovjednik Husein-kapetan.

Ovaj bješe međutim već zašao u dvorište, i Ali-paša koji je bio pošao po nj vrati se za čas k veziru s Huseinom koji ponosito stade pred pokunjena Osmanliju.

- Čuo sam što želiš, pašo! - progovori Husein - ali tako ne može da bude. Ti i tvoja četa položit ćete oružje. Tvoje momke dat ću otpraviti do austrijske međe i nek tada idu kamo ih volja, a ti ćeš ostati moj sužanj.

Morali-paša bijaše gotovo satrven čuvši te odrješito kazane riječi.

- Umekšaj se, kapetane! - moljaše nesretni Osmanlija. - Imam ženu i dijete uza se!

- Neće im se ništa dogoditi - odgovori Husein-kapetan nakratko. - A sada polagaj oružje!

Vidjevši vezir da tu ne ima ine pomoći, zapovjedi nizamu da se povrsta u redove, a tada ga pozva da položi oružje. Momci to donekle jedva dočekaše jer im život u Bosni gdje ih je i muhamedovac i kršćanin prijekim okom gledao, ne bijaše nimalo ugodan. Svi bez otezanja položiše oružje.

Na to priđe Morali-paša k Huseinu i otpasavši sablju preda ju mladomu kapetanu. Ne bijaše kadar ni riječi izustiti, samo suzne oči odavahu kako ga boli to poniženje i nesrećna sudbina koja snađe njega i njegovu porodicu.

Hanuma vezirova i kći, motreći s praga harema cijeli taj prizor, pobojaše se odmah da to ne sluti dobru. Zaboravivši na stidljivost i turske običaje, prilete k veziru s očajnim licem i upitaju ga turski: - Što je s tobom, što je s nama?

- Sužnji smo, djeco moja!

- Sužnji! - vrisnuše mati i kći. - Među tim divljacima! - dodade mati, rođena Stambulkinja.

- Umirite se, gospe! - reče blagim glasom Husein-kapetan u turskom jeziku. - Ni vama, ni veziru neće se ništa zla dogoditi. Ženskinje pogledaju ga zahvalnim pogledom, a nato na loži Husein-kapetan begu Zlatareviću da ima stražu držati nad vezirom i njegovom porodicom koju smjestiše u harem.

- Ala je krasno to djevojče! - reče beg Zlatarević u sebi, zaključavši za novim sužnjima haremska vrata. - Njoj za volju dao bi se i sam zatvoriti. - I doista, Zejna kći vezirova, bijaše prekrasno djevojče od kojih sedamnaest godina, prava istočna ljepota, vrane kose i crnih, žarkih očiju.

Uto prestade i kiša padati i oluja popusti. Oblaci stadoše se brzo rastavljati i zamalo nastade lijepo proljetno jutro. Husein naredi četu od tri stotine momaka koja imaše otpratiti nizam do austrijske međe, a zatim ode u konak vezirov. Za njim pođe Ali-paša Vidaić i straža Huseinova, Marijan sa svojim drugovima.

Za nekoliko časova već se je na konaku vezirovu u tvrđavi vijala zastava Huseinova, tvrđavski topovi stadoše grmjeti sa gradskih bedema, a u tu grmljavinu umiješa se klicanje travanjskih muhamedovaca i gromoviti slavodobitni „Alah“ svih ustaničkih četa u Travniku i okolo njega. Neopisiva radost zavlada u bosanskom taboru, ta namjesnik sultanov pao je ustanicima u ruke i Zmaj Bosanski osvojio stolicu bosanskih vezira.

Husein se raduje ushićenju svoje vojske i zadovoljan sluša nježino klicanje. - Slava ti, bože! - reče i uznese lijepe oči prama jasnom nebu. - Ti si bio sa mnom! - Nato se brzo okrenu, kao da se je nečemu dosjetio i dozove Marijana, poglavicu svojih hajdučkih stražara. Marijan dođe za čas i smjerno se pokloni svomu gospodaru.

- Dobro si se ponio, junače! - reče mu ljubezno. - Ti si mi otvorio vrata vezirove stolice, a ja tebi širom otvaram vrata svoje milosti. - To reče i pruži mu dragocjenu vezirovu sablju. - Viteški si se držao ove noći - produži Husein - hoću da kao vitez sablju pašeš i

uvijek uza se nosiš uspomenu na ovu kobnu noć. Marijanu sinuše oči od junačkoga ponosa kad mu Husein pripasa vezirovu sablju.

- I tvoji momci bijahu valjani - i njih nadari. Ovu kesu dukata razdijeli među njih, nek se sjećaju današnje naše sreće i slave. Marijan se pokloni i htjede da izađe, ali ga Husein uhvati za rame. - Počekaj još, momče! Znam da si zaručen i da ljubiš svoju djevojku. Želiš li se možda vratiti kući? Nuder kaži po duši!

- Gospodaru - progovori mladi hajduk - sad da se vratim, pošto si me sabljom opasao da vojujem kao vitez? Ni za cio svijet ne bih toga učinio; dat će bog i doći će vrijeme da se vratim k svojima, ali sada ne odstupam od tebe i idem za tobom makar u pakao! Husein ga potrepta po ramenu i reče na to poozbiljnim licem, kao da sam sa sobom govori:

- A ti stupaj sa mnom, za istom zvijezdom, k slavi, ili propasti!

IX.

Oko podneva sazove Husein-kapetan u vijeće sve vojvode svoje vojske.

- Što ćemo početi s vezirom? - upita Husein sabrane begove i kapetane.

- Treba ga objesiti, toga osmanlijskoga psa - viknu ih nekoliko.

- Dželaledin i Avdurahim veziri nisu ništa bolje postupali s nama Bošnjacima.

- Nemojte, braćo - reče stari Mustafa-beg Vilić - ta nije nikomu ništa zla učinio.

- Što govoriš, bolan? - primijeti Ahmet-beg Altomanović, sin Rustemov - zar je ono dobro što on učini mojemu šuri Ali-paši Vidaiću?

Nato će progovoriti duvanjski beg Teskeredžić: - Vitezovi! Svi znate da smo se digli kad smo čuli da je vezir obukao nizamsko odijelo i opet navijestio sultanove reforme. Sad je on u našoj vlasti i kao što je prije sultana, tako će sada nas slušati. Što je sagriješio, to valja da javno okaje. Obukao je krstačko nizamsko odijelo; sada treba da ga skine i obuče odijelo starih bosanskih vezira. A da sav svijet vidi kako je sagriješio, morat će povrh toga abdest uzeti i kroz više dana činiti dovu dok sa sebe opere taj grijeh.

Umjereniji vojvode kojih bijaše velika većina, pristanu odmah na prijedlog bega Teskeredžića, samo upitaše: - Što zatim?

- Zatim ćemo - produži beg Teskeredžić iza kratka razmišljanja - okrenuti u Hercegovinu i povesti sa sobom vezira. Ovo će biti po nas od koristi, jer oni koji se još nisu odlučili bi li pošli s nama ili ne, odmah će pristati uz nas čim vide da je vezir s nama. S njim ćemo poći do samog Carigrada.

- Aferim, ejvala! - stanu povlađivati sa svih strana begu Teskeredžiću, samo se Husein namrgodi i krepkim glasom progovori:

- Čemu ta igra? To će biti samo sljepilo za kratkovidne ljude, jer svako pametan znat će da vezir ne ide s nama dobre volje i da mu nije ni nakraj pameti da kupi čete proti svomu sultanu. Ako već hoćete da tu pokoru učini, bit će najbolje da ga poslije otpravimo za njegovim nizamom. Ako bude s nama, mogao bi nam samo još smetati.

Husein je imao posve pravo sa svoga gledišta, nu većina pristade uz bega Teskeredžića i tako bude zaključeno da ima vezir, pošto svrši javnu pokoru, krenuti s ostalom vojskom u Hercegovinu i dalje.

- Kad tako želite svi, neka vam bude! - reče ponešto zlovoljno Husein i dade dopratiti vezira preda se.

- Ti si, vezire - progovori Husein-kapetan ozbiljnim licem - povrijedio naše stare adete i poružio naše svetinje kad si obukao to franačko odijelo ter stao naviještati careve reforme.

- Tako mi je zapovjedio car, a ja sam njegov sluga i moram vršiti njegovu volju - reče smjerno lukavi Osmanlija.

- Znam ja to, i da toga nije, ti bi skupo platio svoju drzovitost. Uostalom, moraš svakako okajati svoji grijeh. To franačko odijelo odmah ćeš skinuti sa sebe i obući odmetnuto odijelo bosanskih vezira. Tad ćeš abdest uzeti da se opereš od nečisti, i kroz više dana, dok ne kažem da je dosta, činiti dovu javno pred svijetom da ti Alah oprosti zablude.

Čuvši to vezir problijedi sav u licu; otvori usta, nu ne bijaše kadar ni riječi istisnuti od teška utiska. Dršćuće usnice pokazivahu samo kakov boj bije u sebi. Ta javna pokora bijaše nečuveno poniženje za nj, bosanskoga vezira, namjesnika sultanova, koji je dosele neograničeno vladao imetkom i životom podložnih stanovnika.

- Idi sad i preobuci se! - zapovjedi iza male stanke Husein. Vezir ne reče ni riječi, okrenu se i izađe napolje sa svojim pratiocem. Kako mu bješe zapovjeđeno, tako učini. Obuče odijelo starih bosanskih vezira i pod stražom pođe tada činiti dovu, najprije u veliku džamiju, onda u ostale male džamije, ter je pred svakom javno abdest uzimao. Travanjski muhamedovci gledaju to i upravo im godi vezirova javna pokora. „Ejvala, tako je u redu! Tko javno pogrdi Prorokovu vjeru, valja da javno okaje svoj grijeh. Pred bogom treba da su svi jednaki, bio vezir ili balija“.

Tri dana zasebice činio je vezir svoju pokoru i tada reče Husein da je dosta. I doista bijaše dosta, jer je ubogi Osmanlija od duševne boli gotovo obolio. Kad bi se vas umoren vratio podvečer u svoj zatvor i obnemogao pao na dušek, sjele bi mu k glavi žena i kćerka, ter bi se trudile da slatkim riječima ublaže ljutu bol nesretnoga vezira.

- Ne očajavaj, oče - znala bi ga tješiti Zejna, lijepa kćerka njegova. - Alah će nas izbaviti iz ove nevolje, al onda nećeš više služiti sultanu nego ćeš u miru s nama provoditi svoju starost.

- Otići ćemo u lijepi tvoj Anadol i uživati slatki obiteljski život - pridoda hanuma, još pristala žena od kojih trideset i šest godina, pogladivši vezira po čelu.

- Da, da, tamo ću poći - odvrati vezir s dubokim uzdahom - al samo da se odovud spasim, da se izbavim nemila sužanjstva!

Sutradan zorom, sa vezirom i njegovom obitelji, krenu Huseinova vojska put Hercegovine. I tamo bijaše sve spremno na ustanak, pa je samo trebalo pobrati zrele plodove. Iz Travnika, pod razvitim zastavama, krenuše Bošnjaci najprije u Skopljačko polje, gdje u svoj Bosni prebiva najviše begova i vlastele bosanske. Mnogobrojne čete pridružile se tu Huseinu i u slavlju išao je Zmaj Bosanski sve dalje k jugu. Preko Bugojna i Kupresa stiže u Livno, gdje već čekahu sa svojim četama begovi: Kulenović iz Kulen-Vakufa, Filipović iz Glamoča, Delilagić iz Cazina i među njima neustrašivi Krupa-kapetan sa stotinama drugih vitezova iz Bosanske Hrvatske. Kad je Husein krenuo iz Livna, brojaše njegova vojska petnaest hiljada junaka. S tom vojskom krenu sada u Mostar, kamo su po dogovoru imale stići čete iz donje Hercegovine. Begovi koji su u Travniku svjetovali da se vezir povede u Hercegovinu, nisu imali baš krivo, jer osobito neuki, vidjevši vezira, glavu zemlje među ustanicima, mišljahu da ne može i ne smije biti inače nego da treba vojevati za vjeru Prorokovu i dragovoljno se vrstahu pod zastavu Bosanskoga Zmaja. Uz to su još hodže, a nadasve oglavski šehovi činili svoje, i vatrenim riječima do skrajnosti raspirivali vjersku zanesenost muhamedovaca. Što god je moglo ponijeti oružje, sve je hrlilo na svetu vojnu i samo nemoćni starci, bolesni i slaba nejač ostade kod kuće.

U Mostaru dočekali su Zmaja Bosanskoga s istim ushitom kao i u Travniku. Husein-kapetan nastani se u tvrđavi, a vojsku razmjesti po gradu i predgrađima, a što se nije moglo po kućama namjestiti, dođe pod šatore vani pred Mostarom. Veziru s porodicom opredijeli Husein zaseban stan u kaštelu u svojoj blizini.

Husein-kapetan odluči tu čekati čete iz donje Hercegovine koje bijahu već na putu iz Nikšića, Trebinja, Gackoga i od Ljubuškoga. Jedan dan poslije dolaska bosanske vojske u Mostar započe veliki post muhamedovski, ramazan. Svaki pravovjerni musliman za trajanja toga posta klanja se najmanje pet puta na dan i do akšama ne okusi ništa od jela i pića, i sam čibuk ne prinese cio dan k ustima.

Bijaše doba jacije, to jest dva sata po sunčanom zapadu. Sa minareta mostarskih džamija ori se glas hodža kroz noćnu tišinu.

Džamije bijahu rasvijetljene stotinama luči, a silno ljudstvo, noseći fenjere u ruci, protiskivalo se iz jedne džamije u drugu. Morali-paša, praćen dvojicom stražara, bješe otišao u Karađoz-begovu džamiju, najljepšu od svih mostarskih džamija, da tamo klanja. Njegova hanuma, još sva slomljena od naporna puta, bijaše zadrijemala na dušeku, a za toga je Zejna, kći njezina, sašla u đul-bašču u dvorište. Otkrivena lica, misleći da ju niko ne gleda, upre svoje crne oči u zvjezdovito proljetno nebo i stade tihim glasom pjevuljiti neku istočnu pjesmu. Beg Zlatarević, komu bijaše na pasku predan vezir i njegova porodica, navreba djevojku samu i došulja se s boka u njezinu blizinu. Strastvenim pogledom motraše mladi beg vezirovu kćerku. Za cijeloga puta iz Travnika do Mostara gledao je on da svakom zgodom čim više ugodi veziru i tražio priliku da ma koju riječ progovori nasamu sa Zejnom. Ovo mu međutim ne pođe za rukom jer je djevojka bila uvijek s majkom svojom koja od nje ni za čas ne odstupaše. Zejna, kao što su u tom sve djevojke bistra oka, opazi odmah s početka da se mili mladomu Bošnjaku. To joj bilo ugodno, jer je hoćeš-nećeš morala priznati sebi da i ona rado vida lijepoga mladića. Katkad bi kao nehotice odmaknula koprenu s lica kad je znala da ju motri mladi beg, i odmah nato opet zastrla lice. To bijaše najviše što je beg Zlatarević doživio od vezirove kćeri. Kad mu se je zato sada nadala prilika da može duže vremena mirno motriti divotno lice djevojčino, gotovo se pomami od radosti. Ne mogući da odoli strasti svoga srca, trže se i lakim korakom stupi pred djevojku.

- Zejno! - progovori mladi beg glasom, dršćućim od velike uzrujanosti.

Djevojka kriknu zakinutim „ah“, i htjede koprenom pokriti svoje lice, nu beg Zlatarević uhvati ju za ruku i ne dade da to učini.

- Neka! Zaklinjem te srećom tvojom! - govoraše strastveni mladić - pusti da se bar jedanput nagledam milog tvog lica.

- Što tražiš ovdje, beže! - upita djevojka nesigurnim glasom, izvinuvši silovito svoju ruku iz begove desnice.

- Tebe tražim, Zejno - odgovori ljubavlju opojen mladić - da ti kažem da te ljubim, da si mi draža nego život, nego spasenje moje duše. Djevojče se vragoljanski nasmjehnu.

- Ti se smiješ mojemu osjećaju? - produži beg ponešto uvrijeđen.

- Nisi pogodio! - odvrati brzo djevojka tihim glasom. - Smijem se samo tomu kako se je stražar u sužnja zaljubio.

- A je li mu sužanj uzvraća ljubav? - nadoveza smiješeći se beg Zlatarević. - Ded kaži, tako ti očinjega vida!

- Jok, toga ti sada neću kazati - odgovori djevojka ljupkim glasom. - Ljubav treba da na slobodi progovori.

- Budi mi ženom i bit ćeš odmah slobodna - reče beg, vidjevši kud smjera djevojka svojim govorom.

- A moj otac i moja mati?

- I oni će biti slobodni kad se vojna svrši.

- Ako je tako, tad ih ne mogu ostaviti. Ja sam im jedinica i bila bi grehota doboga da ih ostavim same u najtežim časovima života.

- Kad bih ja ovdje zapovijedao, odmah bih vas sve troje pustio na slobodu - reče beg.

- Da me iskreno ljubiš - prihvati lukavo djevojče - ti bi nam znao vratiti slobodu. Ti imaš paziti na nas; lako bi ti, dakle, bilo pomoći nam da pobjegnemo.

- Da ti pomognem pobjeći, pa da te nikad više ne vidim?

- Rekao si maloprije da me ljubiš više nego život svoj. Ako je to istina, onda ćeš me znati potražiti i u Stambulu i isprositi od oca. Beg Zlatarević se zamisli.

- Aj, vidim da ne ljubiš Zejnu! - progovori s uzdahom vezirova kći.

- Ne govori tako! - odvrati joj silovito beg i uhvati ju za malu ručicu. - Ja ću vas spasiti!

Djevojka strastveno ogrli mladića i koraknu tada natrag: - Sutra nam poruči da znamo biti spremni. A sada idi, vezir može svaki čas nadoći.

- Pogledaj me još jedanput tim očima iz kojih mi se raj osmijeva - reče beg Zlatarević i pristupi k djevojci, prihvati ju čvrsto za meku ruku.

Zejna uznese smiješeći se lijepe svoje oči prama begovu licu, koji ju žestoko privinu na grudi.

- Čuješ li kako mi srce kuca, kako ti priča o svojoj ljubavi - govoraše mladić u zanosu svoje strasti, posipljući žarkim poljupcima rumeno lice djevojčino.

- Zejno! - ču se sada glas hanume iz kuće i dvoje se mladih u trenuće razminu.

- Dakle sutra! - dobaci još Zejna begu, umičući u kuću. - Ne zaboravi!

Vrata se za djevojkom već zatvorila, a beg Zlatarević još stoji na istom mjestu kao kameni stup i pilji očima pravcem kud je umakla vezirova kći.

- Zašto baš morade biti Osmanlijka koja uspiri ljubav u meni? - upita sama sebe i laganim korakom izađe iz dvorišta.

Sutradan priredi beg Zlatarević sve što bijaše nužno za bijeg: konje, odijelo i vođu. Znajući da Husein-kapetanu, vođi ustanika, nije nimalo stalo do sužanjstva vezirova, latio se beg Zlatarević bez ikakove bojazni toga posla. U noć, u doba jacije, izađe iz kuće gdje bijahu zatvoreni sužnji beg Zlatarević s vezirom koji bijaše odjeven u obično odijelo kakova bosanskoga bega ili spahije; za njima, isto tako odjevene, iđahu još dvije osobe: hanuma i kći vezirova. U muškim haljinama izgledahu one kao dva mlada muškarca, kao sinovi Morali-paše. Beg Zlatarević idući neko vrijeme ulicom punom ljudstva, zakrenu najedanput puteljkom koji je između bašča vodio u polje.

Ugasivši fenjere požure se bjegunci što su brže mogli. Za kratak čas stignu na prosto polje gdje ih je s konjima čekao uzdan muhamedovac što ih je imao voditi na njihovu bijegu.

- Sad smo na meti - reče beg Zlatarević prama veziru - ovaj čovjek je pouzdan i odvest će te do Stolca gdje sjedi Ali-aga Rizvanbegović, tvoj iskreni prijatelj i vjeran sluga sultanov. Tamo ćeš naći sigurno utočište i on će naći puta da te otpremi u Stambul. Sad ostaj zbogom! - I pruži desnicu veziru koju ovaj živo prihvati.

- Tvoje dobro djelo - reče ganuto vezir - neću nikad zaboraviti i sultan će znati za nj. Tko zna neće li ti to kada koristiti.

Beg Zlatarević mučao je mukom i nijemo motreći preda se slušao kako se, blagosivljući ga, praštaju s njim hanuma i lijepa Zejna. Vezir pomože ženi svojoj da uzjaše na konja, a beg Zlatarević priđe da pomogne Zejni; nu ova se vinu hitro poput vjeverice i sigurno sjeđaše već u sedlu. Mladi beg ne mogaše se suzdržati da ju ne uhvati za ruku:

- Pošla zbogom, Zejno - reče u brzini čuvstvenim glasom - kad se vojna svrši, doći ću u Stambul po te.

- Treba da se požuriš, moj junače - odvrati mu djevojče posve veselim glasom - jer ako me Osmanlije vide, mogli bi me tebi preoteti. Begu Zlatareviću ne svidješe se ove riječi djevojčine, ni veselo njezino držanje na rastanku, nu nije imao prilike da joj išta primijeti, jer je Morali-paša već sio na konja i pozvao Zejnu da pojaše naprijed za vođom. Još jedanput pozdrave se nakratko bjegunci sa svojim izbaviteljem i brzim kasom odjure preko mostarskoga polja prema Stolcu.

- Biva da sam nosio guju u njedrima! - promrmlja mladi beg, vraćajući se s polja u grad - nu vidjet ćemo da li je vjera ili nevjera! - I zamišljeno vrativ se u konak, leže zlovoljan spavati. Gotovo cijele noći ne mogaše usnuti, tako bijaše uznemiren s čudna držanja Zejnina na rastanku. Malo je što na svijetu tako vredovno kao što je ljubeće srce u čovjeka!

Sutradan kad je sunce već visoko odskočilo, pođe beg Zlatarević da po navadi tobože prividi što radi sužanj ustanički. Dakako vezira ni njegove porodice ne nađe. Naoko iznenađen poleti beg Zlatarević u Huseinov konak da ovomu javi bijeg vezirov. Došavši tamo nađe Huseina u društvu s više vojvoda bosanske vojske.

- Nosim ti zao glas, kapetane - reče beg Zlatarević prama Huseinu, vezir nam je utekao. - Vojvode među kojima bijaše i beg Teskeredžić, iznenadi ta vijest, pače ih ozlovolji.

- Kako si ga tad stražio, momče? - otrese se ljutito beg Teskeredžić na bega Zlatarevića.

- Ramazan je, čovječe - odgovori mirno ovaj - nisam mogao vazdan uza nj stajati, a moji stražari tko zna jesu li pouzdani, ja ih ne poznajem.

Na taj odgovor umuknuše prigovaratelji jer u tom odgovoru moglo je biti dosta istine.

- Uzmi ljudi koliko misliš da će trebati - progovori sada posve ravnodušno Husein-kapetan - i odredi potjere na sve strane, pa mi dođi javiti što si opravio.

- Moglo se vidjeti da je Huseinu posve svejedno bilo što je vezir umakao, pa je i potjeru preko volje odredio samo da ne ozlovolji svojih drugova koji su držali da im je prisutnost vezirova od neocjenjive koristi.

Beg Zlatarević učini po zapovijedi. Na sve strane razasla potjere, a on sam, uzeo dvadeset hitrih konjanika, pojuri prama Stolcu, znajući dobro, da se neće putem namjeriti na vezira koji je sigurno pred zoru morao stići u Stolac. Nu trebalo je na izliku i to učiniti. Oko podneva stadoše u Mostar pridolaziti ustaničke čete iz donje Hercegovine. Najprije stiže beg Kapetanović iz Vitine, zatim Alaj-beg Čengić iz Lipnika, vodeći sa sobom preko hiljadu kršnih junaka. Za ovima dođoše Nikšićani i Trebinjci, žedni boja i osmanlijske krvi. Husein-kapetan i njegovi drugovi bezi i kapetani u Mostaru izađoše u

susret došljacima i veselo dočekaše nove čete, izljubivši se kao s braćom s njihovim vođama.

Nikšićani i Trebinjci imahu među sobom i nekoliko ranjenika koje su na kolima u Mostar dopremili.

- Što se je s ovima zbilo? - upita u čudu Husein-kapetan.

- Ovo je prva krv u našoj vojni proti Osmanlijama - stade pripovijedati Sulejman-aga Avdagić iz Nikšića. - Došavši mi Nikšićani i Trebinjci do Stolca uniđe nas nekoliko u kulu k Ali-agi Rizvanbegoviću i pozovemo ga da nam se pridruži. On na to plane kao živa vatra i zaprijeti nam da će nas s reda povješati dati ako odmah ne odemo iz njegove kule. Vidjevši da ne ima šale s tim čovjekom, mi doista mirno odemo iz kule, a on dade zatvoriti gradska vrata i dovuče topove na bedeme. Kad su naši čuli što se nama dogodilo, razjare se kao lavovi i nasrnu na kulu. Ali-aga bijaše pripravan i dočeka nas žestokom vatrom iz pušaka, pače naperi proti nama i topove. Razboritiji uvide sada da bi izgubili i mnogo ljudi i vremena dok bi svladali toga tvrdokornoga osmanlijskoga prijatelja, zato pregorjevši uvredu, digosmo se dalje na put ponesavši sa sobom ove ranjenike.

- Pustimo ga neka ima svoju volju; jedna lasta ne čini proljeća, i jedan Ali-aga neće pomoći Osmanlijama, a vjere mi ni nama odmoći - primijeti Husein-kapetan koji se od stolačkoga bega nije drugomu ni nadao.

Sad bijahu sve čete sabrane i trebalo je još samo poći u Sarajevo, tamo se združiti s Podrincima i Sarajlijama, pa tada na Novi Pazar krenuti proti Stambulu.

Pred akšam, prije sunčanog zalaza, dođe beg Zlatarević k Huseinu u konak i javi mu da su se potjere vratile praznih ruku.

- Neka ga voda nosi! - bijaše sve što je Husein-kapetan na to primijetio.

Beg Zlatarević sjede na dušek do Huseina i uhvativši ga za ruku progovori povjerljivim načinom:

- Pobratime, ne bi lijepo bilo da ti jednu stvar zatajim.

- A ti zbori! - odvrati kratko Husein.

- Moram ti ispovjediti da sam ja glavom pustio vezira na slobodu.

- Ti?... - upita ponešto u čudu Husein svoga pobratima.

- Što te je na to ponukalo?

- Zaludiše me crne oči! - odgovori prostodušno mladi beg i stade pripovijedati svomu pobratimu kako je zavolio Zejnu, kako ga je djevojka sklonula da ih spasi iz sužanjstva i, napokon, kako se je ravnodušno s njim rastala.

- Kakvo djelo, takva plaća, pobro! - reče Husein čuvši cijeli događaj. - Ljubav Osmanlijke varava je kao dražestan san. Čovjek se od nje prerano osvijesti. Na jeziku imaju med, a u srcu otrov. Nas Bošnjake drže one za divljake, pa nas i preziru. Traži ti, bolan, djevojku u svom plemenu i nećeš se kajati. Ali sada nije tomu hora. Opasao si sablju i zajahao konja od mejdana, zar je prilika da ideš ašikovati mjesto da se sokoliš za junačke mejdane? Baci iz pameti tu djevojku i vidi radije nije l' ti zarđala sablja u koricama?

Beg Zlatarević odvrnu zažareno lice na stranu. Bijaše posramljen u četiri oka, kao nikad u životu.

- Upamtit ću tvoje riječi - progovori beg Zlatarević, ustavši s dušeka - samo te zaklinjem ne misli da sam se poženštio. - I htjede da ispane iz sobe, nu u taj čas hrupi unutra zaprašen tatarin s Ali-pašom Vidaićem i poklonivši se smjerno, predade jedno pismo Huseinu.

Husein-kapetan stade čitati pismo i oči mu se stadoše krijesiti neobičnim plamenom. Pročitavši pismo skoči na noge i okrene se prema begu Zlatareviću pa reče:

- Bit će skora zgode da to pokažeš, što si sada rekao. - Nato mahnu rukom i tatarin ispadne iz sobe.

- Braćo - produži Husein - piše mi naša uzdanica Škodra-paša da se je digao s četrdeset hiljada proti sultanu. Kara Feisija je već krenuo

na čelu kerdžalija u Bugarsku. Paša nas poziva da odmah krenemo i sjedinimo našu silu s njegovom.

- Kad ćemo, pobratime? - upita Ali-paša Vidaić, mašiv se grčevito za balčak svoje krivulje.

- Sutra, desno krilo moje! - odgovori veselim glasom Husein. - Sva vojska ima sutra krenuti put Sarajeva, a odonud ćemo dalje u sveti boj za našu vjeru i slobodu.

Sva trojica pođu nato iz konaka među vojsku gdje proglase poruku Škodra-paše i zapovijed Bosanskoga Zmaja da ima sutra sva vojska krenuti u Sarajevo.

Neopisiva radost zavlada u četama; sve je klikovalo kao na pozdrav krvavoj borbi za oslobođenje Bosne od osmanlijskoga jarma.

X.

Divno li je ravno Sarajevo, prijestolnica bosanska! Svakomu Bošnjaku poskoči srce od ponosa kada to ime spomene. Sa sjevera, juga i istoka uhvatile se oko njega u kolo visoke planine Hum, Mrkavina, Trebević i Borija, a podno tih gora i po njihovim obroncima prostrla se golema varoš po ubavoj kotlini, izilazeći pram zapadu u krasno polje sarajevsko u kom se bjelasa bistra Miljacka kao srebrena strijela u zelenu sagu. Na obronku Borije diže se ponosita tvrđava, opasana silnim bedemima iz kojih proviruje dvanaest grdnih kula kao dvanaest mrkih sablasti. Ispod tvrđe pukla nepregledna varoš, prikazujući oku divotan, veličanstven prizor. Iz zelenih bašča proviruju bijeli dvori sarajevskih aga, pomaljaju se bazari s kubetima od olova, a nadasve ističu se stotine vitkih minareta, što kao gorostasna koplja klise prama nebu gore. Hladna Miljacka valovito se valja kroz sredinu varoši, dijeleći ju u dvije pole koje sapinju u velelijepi obluk građeni mostovi, remek-djelo neimarsko iz davnih dana.

Po sarajevskom polju i po obroncima Trebević-planine razapeti su sada bijeli čadori pod kojima stoji na okupu velika vojska bosanskih ustanika. Do dvadeset i pet hiljada sakupilo se tu vojske, sve sami ljuti Bošnjaci, iz svih krajeva junačke Bosne.

Kud god pogledaš okom, sve sam vojnik, pješak i konjanik. Na polju vreva, vreva u varoši, navlastito na svagda bučnoj čaršiji gdje je navadno najveći promet i trgovina, a sada pogotovo. Tko ne bi znao da je ta silesija svijeta vojska što se sprema na sultana, mislio bi da je sva Bosna grnula u Sarajevo na ogroman zbor da slavi kakav veliki blagdan.

Husein-kapetan, došavši u Sarajevo, sio u tvrđavu i tu čekao begove i kapetane koji obrekoše da će doći a još ne dođoše. Najzadnji dođe Tuzla-kapetan koji donese Huseinu pismo od srpskoga kneza Miloša. Nasljedni vladar mlade kneževine piše Bošnjacima na ruke njihova Zmaja da odustanu od svojih namjera proti sultanu i mirno se vrate svojim kućama. Miloš se ponudi da će nastojati izmiriti ih sa sultanom, nu ako Bošnjaci ne bi na to pristali, neka ne zaborave da je sultan vrhovni vladar i srpske kneževine, pak bi mogao njezin knez po svojoj dužnosti ustati na obranu padiše proti Bošnjacima. Husein, prouči to pismo, pozva k sebi sve vojvode i pročita ga pred njima. Svi planuše gnjevom, razumjevši Miloševe riječi.

- Nuto rugla - zagrzni Alaj-beg Čengić - ovo Vlašče, što je do jučer robovalo, nudi nam svoje okrilje.

- I prijeti se još ako ga odbijemo! - nasmija se Ali-paša Vidaić.

- Bivši govedar nama vitezovima od starine - dodade beg Kulenović, najstarije pleme bošnjačko.

Dok su se ovako žestili begovi i kapetani bosanski, baci Husein-kapetan na papir nekoliko redaka.

- Čujte me, braćo! Kakva ponuda, takav odgovor. Slušajte! - Sve se umiri i Husein-kapetan pročita glasno slijedeći odgovor knezu Milošu: „Otpušteni robe! Budi sretan da možeš jesti ono malo hrane što imaš pred sobom; ja sam svoje činije već izvrnuo i ne trebam tvoga

posredstva kod velikoga vezira. Baš za toga cara neću da znam kod koga se ti želiš za me zauzeti. Da te dočekam, gotov sam u svako doba i na svakom mjestu; moja je sablja sjekla prije nego je tvoja kovana. Zmaj od Bosne.“*

- Tako je, tako, Zmaju! - poviknu svi u jedan glas i odgovor taj bješe odobren i Husein dade ga odmah otpraviti Milošu.

- Vitezovi! - poče iznova Husein - sada smo svi na okupu, a samo jednog nema, premda je dao vjeru da će doći. Vi ga znate: Mahmud-aga Vidaić!

- Crn mu obraz izdajici! - povikaše vojvode.

- Već je doba - produži Husein-kapetan - da krenemo. Ja sam vas eto sakupio oko jedne zastave, za jednu svetu stvar, a sada gledajte tko će vas dalje voditi.

- Tko će nas drugi voditi nego ti, svijetla sabljo naša! - reče Krupa-kapetan.

- Ti si nas digao na oružje, ti nas i vodi.

- Da, ti nas vodi! - viknuše svi u jedan glas, osim Tuzle-kapetana. To bijaše prvi koji poče zavidjeti slavu Husein-kapetanu.

- Kad svi želite, ja se neću otimati - odgovori Husein-kapetan - premda znam da mladost i mudrost ne sjede nikad na istom stolcu. Slobodi me jedino da ima vas i starijih i mudrijih koji će me znati svjetovati gdje ustreba.

- Ti nam samo zapovijedaj, i mi ćemo te slušati! - reče Ali-paša Vidaić. - Kazao si da je doba krenuti, i ja mislim da je tako. Škodra-paša već nas odavna izgleda; ne smijemo ga ostavljati sama na junačkom mejdanu.

- Tad kažite svojim četama da budu spremne - reče Husein vojvodama - a sutra zorom ima sva vojska krenuti u Arnautluk, k Novom Pazaru.

* Historično pismo. (J. E: T.)

Vojvode se raziđu da izvrše nalog zapovjednika vojske. Vojnici se obveseliše čuvši da se ima dalje poći u susret slavi i pobjedi. Sutradan zorom poče se kretati ta velika vojska dolje k jugu. Ali-paša Vidaić na svom bijesnom čilašu vodi prednju četu, a za njim slijede ostale čete pješke i na konjima, vođene od svojih kapetana i begova. Ima ih da im se ne može kraj dogledati. U sredini, na čelu svojim posavskim konjanicima jezdi na ognjenu bijelcu Zmaj Bosanski. Oko njega savila se krasna povorka vojvoda za kojom podalje jaše harambaša Marijan sa svojim hajducima. Silna svjetina izašla iz Sarajeva na polje da gleda odlazak krasne bosanske vojske. Pucajući iz svojih glasnih kubura, a drugi opet pjevajući, prolaze vojnici ispred radoznale svjetine, a ova im dovikuje: „Srećno pošli junaci, vratili nam vjeru i slobodu!“

Poput nagle bujice valjaše se bosanska vojska dolje k jugu. Na Rogaticu, Višegrad, Priboj i Prijepolje stiže Zmaj Bosanski s velikom brzinom pod Novi Pazar gdje je nakanio počinuti s vojskom i opskrbiti ju hranom za duže vremena. Tu međutim čuje da je Kara Feisija sa svojim kerdžalijama paleći i harajući prodro u Bugarsku, osvojio Sofiju, ter ju nemilo opljačkao, počinivši u njoj najužasnije grozote. Ujedno čuje da je proti Škodra-paši krenuo veliki vezir Rešid s nizamom i Arnautima i da ga je kod Prilipa suzbio, a poslije i potukao pošto su izdajnički Arnauti prebjegli k velikom veziru od mladoga Škodra-paše koji je morao tada uzmaknuti i zatvoriti se u tvrdi svoj Skadar gdje je odlučio držati se proti velikom veziru dok bude mogao.

- Veliki vezir napreduje - reče Husein-kapetan svojim vojvodama - treba mu na put stati. Nek vojska ovaj dan ovdje otpočine, a sutra nam treba odmah na put u susret veziru i njegovom nizamu. Od Novoga Pazara povede Husein-kapetan vojsku prama Albaniji. Mala tvrdica Banjska, sagrađena od pravoslavnoga samostana, prva se odupre, nu Husein ju prvim jurišem zauze i zarobi arnautsku posadu. Otuda udari žurnim hodom proti Peći.

U toj je tvrđavi zapovijedao Rasak-paša povećoj posadi. Zmaj Bosanski pozva ga da se preda, nu Rasak-paša ne htjede za to ni čuti, i pokaza naperene topove na bedemima. Husein dade na to jurišati na

grad. Tri dana zasebice udarahu Bošnjaci na tvrđavu, ali je ne mogoše uzeti. Rasak-paša junački je odbijao žestoke njihove navale. Ali-paši bijaše žao da ginu toliki junaci i zato kad se i treći dan Rasak-paša održa proti Bošnjacima, reče Husein-kapetanu: - Pobro, ostavimo to gnijezdo i potražimo vezira na otvorenom polju, da se s njim pobijemo.

- Nemoj tako, Ali-pašo! - odgovori Husein - moramo gledati da osvojimo taj tvrdi grad, jer ako izgubimo bitku, imat ćemo bar tada utočište kamo se možemo skloniti i spasiti našu vojsku. Ali-paša zamuknu, a Husein sazva sve vojvode k sebi. - Braćo - progovori Husein krepkim glasom - sramota je da nam tako dugo prkose osmanlijski plaćenici u tom gradu. Hoću da još danas osvojimo grad i sramotan bio onaj koji se živ vrati ispod gradskih bedema. Vojvodama sijevnuše oči. S junačkom odlukom da će pobijediti ili poginuti, vinu se na konje i uz gromovitu viku polete sa svojim četama proti pećkoj palanki i brzinom munje projure preko nje. Sada nastade ljuta bitka pod bedemima. Junački Bošnjaci penju se kao vjeverice uz bedeme, ne mareći za ubojita taneta što ih opsjednuti poput grada na njih prosiplju. Jedni padaju, a drugi stupaju već u njihove stope, i nitko ne misli na uzmicanje. Navala bijaše tako žestoka da je Rasak-paša odmah uvidio da ovaj put neće odbiti ljutih napadača. Poslije krvave bitke od jednoga sata provale Bošnjaci u grad i istaknu na bedemu svoju zastavu. Urnebesni „Alah“ navijesti da su Bošnjaci osvojili Peć. Rasak-paša s cijelom posadom, zatim sva hrana i streljivo pade Bošnjacima u ruke, Husein-kapetan pohvali vojsku: „Dobro ste se ponijeli, junaci! Ovako se vojuje s Bosanskim Zmajem“. Ostavivši u gradu jaku posadu i zarobljenike pod njezinom paskom, krenu Bošnjaci prama Kosovu polju, jer su razumjeli od Rasak-paše da se veliki vezir Rešid s izbranom vojskom onamo sprema. Na Kosovu polju pozdraviše ih kao osloboditelje i osvetitelje staroga reda i strogosti Prorokova zakona.

Husein-kapetan utabori se pod Prištinom i odluči otuda potražiti velikoga vezira. Beg Zlatarević, sa tri stotine momaka, pusti se k jugu da izvidi gdje se nalazi carski nizam. Tražeći puna tri dana, namjere se kod sela Lipljana na vezirovu vojsku koja bješe iskopala opkope i

dovukla na njih velike topove. Bijaše to jedan odjel carske vojske, sastojeći se od nizama i Arnauta, što ga je veliki vezir pod Ibrahim-pašom i Hadži Ahmet-pašom poslao u susret pobjedonosnoj vojsci. Sam veliki vezir stajaše s glavnom silom u Skoplju u Macedoniji. Beg Zlatarević vrati se što je brže mogao i javi Husein-kapetanu gdje je našao vezirovu vojsku. Zmaj Bosanski pomami se gotovo od radosti da će se moći tako brzo s vezirom ogledati. Dade zapovijed da se odmah kreće i neprekinutim hodom stiže brzo na svoju metu. Tabor vezirove vojske bio je dobro utvrđen. Sa svih strana opasan jakim opkopima oslanjao se je jednom stranom na visoka brda koja ga zaklanjahu.

Husein-kapetan razredi svoju vojsku na tri dijela kako će sa triju strana udariti na nizam. Imajući mnogo konjice, zapovjedi joj da prva udari jurišem na opkope. Bijaše baš svanulo krasno ljetno jutro. Bosanska vojska klanjaše pod vedrim nebom sabah, preporučujući se bogu za sreću i pobjedu u boju. Svršivši molitvu, stane se vojska vrstati u redove po zapovijedi svojih vojvoda. Husein dade udariti u talambase i svirale u znak da ima navala započeti. Konjanici vinu se na bijesne svoje konje, potegnu britke svoje handžare i poput vihra pojure sa triju strana proti opkopima. Vezirovi vojnici pozdrave ih zrnjem iz pušaka i topova. Mnogi od Bošnjaka sruše se s konja, mnogi padaju skupa s konjem, nu to ne smeta hrabre junake. Videći svoga vođu, Zmaja Bosanskoga, kako s uzdignutom sabljom kao sokol leti proti opkopima, ne hajući za ubojita zrna, nitko u vojsci ne misli na ino nego pobijediti ili poginuti. Konjanici su već stigli pred opkope, sjahali s konja i s nategnutom kuburom u jednoj i handžarom u drugoj ruci stvorili se na opkopima i kao bijesni zadrli u redove carskoga nizama i Arnauta. Nastade užasna borba. Tu se bori čovjek s čovjekom, a od oružja rabi se samo ljuti nož i britka sablja. Husein-kapetan, Ali-paša Vidaić, Krupa-kapetan i ostali vojvode bore se sabljom u ruci kao najprostiji vojnici i bodre vatrenom riječi svoje junake. Vezirov nizam očajno se brani i sluša bez prigovora zapovijed svojih vođa. Uto se najedanput dogodi nešto što dade boju odlučan okret. Arnauti zatakli nože u korice, poskakali iz opkopa i izmiješali se s Bošnjacima. Usred bitke prijeđoše Arnauti k Huseinu i tim za polovicu oslabiše vezirovu vojsku. Vidjevši

to Ibrahim i Ahmet-paša, dadu znak svomu nizamu da uzmiče. Boreći se korak po korak uzmakne vjerna momčad iz opkopa i stade bježati glavom bez obzira. Bošnjaci ih gone na svojim brzim konjima i tamane svakoga koga stignu. Rijetki samo utekoše sretno do Skoplja gdje javiše velikomu veziru svoj poraz i nevjeru Arnauta. Husein-kapetana zapade veliki plijen: svi topovi, hrana, džebana, vojna blagajna i šatori dušmanski pod kojima se sada on utabori s hrabrom svojom vojskom. Čuvši veliki vezir poraz svoje vojske, poboja se za samu glavnu svoju silu kojom je imao da brani sultana i njegovo carstvo. Druge vojske osim njegove ne bijaše na okupu. Uvidjevši da neće moći odoljeti bosanskoj, pobjedama opojenoj vojsci, odluči poslužiti se lukavošću i odmah drugi dan poslije bitke pošalje Ibrahima i Hadži Ahmet-pašu u tabor Huseinov da čuju želje bosanskih begova.

Poslanici vezirovi upute se ravno k Huseinu kao vođi bosanske vojske. Smjerno i ponizno stupe pred njega i priopće mu poruku vezirovu.

- Dobro - reče Husein-kapetan, razumjevši vezirovu poruku - ovaj čas sazvat ću poglavice vojske i čut ćete iz njihovih usta što želimo mi bosanski begovi.

Za nekoliko časova sakupe se kod Huseina svi poglavitiji begovi i kapetani bosanski i on im kaže poruku velikoga vezira.

- Hoćemo da budemo gospodari u svojoj kući - progovori Alaj-beg Čengić vezirovim poslanicima - i nećemo nikakovih reforama u zemlji.

- Tražimo da nam vazda bude Bošnjak vezirom - oglasi se beg Kulenović.

- A sada želimo da taj bude Husein-kapetan - nadoveza Ali-paša Vidaić.

- Tako je, to su želje naše! - poviknu jednoglasno prisutni begovi i kapetani. Jedini Tuzla-kapetan gledaše mučeći preda se. Vidjelo mu se na smrknutom licu da se njegove želje razilaze od želja njegovih

drugova. Hadži Ahmet-paša primijeti to odmah i pomisli u sebi: to je dobar znak!

- Moj gospodar, veliki vezir, želi - progovori Ibrahim-paša, čuvši izjave bosanskih begova, da mu se vaše želje pismeno saopće.

- I to će se učiniti - odgovori Husein-kapetan i reče Ali-paši da pribilježi na papir želje bosanske gospode, što ovaj odmah i učini. Husein-kapetan podvori vezirove poslanike kavom i čibukom i oni poslije toga krenu natrag. Na povratku kroz tabor sukobe se s Tuzla-kapetanom i prizovu ga k sebi. - Vidjeli smo na tvom licu - progovori mu povjerljivo Hadži Ahmet-paša - da ti nisi sporazuman s onim što hoće tvoji drugovi. Vladaj se mudro i dobit ćeš skoro glas od velikoga vezira koji će te obradovati.

To je bila prva zlatna udica koju je po svojim ljudima bacio veliki vezir među Bošnjake.

Tuzla-kapetan preporuči se poslanicima i obreče vjernost sultanu. Sutradan oko podne donese tatarin velikoga vezira odgovor na bosansku poruku na ruke Husein-kapetana. Vezir odgovara da su zahtijevanja Bošnjaka pravedna i da će im on ishoditi potvrdu kod sultana, a dotle neka Bošnjaci ostanu gdje jesu i da ne smiju napredovati proti carskoj vojsci, jer bi to značilo da ne imaju volje izmiriti se sa sultanom.

Isti tatarin predade potajno Tuzla-kapetanu pismo od vezira u kom mu ovaj piše da je doduše pravo da Bošnjaci imaju izmed sebe vezira koji će Bosnom upravljati, ali drži da za to mjesto nije Husein-kapetan, već bi se htjelo starijega, iskusnijega muža, kao što je Tuzla-kapetan, nu tad bi trebalo da se takav muž ne nalazi u ustaničkom taboru Huseinovu. Tuzla-paša shvati odmah što od njega želi veliki vezir Rašid-paša.

Primivši vezirov odgovor sazove Husein-kapetan na dogovor sve begove i kapetane. Odgovor vezirov ne zadovolji Bošnjake.

- Vezir je lukav Osmanlija - progovori prvi vatreni Ali-paša Vidaić - vidi se da je njemu stalo do vremena da uzmogne što više

vojske skupiti oko sebe i na nas udariti, pa tako bi mogao i carski ferman izostati. Ne slušajmo ga, braćo, već tražimo da nam do sutra u ime sultana odobri naša zahtijevanja, a ferman može i kasnije doći. Ne stigne li sutra povoljan odgovor, onda ga potražimo u Skoplju. Svi jednodušno izjave da se ima tako uraditi; jedini Tuzla-kapetan nije bio sporazuman s tim.

- Niste li čuli - poče on osornim glasom, kao čovjek koji misli drzovitošću druge zaplašiti - da vezir želi da mirujemo, jer će se uzeti kao da nemamo volje izmiriti se sa sultanom. Vezir sam od sebe ne može ništa obećati, zato čekajmo dok nam ishodi ferman sultanov. Husein-kapetan omjeri prezirnim okom Tuzla-kapetana:

- Vidjet ćemo - reče ponosito - da li će se vezir usuditi odbiti ono što tražimo; a ti progovori sada Tuzla-kapetanu - ako hoćeš, slobodno čekaj ovdje sultanov ferman.

Husein-kapetan otpisa namah u ime Bošnjaka velikomu veziru da ima do sutra u ime sultana odobriti sve što od njega traže, inače će odmah krenuti prama Skoplju. Tatarin odnese odgovor veziru. Tuzla-kapetan izađe mrk iz Huseinova šatora i progovorivši nekoliko riječi vezirovu ulaku, zapovjedi svojoj četi da se spremi na polazak.

- Kamo ćemo, kapetane? - upitaše ga njegovi ljudi.

- Natrag u Bosnu. Spremite se i ne pitajte - odgovori zlovoljno Tuzla-kapetan. Nerado poslušaše njegovi ljudi. Druga vojska ostade da dalje stupa na putu slave a oni da se vrate kući, ne znajući ni sami zašto! Nu koja hasna. Tuzla-kapetan bijaše im zapovjednik i njega valja slušati.

Podvečer poče Tuzla-kapetan kretati iz tabora Huseinova kod Prištine.

- Pobratime! - reče Ali-paša Vidaić, uletjev pod šator Zmaja Bosanskoga, - Tuzla-kapetan nas ostavlja. Dopusti da stignem i pogubim toga izdajicu.

- Pustite ga mirno otići - odgovori Husein-kapetan u prirođenoj svojoj blagosti srca - on nas neće oslabiti, niti nam naškoditi. -

Zlovoljno posluhnu Ali-paša svoga pobratima i tako naočigled sve bosanske vojske odruži se od Bosanskoga Zmaja zavidni Tuzla-kapetan. Sutradan stiže odgovor od velikoga vezira. Donesoše ga Ibrahim i Ahmet-paša. U ime sultana prihvati veliki vezir zahtijevanje bosanskih begova, naime da u zemlji ostane stari red bez ikakovih reforama, da jedan od domaćih sinova vazda bude vezirom, a sada da se Husein-kapetan diže na tu čast. Ferman carski imao je o tom kasnije stići. Rešid-paša posla novomu veziru Bosne na dar vilovitoga arapskoga ata i zlatom okovanu demeskinju.

Neopisiva radost zavlada u bosanskom taboru. Begovi i kapetani grle se kao s bratom s novim vezirom, a ostala vojska veseli se kao da je u svatovima. Puca se iz kubura, drže se trke, i na sve strane ori se oduševljeno pjevanje: Bošnjaci slave uspjeh svoga ustanka - zanose se pobjedom svoga oružja.

- Vitezovi - progovori Husein-kapetan vojvodama vojske - svjetujte mi što sada da uradimo? Mogli bismo odmah krenuti u Bosnu, jer smo postigli svoju svrhu, al eno naš saveznik Škodra-paša strada u Skadru opkoljen od carskoga nizama. Kara Feisija, pun blaga, raspustio je svoje kerdžalije i on mu neće moći pomoći. Ako ga još i mi ostavimo, morat će se predati veziru.

- Valja pomoći prijatelju u nevolji! - reče Ali-paša Vidaić koji je visoko cijenio savezništvo Škodra-paše. - Sramota bi bila da toga ne učinimo.

- Držimo se svoga puta, junaci! - svjetovaše beg Vilić. - Ako pođemo u pomoć Škodra-paši, eto ćemo se opet zavaditi s velikim vezirom s kojim smo se malo prije izmirili, pa ćemo izgubiti sve što nam je sada u ime sultana zajamčio. Ne bojmo se za Škodra-pašu. On će ili odoljeti velikomu veziru, ili će se s njim lijepo nagoditi. Doba je već da kući krenemo, i pretečemo Tuzla-kapetana, koji se je od nas odružio samo da nas obruži u zemlji i od nas svijet odbije. Čini mi se da je njemu žao što nije postao vezirom, već Husein-kapetan. Treba zato dobro na nj paziti jer bi on kadar bio uz pomoć Osmanlija i kneza Miloša raju proti nama dići.

Ove riječi uskomešaše prisutne begove i kapetane. Oni se napokon uvjeriše da je Tuzla-kapetan opasan čovjek i da treba na nj paziti, jer njihova stvar imaše u zemlji i izvan zemlje još uvijek dosta neprijatelja.

Preko volje i zabrinut za sudbinu viteškoga Škodra-paše pokori se Husein-kapetan većini i dade zapovijed da sva vojska ima krenuti natrag u Bosnu.

Ponesavši sa sobom bogat plijen i uspomenu na slavno vojevanje pod Zmajem Bosanskim, diže se lijepa bosanska vojska ispod Prištine i stade se veselo vraćati u svoju domovinu.

XI.

Kao slavodobitnik vrati se Zmaj Bosanski u Bosnu. Kud god je prolazio, svud ga je narod pozdravljao s najvećim ushitom i strahopočitanjem, kao božjega ugodnika. Staro i mlado, malo i veliko trčalo u susret spasitelju Bosne, klicalo mu u slavu i srećno se razilazilo ako je samo moglo vidjeti plemenito lice mladoga junaka. Husein gleda radost svojih zemljaka i od milja mu se suze natiskuju na oči. Sad istom osjeti on živo kako ugađa ljudskomu srcu ljubav naroda i neograničena privrženost njegova, u kojoj je spreman za svoga ljubimca oduševljeno žrtvovati imutak, život i sve svoje najmilije na svijetu. U Sarajevu raspusti Husein svoju junačku vojsku i junaci s veselim srcem i pjevajući burne davorije raziđu se u svoje krajeve da tamo uživaju obiteljski svoj mir i plodove ove slavodobitne vojne. Poglavice vojske ostaše međutim uz Huseina, novoga vezira Bosne. Na čelu svoje hrabre posavske čete i praćen stotinama bosanskih begova i kapetana uđe Husein Gradaščević u starodrevni Travnik. Sa svih strana zapadne Bosne i iz kršne Hercegovine sabralo se tu nebrojeno ljudstvo da vidi i pozdravi svoga junaka koji je obranio vjeru Prorokovu i povlastice bosanskih muslimana.

Kroz nepregledne gomile svjetine ujaše mladi vezir u tvrđavu na kojoj Ali-paša Vidaić odmah usadi zelen-barjak porodice Gradaščevića. Grmljavina topova sa bedema stare tvrđave oglasi na daleko i široko da je novi vezir, junački sin ponosne Bosne, sio na stolicu bosanskih vezira.

Prijatelji Huseinovi sada se oproste s njim, obričući mu neuskolebivu vjernost i posluh, kao novomu poglavaru Bosne, uzdignutomu na tu čast voljom naroda. Na to otpusti mladi vezir i veliki dio svoje posavske čete i pridrža od nje u tvrđavi samo nekoliko stotina. I harambaša Marijan bješe sada otpušten sa svojim hajducima. - Pođi zbogom! - reče mu milostivo mladi vezir. - Ponio si se vazda kao junak kod Travnika, Banje, Peći i kod Lipljana; sad možeš uživati mirnu sreću sa svojom djevojkom. Ako doskora opet pozovem u boj junake, želio bih i tebe vidjeti pod svojim barjakom. - Husein nadari baš gospodski Marijana i njegove hajduke i ovi se tronuto rastanu s junačkim svojim vođom i zemlje poglavarom.

Ostavši Husein sam u vezirskom konaku, poče si dvor sasma po vezirsku uređivati. On postavi odmah vezirske dvorane, kao: ćehaju, divan-efendiju, kavazbašu i haznadara, a da pokaže pravi sjaj bosanskoga vezira, dade uveliko salijevati zlatne rušpe i čiste talire, ter kovati od njih toke i ilike, a vilovitim konjima sedla i uzde. Zatim sazva prve terzije i zlatare Bosne, koji su za njega i njegove dvorane napravili odijela od srebra i zlata, da se je sve sjalo kao sunce žarko, a prelijevalo kao ledenica. Povrh toga dade načiniti od zlata vezirski pečat koji ga je prikazivao nezavisnim gospodarom Bosne.

Sa svih strana Bosne i Hercegovine dolazili begovi, spahije, muselimi i hodže, došao biskup katolički iz samostana Kreševa i pravoslavni vladika iz Sarajeva, Zvornika i Mostara, da se poklone novomu veziru. Tri samo velikaša pokazivahu da ne haju za Huseina Gradaščevića, a ti bijahu: Tuzla-kapetan, nevjerni Mahmud-aga Vidaić i sultanov privrženik Ali-aga Rizvanbegović iz Stolca. Ovaj je bivšemu veziru Morali-paši, kad je iz Mostara utekao, dao zaklonište u svojoj kuli i otpratio ga poslije do dalmatinske međe, odakle je vezir s porodicom otputovao u Carigrad. Davši pomoć zbačenomu veziru,

čekaše željno da sultan pošalje u Bosnu svoga osmanlijskoga vezira, da mu se pokloni i da ga, ako treba, i oružanom rukom podupre. Huseina nije priznavao vezirom jer je Husein bez carskoga fermana osvojio vezirsku stolicu.

Ovo preziranje peklo je u duši i Huseina i vjerna mu prijatelja Ali-pašu Vidaića.

- Samo dok stigne carski ferman - govoraše Husein svomu pobratimu - vidjet ću hoće li prignuti preda mnom tvrdu svoju šiju!

- A zašto da čekamo ferman kad imaš vlast u ruci i sva ti se zemlja pokorava? - primijeti žestoki Ali-paša Vidaić.

- Ne, neću nagliti. Moji dušmani kojih već imam u zemlji, mogli bi me ozloglasiti da sam gori od Osmanlije - odvrati Husein i umiri svoga pobratima.

Događaji u Bosni pod Huseinom pobudiše pozornost bečkoga dvora. Otkada su Hrvati izabrali na Cetinu Habsburgovca kraljem hrvatskim, od toga doba vrebao je bečki dvor zgodne prilike da oslobodi Bosnu od osmanlijskoga gospodstva, jer Bosna bijaše dio stare hrvatske države i spadaše pod hrvatsku krunu, koju habsburški dom primi od Hrvata. Sabori hrvatski čestoput su opominjali bečke cesare, a svoje kraljeve, da otmu ispod vlasti Osmanlija ponosnu Bosnu, u kojoj živi najljepši cvijet hrvatskoga naroda. I doista cesareve vojske i čete hrvatskih banova više puta su zalazile u Bosnu, sad sretno sad nesretno po se, nu nikad nije pošlo za rukom oteti tu zemlju ispod vlasti osmanskih careva. Jače negoli sami Osmanlije braniše se od toga muhamedovski Bošnjaci, a na čelu im silni begovi i kapetani Bosne.

Kad je turski car Mehmed na vjeri pogubio bosanskoga kralja Stipu Tomaševića u tvrdom gradu Ključu, i tužna kraljica Kata pobjegla iz jadne svoje zemlje u Rim, vidješe bosanski velikaši da im valja ili se iseliti iz zemlje, ili odbaciti Kristovu vjeru i prigrliti islam ako su htjeli da zadrže velika svoja imanja i povlastice. Tako se i dogodi. Nekoliko vlastele bosanske prebježe amo preko Save, ali najveći dio poturči se i zadrža svoje povlastice. Slijedeći primjer velikaša i od straha pred turskom silom prijeđe k islamu i velik dio ostaloga puka. Za malo

vrijeme, već u prvom koljenu, bijahu njihovi potomci najžešći protivnici kršćana, a najvatreniji privrženici islama. Istina je živa da ne ima među sljedbenicima islama puka koji tako zaneseno ljubi svoju vjeru, kao muhamedovski Bošnjaci. „Tako ti lipe turske vire!“ kažu oni kad jedan drugoga preklinje, a vidi se kolika u tim riječima leži snaga i oduševljenje njihovoga vjerskoga uvjerenja. U Bosni gdje je hrvatska vlast i hrvatska svijest nekoć cvala, poče se malo-pomalo gubiti ime hrvatsko, a to zato jer su Bošnjaci počeli zazirati od toga imena, pošto su Hrvati prvanjili u borbi kršćana proti Turčinu s kojim su graničili. Uza sve to ipak živi još i kod bosanskih begova staro predanje da su oni Hrvati od starine i da su prije osvojenja Bosne po Turcima smatrali se kao jedan rod i jedna krv sa svojom braćom u hrvatskim zemljama.

Međutim, mada su Bošnjaci i prigrlili islam i kao ljuti zmajevi borili se za tu svoju novu vjeru, nisu oni kraj toga zaboravili na svoje stare povlastice uz koje su slobodno gospodovali u svojoj zemlji, nezavisno od osmanskih careva i stambulskoga divana. Oni se smatrahu ne podložnicima već saveznicima carigradskoga padiše čiji su glas slušali samo onda kada ih je kao glava muslimana pozvao u boj za vjeru Prorokovu. Inače su se Bošnjaci vazda tuđili od Osmanlija, a sultanovi veziri u Travniku ne imahu nad Bošnjacima nikakove vlasti ni snage. Kao zastupnik sultanov imaše vezir doduše vojničku upravu zemlje u svojim rukama, nu zato je bio pod nadzorom dvaju zemaljskih dostojanstvenika. Jedan od tih bijaše veliki kadija ili molah, glava bosanskih ulema i okružnih kadija, a drugi alaj-beg, biran od svih kapetana zemlje, koji je vodio narodnu vojsku. Istom sultan Mahmud II. pokuša da slomi vlast bosanskih velikaša. Veziri Dželaledin i Avdurahim pokoriše na vrijeme bosanske begove, nu oni se opet trgoše ispod nemila pritiska i pod svojim Bosanskim Zmajem zaprijetiše samomu Carigradu. Veliki vezir sultanov morade im potvrditi sve njihove stare povlastice i dati im domaćega sina za vezira, a taj bijaše Husein Gradaščević, mladi, bogati i junački kapetan posavski. Novi vezir poče vladati kao nezavisan gospodar u Bosni. I on i njegovi pristaše ispovijedahu javno da je sada nastao konac sultanovoj vlasti u Bosni. A i zbilja bijaše tako. Sultanova vlast nije se opažala nigdje po svoj zemlji.

U Beču malo se zabrinuše s toga. Prije nekoliko godina ote se Srbija ispod Carigrada i postade samostalnom kneževinom, zar ćemo dopustiti da to bude i Bosna na koju odavna vrebamo i koja ima osigurati naš upliv na istoku? Tako govorahu državnici bečkoga dvora i odluče poslati u Bosnu nekoliko pouzdanih ljudi koji će paziti kako će se razviti to stanje kakova dosele u Bosni još ne bijaše. U Travnik, da motri vezirovo djelovanje, poslaše Jurja Vidasa, umirovljenoga majora husarske jedne pukovnije.

Oko godine 1780. preseli se otac Vidasov iz Travnika u Hrvatsku, nastanivši se u gradu Karlovcu gdje je nastavio svoj puškarski zanat. Njegov sinčić Juraj imaše tada istom sedam godina. Budući da je dječak pokazivao osobitu volju za vojnički stalež, dade ga otac zarana u vojnike, među konjanike. U francuskim ratovima odlikovao se Vidas natoliko da je poslije bitke kod Marenga (1800. godine) postao časnikom. Zadnjih godina napoleonskih vojna postade kapetanom i boraveći tada u posadi u Varaždinu, upozna se tu s hrvatskom jednom plemkinjom iz Zagorja kojom se oženi. Drugu godinu srećnoga braka rodi mu žena kćerku Mariju, ali ona umre u porodu. Nejako dijete putovalo je s ocem iz jedne posade u drugu, živući posve vojnički život. Od malih nogu, uvijek među konjanicima, zavoli nadasve konje, ter je već kao mala djevojčica umjela juriti na konju kao najvještiji konjanik. Oko godine 1825. kad se Evropa smirila, pođe major Vidas u mir i nastani se u Gospiću, samo da bude što bliže svojoj domovini Bosni koje se je kao kroz san sjećao, a ipak ju toplo na srcu nosio. Uvelike je bio obradovan kad dobi nalog da ima poći u Travnik da tamo motri novo stanje koje se je stvorilo pod Huseinom Gradaščevićem. U Travniku imaše on bliže rodbine, potomke svoje tetke. Njegova kći Marija, sada već djevojka od 20 godina, navali svom silom na oca da ju povede sa sobom. O novom veziru Huseinu pripovijedalo se i u Lici toliko divnih stvari: o njegovom junaštvu, ljepoti i bogatstvu, da je djevojka, koja od naravi bijaše vatrene i zanosite ćudi, vruće željela poznati toga zanimivoga junaka Bosne. Major Vidas, koji je bio veoma slab naprama svojoj jedinici, privoli napokon da i ona s njim na put krene i tako pod konac ljeta godine 1831. stignu njih dvoje u Travnik.

Došavši major Vidas u Travnik, odsjede u Dolcu kod svojih rođaka koji su ga dočekali starom hrvatskom gostoljubivosti, radujući se da su mogli svoju krv poslije toliko godina pozdraviti pod svojim krovom. Drugi dan bila je nedjelja i major odluči da će taj dan otpočinuti i sutradan otići k veziru da mu se pokloni. Puk bijaše izašao iz crkve sa večernje i išetao izvan mjesta na tratinu da se malo pozabavi. Pod Huseinom vezirom bijahu kršćani posve slobodni i niko im ne smjede sile činiti. Osobito su Travničani i Dolčani mogli slobodno vršiti sve obrede svoje vjere i svoje narodne običaje. Tako je svijet kršćanski iz Dolca svake nedjelje poslije večernje išetao izvan mjesta i tu se je mladež na tratini šalila, pjevala i kolo igrala, dočim bi stariji svijet, motreći sa strane, razgovarao o ozbiljnim stvarima. I major Vidas išetao s kćerkom na polje. Marija, da ne bude kao bijela vrana među drugima u francuskom odijelu, obukla također bosansko narodno odijelo, dimije od modre svile i zlatom vezeni svileni jelečić, pak se opasala mukadem-pasom, a na glavu nakrivila fino-fesić. Da se obrani od sunčane žege, držaše nad sobom malen, ukusan suncobran, čim se jedino razlikovala od drugih djevojaka koje su i bez toga od malih nogu učne bile podnositi sunčani žar. To odijelo tako joj divno pristajalo da je svačije oko zapinjalo o krasnu djevojku. Stariji svijet, nekadašnji vršnjaci majorovi, sakupili se oko njega i pustili se u srdačan razgovor o dobi svoga djetinjstva i o sadašnjosti. Marija, stojeći uz oca, bijaše svojom živom dušom među djevojkama. Prohtjelo joj se vidjeti kako svijet ovdje kolo igra i umoli starce da na to obodre mladež. Ovi to odmah drage volje učine i za čas uhvati se veliko kolo krasnih momaka i djevojaka, jer su Travničani na glasu radi svoje tjelesne ljepote i čistoće u nošnji.

Kolo se dražesno raznjihalo. Momci pripijevaju, a djevojke otpijevaju, a njihov se okrug vrti tako hrlo i lagano da se jedva čuje topot prebirućih nogu. Majorova kćerka bijaše sva ushićena tim prizorom. Ovako lijepa kola nije još vidjela u svom životu. Taj narodni ples godio je njezinoj duši više negoli najsjajniji plesovi u velikaških dvoranama, jer ovdje pod vedrim nebom i na tratini gleda samu narav, srdačnost i iskrenu radost, a na plesovima u sjajnim dvoranama gledala je ukočenost, prenemaganje i smiješno prenavljanje.

Uto ujedanput nasta žamor među starijim motriocima: „Stante, djeco! Vezir dolazi!“ doviknuše mladeži i kolo se u trenuće ustavi. Vraćajući se iz varošice Viteza stiže vezir Husein do predgrađa travničkoga, Dolca. U njegovoj pratnji bijahu osim dvorana nerazdruživi mu pobratim Ali-paša Vidaić i beg Zlatarević. Skačući na svom vatrenom bijelcu zakrenu na tratinu gdje bijaše sakupljen narod. Svi poskidaju kape i duboko se poklone, a mladi vezir zapovjedi neka samo dalje igraju kolo.

- Nisam vas došao smetati, igrajte samo! - reče milostivo, a mladež čuvši vezirove riječi uhvati se opet u kolo i nastavi svoju milu zabavu. Muhamedovski Bošnjaci, premda sami ne igraju kola jer im to običaj krati, ipak ga vrlo rado gledaju. Tako i Husein Gradaščević pozastade s pratnjom i uze motriti narodnu igru i svijet koji se bješe tu sabrao: Ujedanput mu zape oko o majorovu kćer koja nešto podalje od svoga oca stajaše sa sestričnom svojom, mladom ženom.

- Je li to san ili java? - progovori poluglasno mladi vezir sam sobom. - Takva, baš takva bijaše moja Mejra! - Podbode nehotice konja i stade pred majorovom kćerju koja se nemalo s toga zabuni.

- Zašto i ti ne igraš, lijepa djevojko? - upita vezir ljupkim glasom, motreći žarkim pogledom krasno lice djevojačko.

- Ja sam strana ovdje - odgovori Marija, poklonivši se veziru i smotavši svoj suncobran.

- Otkuda si?

- Iz Hrvatske, čestiti vezire! - odvrati djevojka, dražesno se nasmiješivši - tamo mi je otac. - I pokaza majora, koji odjeven uniformom konjaničkoga četnika slušaše dva-tri koraka dalje taj razgovor. Čuvši da ga je kćerka pokazala veziru, stupi pred Huseina i pozdravivši ga na vojničku, reče:

- Ja sam, čestiti vezire, konjanički major Juraj Vidas iz Like, otac ove djevojke.

Husein Gradaščević obradova se, vidjevši pred sobom austrijskoga časnika koji govori jezikom hrvatskim. Kao kapetan u

Gradačcu on je mnogo općio i prijateljevao s časnicima brodske krajiške pukovnije koji su ga osobito uvažavali radi toga jer je držao uzoran red u svojoj kapetaniji.

- Koja te je kob nanijela ovamo, gospodine majore? - upita prijazno Husein majora.

- Valja ti znati, čestiti vezire - odgovori major - da sam rodom iz Travnika, i moj se otac kad sam bio sedam godina star, odovud iselio u Hrvatsku. Sad pod stare dane poželjeh vidjeti svoj zavičaj i svoju rodbinu, i tako prispjeh jučer ovamo.

- Dobro došo - odvrati Husein - ugodit ćeš mi ako me pohodiš. Milo će mi biti ako i kćerku sa sobom dovedeš,... valjda se neće bojati Turčina - dodade k tomu u šali i okrenuvši hitro konja, te pogledavši u isti čas Mariju, odjuri dalje sa svojom pratnjom.

- Isto lice, isti stas, isti glas, posmijeh isti, ime isto - cijela Mejra - govoraše sam sobom Husein, vraćajući se u svoj konak. Majorova kći pomutila mu um i srce.

Podvečer, pošto se je mladež do mile volje zabavila, krenu Dolčani sa zabave kući. Prije nego će leći na počinak, reče major Vidas svojoj kćerki: - Sutra ću poći u pohode k veziru. Spremi se i ti da ideš sa mnom kad tako želi. Vezir je čestit čovjek!

- Čestit, ali opasan djevojkama! - pomisli u sebi Marija koja ujedanput postade nešto nujna i šutljiva kao da joj se je nešto neugodna dogodilo. Husein joj nikako nije išao iz glave. Ovako lijepa, junačkoga izgleda muškarca nije u svom životu vidjela. Pa ta njegova mila riječ, taj istočni sjaj u kom živi, koji ga svuda prati, a nadasve slava junačka koja mu svijetom ime nosi! Sve to razigra do skrajnosti ionako bujnu maštu Marijinu.

Sutradan oko podne pođe major Vidas u sjajnoj uniformi konjaničkoj u pohode veziru. Dršćućim srcem išla je Marija s njim. Husein, čuvši da major dolazi u konak, sađe mu u susret na stube i primi ga najljubeznijim načinom.

Svoje pohodnike uvede Husein u poveću dvoranu kojoj stijene bijahu obložene tapetama od teške zelene svile, izvezene srebrenim listovima, a pod pokrit dragocjenim, ogromnim sagom. Posadivši oca i kćer na svilene dušeke, ponudi majora čibukom i kavom, a Mariji zapovjedi donijeti šerbeta.

- Misliš li duže vremena ostati ovdje, gospodine majore? - upita Husein.

- Nekoliko nedjelja? - odvrati major - a mogao bih i prije otići.

- Što govore tamo kod vas o našim događajima? - prihvati Husein iza kratke stanke.

- Dive se tvomu junaštvu, vezire! - odgovori major - ali se boje da sultan neće mirovati.

- Misliš? - upita Husein sa smrknutim na čas čelom.

- Neka samo pokuša sreću - produži na to i lice mu planu viteškim zanosom. - Zmaj Bosanski znat će ga dočekati.

- A zašto se zoveš Zmajem, gospodaru - progovori Marija ljupkim glasom - ta zmaj je gadno, odurno zvijere, svirepo i nemila srca, nije tebi baš nikakova slika ni prilika. Ja bih znala za te puno ljepše ime! - dodade k tomu vragoljasto.

- Nuder kaži, tako ti zdravlja! - reče živo Husein, motreći vatrenim okom djevojku.

- Da sam na tvom mjestu - odvrati Marija sa slatkim posmijehom - ja bih se prozvala Vitezom od Bosne. Nit je svaka ptica sokol, niti svaki vojnik vitez. A ti jesi pravi vitez i po izgledu i po svojim djelima.

- Kad ti to kažeš, lijepa gospojice - reče Husein koji je zaneseno slušao Mariju - onda ću vjerovati. Evo ti desnice! od danas neću se više zvati Zmajem već Vitezom od Bosne.

- Moja kći - progovori sada major - čim su počeli stizati k nama glasovi o tvojoj slavnoj vojni, željela je da te može ma kad u životu

vidjeti. Zato kad sam se ja riješio da pođem u Travnik, ne dade mi mira dok joj ne obećah da ću ju povesti sa sobom.

- Pa je i pravo da si ju poveo, majore! - primijeti Husein - samo se bojim da će joj doskora postati dosadno kod nas. Tu nema za vaše djevojke zabava koje bi nju razveselile. Da bar znaš jahati, gospojice?... - pridoda okrenuv se prama Mariji.

- Oj znam i kako, samo da vidiš! - reče Marija smijući se.

- Aj, šta govoriš, sigurno se šališ! - primijeti vezir.

- Ne, ne šali se ona - prihvati major riječ - jaše izvrsno, kao najbolji konjanik. Od malih nogu učio sam je jahati, dok sam još služio. - Kad je tako - progovori Husein, očito vas obradovan - onda ćemo, ako želiš, svaki dan jahati krasnim travanjskim poljem. U mom aharu ima vilovitih konja, čiste arapske krvi, možeš izabrati koga hoćeš.

- Rado primam tvoju ponudu, gospodaru - zahvali Marija - kad bi moglo biti na moju, još bi se danas projahali.

- Danas želiš? I bit će danas! - prihvati radosno vezir. - Poslije podne dat ću osedlati konje i mi ćemo izjahati u polje. Je li, gospodine majore?

- Ja sam vazda gotov na takav posao! - odgovori stari konjanik. Pri tom ostane. Poslije dužega, svesrdnoga razgovora oproste se pohodnici s mladim vezirom, obećavši da će poslije podne opet doći. Kad je sunce nagnulo k zapadu i žega dana jenjala, izjahala je iz vezirova konaka čitava četa jahača. Na čelu jahao je vezir u sjajnom odijelu na svom vatrenom bijelcu. Uz njega sjedjela je Marija na krasnom arapskom vrancu. Imala je na sebi usko k tijelu krojenu opravu od zelene svile, a na glavi zlatom obrubljeni fes s koga je lepršala duga bijela koprena. Za njima jahao je major Vidas, razgovarajući se s Ali-pašom Vidaićem, zatim begovi Zlatarević i Teskeredžić, vezirov ćehaja i još nekoliko dvorana. Kud su jahali, svuda ostavljahu za sobom gledaoce, zadivljene s ljepote majorove kćeri.

- Ala krasne zgode za vezira - primijetiše mnogi - u svoj Bosni ne bi našao ljepše žene. Samo šteta da je kaurkinja.

- Bolan, poturčit će se ona - rekoše drugi na to - samo ako ju vezir begeniše.

- Evo glave da se je pomamio za njom - prihvati treći - gledajte samo kako ju zoblje očima.

Ljudi kimali glavom i premišljali u sebi koješta. Jahači proletješe oštrim kasom kroz Travnik i Dolac i brzo ostavili za sobom potoke Grovnicu i Grmavicu. Tada udarili k jugu po travnicima što se steru uz ogranke planine Štita. Krasan bijaše predjel kojim su sada jahali. Zdesna digla se planina s obroncima, gustom šumom obraštenim, uz njih se prostrli zeleni travnici, a tamo dalje k istoku puklo ravno polje, žareći se od zreloga žita. Iz planine popuhuje hladan vjetrić i mjestimice se čuje žubor planinskoga potoka. Krasota prirode razigra Marijino srce i ona pustivši srebrnu uzdu svomu vrancu, poleti skokom naprijed.

- Utekoh ti, vezire! - reče smijući se veziru, odmaknuvši nekoliko skokova.

- Ne, nećeš mi uteći! - odvrati vezir, obode ata i poput munje poleti za Marijom. Za nekoliko časova dostiže ju i jahaše s njom uporedo.

- Tebe bih stigao, ma te gonio do nakraj svijeta - reče Husein, motreći žarkim pogledom krasnu djevojku.

Marija pogleda samo vezira i ne reče ništa. I Husein zašuti; pustio uzde konju, prikovao oči na djevojku i naslađuje se čarima njezine ljepote. Marija jezdi skokom bezobzirce. Ubavi njezin stas previja se dražesno u bijesnom letu, grudi se burno dižu, a lijepo lice žari se kao vatra od bujnoga rumenila. Visoko nad njom lepurša u zraku bijela koprena kao da izaziva za njom jezdeće jahače. Nu ovi bijahu podaleko zaostali, ne imaju velike volje za utrkivanje. Husein kao izvan sebe motri djevojku, sav zanesen burnim osjećajima. Tu u divnoj prirodi pričinila mu se Marija kao planinkinja vila, a on kao pobratim njezin koga ona čuva u ljutom boju i pomaže na junačkom mejdanu. Ujedanput, zamaknuv u rub grabrove šumice, zakrijesile mu se oči kao

u sokola, on priskoči k Mariji i silovito ju uhvati za ruku. Djevojka zaustavila svoga vranca i u čudu pogledala vezira.

- Budi mojom vilom - progovori strastveno Husein, pristavši na dotik djevojci - i metnut ću ti krunu Bosne na glavu.

- Što mi to govoriš, vezire? - odvrati Marija u razigranoj smetnji.

- Zašto me tako pitaš? - prihvati živo Husein - zar ne vidiš da te ljubim više nego život, nego slavu i sve blago svijeta. Tako ti očinjega vida, daj mi srce svoje!

- Ti si vitez, osvoji ga! - odvrati vragoljasto djevojka, i dražesno se ispravi u sedlu.

- Ne vitez, rob tvoj želim biti! - odvrati istim žarom Husein i snažnom rukom obuhvati vitki stas djevojčin.

- A ti robuj - prozbori potiše Marija - evo ti sindžir oko vrata! - I savila bijelu ruku oko grla vezirova.

- Carice moja! - kliknu van sebe junak, pritisnuvši djevojku na uzburkane grudi.

Uto zavriskao at vezirov i trgnuo naprijed. Husein se obazreo i vidio da se ostali jahači primiču šumici.

- Vratimo se! - reče sav satrven čuvstvom Mariji i oboje polete u susret ostaloj družini.

- Doba je da krenemo kući! - reče vezir svojoj pratnji i pogna naprijed konja. Natrag je jahalo društvo na okupu. U Dolcu oprosti se Husein s majorom i njegovom kćerju i odjaše u svoj konak. Cijelim putem nije ni s kim govorio ni riječi.

- Što ti je, pobro? - upita Ali-paša Vidaić, ostavši sam s Huseinom koji bijaše uzrujan kao da je u groznici.

- Nije mi ništa, bolan - odvrati vezir - vidiš da sam slomljen.

- A ti počini! - reče Ali-paša i kimnuvši glavom ispade iz sobe.

Husein prišao k prozoru i uznesao oči k nebu koje se bješe već osulo zvijezdama: - Otelo mi se srce ispod vlasti - progovori snatreno samu sebi - sad i sam vidim da sam rob - rob srca i ljubavi!

XII.

Dva dana kasnije držao je vezir lov na košute u planini Vranici. Nije njemu do lova ni košuta, već je htio sastati se s uzdisanim svojim zlatom. Zato je pozvao u lov majora i kćer koji veselo primiše poziv vezirov. Major je naime strastveno ljubio lov, a Marija opet jedva je čekala da vidi svoga junaka. Osim majora pozvao je Husein u lov više begova iz skopljačkoga i travanjskoga polja. Ali-paša Vidaić i beg Zlatarević, nerazdruživi prijatelji Huseinovi bijahu također s njim. Lovci podraniše još prije zore i na brzim svojim konjima stigoše u planinu, baš kad se je sunce rađalo i divnim plamenom ožarilo istok. Lovci se odmah razredili na čekališta i pustili pse da gone. Marija je bila na čekalištu uz svoga oca. Rad veće sigurnosti i da se djevojci ništa ne dogodi, bijaše vezir sve vrijeme lova s majorom na istom čekalištu. Imao je tako dosta prilike da se nagleda dragina lica i da s njom izmijeni mnogi vatreni pogled i po koju tihu, srdačnu riječ. Lov nije bio osobito srećan, nu za to nije niko puno mario. Gospoda love ne dobitka, već zabave radi. Oko podneva stadoše se lovci vraćati na urečeno hladovito mjesto u dolini da se jelom i pićem okrijepe. Uz goleme vatre pekla se je tu na ražnjevima mlada jarad i nekoliko tukaca. Slatka li pogleda gladnu čovjeku!

Nedaleko od toga mjesta sastanu se Ali-paša Vidaić i beg Zlatarević s majorom i njegovim društvom. Pustivši se odmah s njim u razgovor o današnjem lovu, krenu dalje, dok vezir i Marija za njima zaostaše.

- Baš sam umorna - reče Marija, sjednuvši na velik hrast koga je bura iz korijena iščupala i na zemlju povalila.

- Sjest ću do tebe, Marijo - progovori vezir - uza te je meni najljepše! - Sjednuvši uz djevojku uhvati ju vezir nježno za ruku i stade dalje govoriti. - Sve dosada nisam imao zgode da te upitam da li ti mene iskreno ljubiš?

- Ti pitaš? - odvrati djevojka, ukorivši ozbiljnim pogledom vezira.

- Ne srdi se! - produži vezir blagim glasom. - Moja prva ljubav bijaše tako nesretna da već ne vjerujem u sreću druge.

- Ti si dakle već ljubio? - upita djevojka smeteno, kao da joj se nešto nažao dalo.

- Da, ljubio sam djevojku, krasnu i milu, kao što si ti, Marijo. Ti si joj sva slika i prilika. Kad tebe vidim, kao da nju gledam, kad tebe čujem, kao da nju slušam. Kad sam te prvi put zapazio, pomislih u prvi mah da je moja Mejra uskrsnula iz groba. Ja sam te na prvi pogled zavolio, zavolio onom žestinom ljubavi kojom sam plakao na grobu svoje pokojne drage.

- Ne smiješ me manje ljubiti od Mejre! - reče djevojka, pogledavši u oči veziru.

- Neću, tako mi sablje moje! - odgovori krepko vezir - ali ni ti ne smiješ da me ljubiš manje negoli me je ljubila Mejra!

- Niko te na svijetu ne može više ljubiti od mene - odgovori Marija, naslonivši glavu na rame Huseinovo da sakrije zažareno lice svoje.

- Niko, veliš? Kaži to još jedanput? - povika sav razdragan vezir.

- Niko! - odgovori svesrdno Marija, a vezir kao pomaman ogrli djevojku, uzevši joj vatrenim poljupcima cjelivati goruće lice. Kojih dvadeset koračaja od toga mjesta pojavi se Ali-paša Vidaić. Opazivši što se zbiva, zakrenu malo u grmlje i zatrubi u lovački, srebrom okovani rog.

- Valjda nas traže! - trgnu se Marija iz naručaja vezirova. - Hajdmo, mili! - I povuče za sobom vezira koji kao u snu pođe za njom.

Ali-paša izađe im u susret: - Već smo mislili da ste zabasali u šumi - reče ozbiljno. - Tvoj se otac pobojao za te, gospođice! - produži na to, okrenuvši se prema djevojci.

- Malo sam se odmarala - odvrati djevojka u očitoj smetnji. Požurimo se k drugima - reče Ali-paša i pođe naprijed, a za njim kao dva krivca, stupahu mladi ljubovnici, ne govoreći više jedno s drugim ni riječi.

- Bio sam u brizi, kćerko, da nisi stranputicom udarila! - reče major jedinici svojoj, pogladivši ju rukom po glavi.

- Ne, oče dragi - odgovori djevojka nanovo zbunjena - sustala sam idući i uz put sam sjela da malko otpočinem.

- Nisi se mario bojati, gospodine majore - umiješa se sada vezir u riječ - ja bijah uz nju.

Ali-paša pogleda ispod oka vezira i osmjehnu se kao preko volje. Ne bi teško bilo pogoditi što je u taj čas mislio. Lovska družina posjede sad na travu i poče sladokusnim pečenjem tišati svoj glad. Dobar zalogaj, kad se troši na čistom, zdravom zraku, pod vedrim nebom i u veselom društvu - rijetko je uživanje gladnu čovjeku. Vezirovi lovci potrošiše s pravom nasladom pripravljeno jelo, a žeđu gasili studenom vodom iz gorskoga vrela. Pravi muhamedovac ne pije ni vina ni rakije - uopće nikakova opojnoga pića, jer to brani Koran, sveta knjiga Prorokova.

Pred zapad sunca spreme se lovci na polazak. Izašavši iz planine, puste uzde brzim konjima i podvečer vrate se u Travnik. Husein zaboravi na cio svijet. On življaše sada samo svojoj ljubavi i svojoj djevojci. Nije dan prošao da nije s njom u društvu po više ura sproveo. Ali-paši Vidaiću ne bijaše po ćudi to ljubovanje. Više puta je znao reći begu Zlatareviću da je ta djevojka na vezirovu nesreću došla u Travnik. - U zemlji ima toliko nereda; protivnici Huseinovi, ne osjećajući njegove ruke, bivaju svaki dan drzovitiji, o sultanovom fermanu nema ni glasa, a on kao da svega toga ni ne vidi, već se opaja ljubavlju ove mlade kaurkinje! Dok je ona ovdje, nema ovdje posla za

junake. - Jednoga dana reče on Huseinu: - Pobratime, ja ću te ostaviti na neko vrijeme!

- A kamo si nakanio? - upita Husein dosta ravnodušno.

- Idem u Zvornik; srce me vuče da vidim dijete svoje!

- A ti idi! i uz put se navrati u moj Gradačac da vidiš kako je tamo.

- Kratko vrijeme za tim pobratimi se ogrle i oproste. Treći dan po odlasku Ali-pašinu iz Travnika stigne onamo iz Dubrovnika mlad franciškan bosanski fra Marijan Šunjić. Ovaj, putujući pred dvije godine Posavinom, upozna se s Huseinom u Gradačcu, koji veoma zavoli mladoga redovnika radi velikoga njegova uma i kreposti koje su ga resile. Fra Marijan, isti onaj koji je poslije dvadeset i dvije godine za tim postao bosanskim biskupom, polazio je nauke u Zagrebu, u Ugarskoj, Rimu i Bolonji, ter je putujući mnogo toga vidio i iskusio. S velikom pohlepom slušao je Husein pripovijedanja fra Marijana o stranim zemljama, pa je o njem sačuvao ugodnu i trajnu uspomenu. Zato se Husein iskreno obradova kad poslije dvije godine iznenada stupi preda nj mladi fratar. Major Vidas i beg Zlatarević bijahu s vezirom u društvu.

- Dobro došo, fra Marijane! - pozdravi vezir veselim glasom franciškana, koji, uljezav u sobu, duboko se pokloni otmjenu društvu. - Sjedi do mene i kazuj mi otkuda dolaziš, kakove li glase nosiš? Mladi redovnik sjede na dušek do vezira koji ga upozna sa svojim društvom.

- Dakle, otkuda mi dolaziš, nuder govori! - prihvati opet vezir.

- Iz Dubrovnika, čestiti vezire! - odgovori prirođenom poniznošću fratar.

- Ha, iz Dubrovnika? Čuje li se šta ondje iz Carigrada? Dubrovčani znadu sve novosti svijeta, jer plove po svim morima svojim brodovima.

- Iz Carigrada nema nikakovih vijesti - odgovori fratar - al ima iz Albanije o Škodra-paši. Baš tužnih vijesti.

- Što je sa Škodra-pašom? - navali vezir na redovnika s ozbiljnom radoznalošću.

- Zlo je s njim! - stade pripovijedati fratar. - Gotovo tri nedjelje dana branio se on u svom gradu Skadru proti vojsci velikoga vezira. Kad su se već stare zidine počele rušiti od topovskih zrna i on uvidio da sam neće odoljeti vezirovoj vojsci, a pomoći niotkud - predade se veziru na vjeru. Nu jao po se! Poslaše ga u Carigrad, a tu ga čeka ili gajtan ili dosmrtno progonstvo. Još gore prođoše njegovi ljudi. Najvjernije pristaše Škodra-pašine dade veliki vezir groznom smrću pogubiti. Načinio sprave za bacanje, na koje je metao nesretnike, a tad su ih te sprave bacale o tvrde drvene ploče iz kojih se isticahu gvozdeni oštri klinci. Kako su klinci zahvatili u tijelo, tako je nesretnik ostao viseći i pogibao u dugim, groznim mukama.

- Užasno! - reče major, i zgrozi se nad bezdušnom okrutnošću.

- Nije ljudski ubijati junake zato jer su bili vjerni svomu gospodaru - primijeti beg Zlatarević.

- Gdje je sada taj krvožedni ris? - upita vezir u kom je od jarosti zakipjela krv.

- Pokorivši Škodra-pašu i njegovu stranku - govoraše dalje fratar - diže veliki vezir vojsku ispod Skadra i krenu s njom na Kosovo. Tu se sada utaborio kod Vučitrna i sigurno ima nešto na umu.

- Otuda može on držati na uzdi Albaniju i Crnu Goru, a najviše Bosnu - primijeti major, uvidjevši na prvi mah važnost položaja koji bješe uhvatio veliki vezir.

- Ne bojim ga se! - reče kratko Husein.

- Treba ipak biti na oprezu, čestiti vezire! - progovori smjerno fratar. - Očekivani ferman nije još za te prispio iz Carigrada, a veliki vezir kreće se pogibeljno po te. On je spreman i ima uza se dosta i dobro uvježbane vojske, a ti, čestiti vezire, kako vidim, nisi nimalo spreman, a ni vojske nemaš uza se.

- Nemaj brige za to, fra Marijane! - odvrati vezir ponosito. - Trebam samo istaknuti zelen-barjak i sva će Bosna listom ustati. Jesi l' vidio kako je ono bilo s proljeća?

- Onda bijaše još sve oduševljeno za vojnu, i onda, čestiti vezire, nisi još imao toliko dušmana. Sada, otkad sjediš na vezirskoj stolici, imaš ih mnogo više.

- Gdje su ti, neka se samo jave! - reče ponešto ljutito vezir. - Ja ću im pokazati tko zapovijeda u zemlji.

- Javit će se oni kad budu mislili da je zgoda za njih; sad su se pritajili, ali ruju svejednako - opazi fratar.

- Šta dakle da uradim? Da potučem te krtice?

- Ja ti u tom ne znam ništa svjetovati, čestiti vezire - odvrati fratar, a ne bi se ni slagalo s mojim zvanjem da se miješam u javne, tako zamašne poslove. Činim te samo opreznim na pogibelji koje su sada male, ali bi mogle postati velikima. Ne bih želio da drugomu ustupiš ovu stolicu, jer ti si bio vazda dobar i pravedan prema kršćanima i štitio si vjeru i svetinje njihove.

- Poslušat ću te i odsad ću bolje paziti na svoje dušmane - reče Husein, pruživši ruku franciškanu.

Malo zatim oproste se major i redovnik s vezirom, koji zamišljen sam ostade s begom Zlatarevićem. Sašavši u dvorište, upita major franciškana: - Što sudite, oče, kakova će napokon biti sudbina Huseinova?

- Ja se nikakovu dobru ne nadam, gospodine majore - odgovori fratar. - Bošnjaci bijahu vazda oduševljeni za borbu proti sultanu, dok nisu uspjeli i dobili svoga vezira bez fermana. Sada već drukčije stoje stvari. Husein ima dosta prijatelja, ali i dušmana koji mu zavide njegovo dostojanstvo. Neka samo dođe do sukoba sa sultanom, neće ih biti ni polovica uz Huseina, kao za posljednje vojne. Donja Hercegovina s Ali-agom Rizvanbegovićem na čelu, neće da zna za Huseina i bojeći se crnogorskih navala upire samo svoje oči u Stambul. U Podrinju i Posavini boje se Miloša, a osim toga su Tuzla-kapetan, koji je sam želio

postati vezirom, i nevjerni Mahmud-aga Vidaić vodu pošteno zamutili. Čujem da ni sarajevske age nisu baš zadovoljni. Njima, što imaju velike trgovinske veze sa Stambulom, ne može prijati trvenje s Carigradom i poremećeno općenje s tim gradom. Sve ovo zna lukavi veliki vezir i zato ni ne šalje u Bosnu carskoga fermana za Huseina. On čeka dok posve dozriju plodovi nesloge i zlovolje, pa će mu tada Bosna sama od sebe pasti u krilo. Bošnjaci su od pamtivijeka najviše sami sebi škodili.

- Ali Husein ima veliku potporu u raji, jer je pravedan prama njoj i ne da da ju itko ugnjetava i silu joj čini. Ako do čega dođe, on ju može oboružati i imat će u njoj jaku pomoć.

- Varate se, gospodine majore! - odgovori fratar. - Istina je, raja ima vjere u Huseina i njegovu dobrotu, ali raja opet misli da Husein ne može ostati dovijeka vezirom. Poslije njega mogli bi opet nastati stari progoni raje i crni njezini dani. Radi toga nije raji po ćudi da se bosanski begovi otmu posve ispod vlasti stambulskoga cara, jer car ih je dosele držao na uzdi i uzimao u zaštitu raju proti njihovoj sili. Ako begovi postanu nezavisni od Stambula, mogao bi poslije Huseina postati vezirom domaći sin, beg ili kapetan, koji bi drugima još prednjačio u ugnjetavanju raje, ne imajući se ni od koga ništa bojati. Od toga zazire raja, i držim da se Husein ne bi mogao na nju osloniti.

- Vi dakle mislite da mu ne bi raja priskočila u pomoć da ju pozove? - upita dalje major.

- Možda njegovi podanici iz Posavlja koji ga iskreno ljube, drugi će se teško odazvati, najmanje pravoslavni, na koje paze crnogorski monasi i srpski agenti - odgovori fratar. - Nesreća je to da se, osim Žudija, dijeli narod u Bosni na tri vjere, od kojih jedna, muhamedovska, gospoduje, a kršćani robuju. Lako je vjerovati da rob ne može imati prave volje da vojuje za svoga gospodara koji ga drži u okovima.

- Ako stvari ovako stoje, onda će veliki vezir biti skoro gotov s Huseinom - reče major neveselo, žaleći od srca Bosanskoga Viteza. Drugi dan poslije razgovora s fra Marijanom Šunjićem posla Husein u Mostar svoga ćehaju da tamo vidi kako stoji raja s begovima i da sasluša svačije tužbe i tegobe, pak da po pravici sudi. Osim toga imao je

paziti što govori svijet o novom veziru, osobito kako se vlada stolački beg Ali-aga, poznati pristaša sultanov. Husein je odlučio proti nepokornicima odvažno postupati i makar silom naučiti ih štovati svoju vlast. Da bude spreman na sve, dao je uvelike praviti barut, puščana i topovska zrna. U Fojnici naruči kod kovača više stotina sabalja šumanovaka, koje se u svoj Bosni drže najbolje. U Skopljačko polje, gdje je među begovima i spahijama imao najviše pristaša, posla svoga pobru bega Zlatarevića da opomene begove na slogu i posluh, ako bi ih vezir pozvao u boj. I u Bosansku Hrvatsku odasla on s porukama svoje ljude, jer i tamo je imao više uzdanih prijatelja, kao Kulenovića u Kulen-Vakufu Krupa-kapetana, Deliagića u Cazinu, Čekića u Sanskom Mostu, sve same junake od oka, koji su mu se vjerom zavjerili da će za njega i u vatru i u vodu kad ustreba.

Beg Zlatarević vrati se prvi i donese veselih vijesti iz Skopljačkoga polja. Tamo bijaše sve oduševljeno za Huseina i njegovu vlast. Iz Bosanske Hrvatske stigoše mladomu veziru također dobri glasi; njegove uzdanice tamo obećaše na prvi poziv poletjeti pod njegovu zastavu. Ćehaja vezirov, koji je više dana sjedio u Mostaru, ne donese baš dobrih vijesti iz Hercegovine. Tamo se sve više širio upliv Ali-age Rizvanbegovića, odvraćajući svijet od vezira Gradaščevića. Jedne večeri sjedio je u sobi, pušeći čibuk, vezir Husein sa svojim pobratimom begom Zlatarevićem i svojim ćehajom. Vitez Bosanski bio je sjetan i neveseo i vidjelo mu se na licu da su mu burne misli zaokupile pamet. Najedanput progovori:

- Vidim, da ovako neće ići. Moji dušmani dobro znadu da nisam krvopija, pa griješe na račun moje dobrote. Al ja ću im pokazati da umijem biti i zao. Stolački beg baš me izaziva. Ele, kad me zove, ja ću doći i naučiti ga tko je gospodar u ovoj zemlji. Čim mi dođe pobratim Ali-paša, krenut će odmah na Stolac.

- Skopljaci jedva čekaju da ih digneš na stolačkoga jogunicu! - reče beg Zlatarević.

- Ako njega pokoriš, svijetli gospodaru - progovori smjerno ćehaja - onda je sva Hercegovina uza te. On najviše radi proti tebi i ne

prestaje upućivati neuke ljude da će skoro doći drugi vezir za Bosnu iz Stambula, pred kojim ćeš ti uzmaknuti.

- Vjere mi, neću - planu Husein - neg ću ga dočekati oružanom rukom na bojnom polju, kao što se pristoji Vitezu od Bosne. Jedva bješe Husein izustio te riječi, a u sobu stupi Ali-paša Vidaić. Husein vas obradovan skoči sa dušeka i vatreno ogrli željno iščekivanoga pobratima: - Dobro došo, Alijo, jedva sam te dočekao.

- Zurio sam da se što prije vratim u Travnik - reče Ali-paša - jer se među nama i oko nas zbivaju ozbiljne stvari. Dani počinka istekli su, dušmanin kuca već na vratima.

Husein dade pogledom znak ćehaji da izađe. Ostavši nasamu s begom Zlatarevićem i Ali-pašom, upita ovoga: - Što je, kazuj! - Zlo sam našao, pobro, kud god sam išao - stade pričati Ali-paša. - U Posavini, osim tvoje kapetanije i Altomanovićeva roda, sve zazire od tebe. Tako je i u Podrinju. Zavidni Tuzla-kapetan i nevjerni moj bratić Mahmud-aga odvrnuli su od tebe sve begove i spahije, govoreći na sva usta da tebi ne ima dugoga opstanka jer da će na te sultan skoro udariti i tebe odovud maknuti. U Sarajevu je nezadovoljno sve što se bavi trgovinom. Age već glasno govore da im tvoj prkos proti Carigradu ubija trgovinu s ovim gradom i da će oni novomu veziru, kad dođe, rado otvoriti gradska vrata.

- Gle tih kukavica! - reče jarosno Husein. - Nedavno slaviše me kao svoga izbavitelja, a sada me ruže i izdaju.

- Žalibože da je tako; ali sada čuj što je najvažnije. Prije dva dana dobio je molah sarajevski, tvoj iskreni prijatelj, pismo od velikoga vezira Rešid-paše, u kom ga ovaj opominje da se tebe kani i podloži sultanu, jer da na te već kreće careva vojska od trideset hiljada momaka koju vodi Kara Mahmud-paša noseći ujedno uza se padišin ferman koji ga imenuje vezirom Bosne mjesto tebe.

Sva trojica šutjeli neko vrijeme. - Prevariše dakle mene i vas! - progovori Husein prvi iza kratke stanke.

- To je osmanska vjera!

- Nevjere su oni, gore od đaura - reče beg Zlatarević, kipeći od jada.

- Što veli molah? - upita Husein Ali-pašu.

- Još ti poručuje - odgovori Ali-paša - da ne kloneš duhom i da kupiš vojsku. Nada se da ćemo odoljeti carevoj vojsci budemo li samo složni. U Sarajevo treba da odmah kreneš i kazniš buntovnike, koji rade proti tvojoj vlasti!

- Dakle vojna! - reče odlučno Husein. - Slobodno! Vitez od Bosne uvijek je spreman vojevati. Sutra zorom - okrenu se sada Husein pram begu Zlatareviću - pošalji ćehaju u Skopljačko polje i u Bosansku krajinu da pozove braću našu na oružje. Ti sam kreni u moju kapetaniju i povedi moje junake, a na povratku digni i svoje ljude oko Viteza i sve ih dovedi pod Travnik.

- A ja? - upita Ali-paša Vidaić.

- Ti ćeš u Sarajevo! Uzmi sa sobom mojih sto momaka i kreni onamo. Buntovnike pozovi preda se i s molahom sudi im kako su zaslužili. Ja ću skoro za tobom doći čim se sakupi nekoliko vojske. Sutradan bude sve onako kako bješe naredio Husein. Ćehaja ode u Skopljačko polje, beg Zlatarević odjuri u Posavinu, a Ali-paša, uzev sa sobom stotinu momaka, krenu u Sarajevo da sudi buntovnicima. Husein ostade sam da čeka čete što su se imale sa svih strana skupiti oko njegova barjaka.

Treći dan svoga samovanja izjaše on u društvu s majorom, njegovom kćerkom i fra Marijanom u Gučju goru. Kad su se natrag vraćali, pritjera Husein svoga ata što je bliže mogao k Marijinom vrancu i poče s njom potihano govoriti:

- Još koji dan, ljubo! i ja ću morat na vojnu.

- Čula sam i dosta sam već plakala radi toga.

- Zašto plačeš?

- Jer ćemo se zavazda rastati kad kreneš na vojnu. Mi se tada vraćamo kući.

- Ne, ti nećeš nikamo odavle! - reče krepko Husein. - Ti moraš biti mojom ženom, Marijo!

- Tvojom ženom? - opetova djevojka, nehotice uzdrhtav. - Ti zaboravljaš da sam kršćanka?

- Znam ja to - odgovori Husein - ja sam već sve dobro razmislio. Ostani i nadalje kršćankom. Ne tražim od tebe da mijenjaš svoju vjeru, niti toga traži naša turska vjera, već samo to da nas kadija zavjeri. Zavodljive bijahu za djevojku vezirove riječi.

- Ti mi dakle puštaš moju vjeru? - upita djevojka.

- Jer vidim da mi ne ima života bez tebe. Je li, Marija, ti ćeš poći za me?

- Govori s mojim ocem! - odvrati Marija, što je toliko imalo reći kao da je sama već privoljela.

- Da govorim s ocem? A ako on ne pristane?

- Kad čuje da ne diraš u moju vjeru, neće se protiviti. On me neizrecivo ljubi - odgovori djevojka.

- Dobro, ja ću govoriti - reče Husein i pri tom ostade. Vrativši se u Travnik pozove Husein majora k sebi u konak. Mariju ostaviše u Dolcu kod rođaka, dočim je fra Marijan skrenuo u stan dolačkoga župnika komu je bio na duže vremena došao pomagati u službi pastirskoj.

Major se gotovo snebi kada vezir zaprosi njegovu kćer za ženu.

- Privoli, majore! - moljaše Husein - kad se oboje tako iskreno ljubimo. Eto joj puštam vjeru i sve njezine svetinje, samo da budemo svoji.

- Strpi se - odvrati major komu je to došlo tako nenadano da se nikako nije mogao sabrati - nisam očekivao šta takova, moram se prije razmisliti i sutra ću ti kazati moju odluku.

- Ja te dakle sutra očekujem! - reče vezir i oprosti se s majorom koji kao omamljen ispade iz konaka vezirova. Ne znajući ni sam kako je

dospio onamo, nađe se pred župnim stanom u Dolcu. Uniđe unutra i potraži fra Marijana.

- Što je s vama, gospodine majore? - upita franciškan nadošlog majora. - Vi ste sav zbunjen.

- Nije dobra, oče Marijane! - reče major i povjeri svu tajnu mladomu franciškanu od koga se je nadao najboljemu savjetu i pomoći. - Vezirova želja ne smije se ispuniti i vi morate još danas ostaviti Travnik - reče fra Marijan nakon kratkoga razmišljanja. - Takav događaj rodio bi ovdje u kršćanskom puku veliku sablazan, i tim veću, kad bi svijet znao da ste šta takova dopustili vi, časnik bečkoga cesara, koga taj svijet drži zaštitnikom kršćana u Bosni.

- Ja sam gotov otići - reče major - ionako se spremaju u zemlji ozbiljni događaji koje je bolje sa strane motriti.

- Priopćite odmah kćeri svoju odluku - produži fratar - i pripravite ju na odlazak!

- Ja vas molim, da pođete i vi sa mnom, oče; to će više djelovati - umoli major, poznavajući svoju slabost naprama svomu djetetu.

- Drage volje! - odgovori fratar i obojica pođu sada u majorov stan. Marija bijaše u bašči i sama, najbolja prilika da se s njom odmah govori.

- Marijo - poče major dosta nesigurnim glasom - doznao sam za tvoju tajnu. Vezir te je zaprosio u mene, ali, moje dijete, ja ne mogu i ne smijem to dopustiti - izmuca slabi otac s teškom mukom.

- Ne? - upita dršćućim glasom Marija i suza joj blisnu u lijepom oku.

- Ne, gospodično - progovori fra Marijan, vidjevši da major ne može dalje da govori. - Da pođete za vezira, morali bi se odreći naše svete vjere u kojoj ste rođeni. Kad bi to čuo ovaj svijet kleo bi vas u deseto koljeno.

- Ali vezir mi dopušta da i nadalje mogu ispovijedati svoju vjeru - reče Marija s pouzdanjem.

- Slabe koristi otuda - primijeti fratar mirno i ozbiljno. - Po našoj vjeri ne možete se smatrati zakonitom njegovom ženom. Pomislite samo kako bi to zamjeravali vašemu ocu, kako bi mu to i škoditi moglo...

Marija uzdahnu i obori glavu.

- A onda znajte - produlji fra Marijan - da ćete time silno nahuditi i veziru samomu. Njegovi će dušmani to jedva dočekati da mogu razglasiti: oženio se kaurkinjom, pa da mu pravi Turčin vjeruje...

- Što dakle da uradim? - upita djevojka, uhvativši se za glavu.

- Valja da odmah odavle odete i na vezira zavazda zaboravite!

- Nikada! - odvrati muževno djevojka - ja ne idem otud.

- Vi tako govorite - produži franciškan - a ne znate da vaš otac večeras odlazi? Gdje je on, tu je i vaše mjesto. Recite da nije tako?

- Ah, oče - zajada djevojka - ja ti volim poginuti.

- Kćerce, Marijo! Osvijesti se, nemoj da ucviljen legnem u grob! - promuca major neopisivo tronut.

- Ja znam da ovaj čas mnogo trpite - progovori blažim glasom franciškan - ali vrijeme će izliječiti tu vašu bol. Vi ćete doskora naći utjehu u svetoj vjeri, u pokoju vašega oca, al treba da odmah ostavite ovo mjesto, treba da se odmah vratite u svoj zavičaj.

- Poslušaj, dijete, imaj obzira s mojom starošću, zar hoćeš da se tako zavazda rastavimo? - govoraše major.

Marija je tiho plakala. Bila je veliki boj u sebi. Ujedanput pruži ruku ocu:

- Evo ruke, ja ću s tobom, oče! Idem, ali ovdje će ostati zakopano moje srce i sreća moja. Bježmo otud! - I okrenuvši se ispade prva iz bašče, a za njom izađoše major i fra Marijan.

- Sva je izvan sebe - reče major.

- Primirit će se već - odgovori fratar - samo nek se rastane s njim. Do Livna dat ćemo vam konje i pratnju, a za Livno preporuku za dalji put. Treba da žurno putujete svu noć jer bi moglo biti potjere za vama. Navečer vidjet ćemo se opet.

Major napisa pismo za Huseina, kojim mu javlja svoju odluku glede kćeri i svoj odlazak. Žali da se tako s njim rastaje, ali inače da nije moglo biti. Svojoj rodbini reče da mora još iste noći na put jer ga neka važna zgoda na to sili. Ako bi vezir pitao za nj, za taj slučaj reče da mu predadu ono pismo, a dotle o njegovom odlasku nikomu ništa ne kažu. Sve u kući bijaše žalosno zbog toga odlaska majorova, nu tako je moralo da bude. Ženskinje pomogoše Mariji kod spremanja i tako bijaše do večeri sve gotovo za polazak. Marija je sve to vrijeme šutjela i samo katkad bi koju riječ progovorila. Od časa do časa ronila bi krupne suze niz lice. Otac nije imao snage da ju tješi, a rođaci njezini u kući mišljahu da plače radi odlaska, pa su ju zato tješili skorim viđenjem. Kad se mrak bio uhvatio i svijet legao na počinak, dođe fra Marijan s pratiocima i konjima.

- Pođimo u ime božje! - opomenu majora. Ovaj se na to odmah oprosti s rodbinom, umolivši ju da ga dogodine posjete u Hrvatskoj. I Marija se sva ganuta oprosti s tim dobrim ljudima. Tada major i Marija i dvojica pouzdanih pratilaca sjednu na osedlane već konje.

- Ostajte zbogom, gospodično - reče franciškan, pristupiv Mariji - Bog će nagraditi ovaj vaš prijegor. - Na to pruži ruku majoru i zaželi mu božju pomoć i srećan put. Major obode konja i jahači ispanu iz dvorišta.

Obišav stranputicom Travnik, izađu na cestu što vodi prema Donjem Vakufu i sada velikom brzinom pojure dalje. Marija se oglednu još jednom na Travnik i suze joj zališe oči. U duši svojoj praštala se ona s nesuđenim svojim dragim.

Sutradan očekivao je Husein nestrpljivo majora da čuje njegovu odluku. Prođe podne, dođe i večer, nu majora ne ima. On pošalje u Dolac kavaza da ga pozove u konak, ali kavaz mjesto majora donese pismo od njega i glas da je major sinoć otputovao.

Sav dršćući od uzrujanosti otvori Husein pismo i stade ga čitati. Skoči na noge, kao mahnit: - Ha, on mi ju ugrabi, al čekaj, nećeš... ja ću te stići... konja mi dajte, konja! - vikaše vezir kao mahnit. Kavazi skočili u ahar i izveli vezirova bijelca.

- Za mnom! - zagrmi vezir kavazima, vinuv se na svog ata, i nekoliko kavaza stvorilo se na konjima, te pojurilo za vezirom koji u skoku poleti iz grada tamo pram zapadu.

Udario je istim pravcem kojim je i major otputovao. Sav Travnik uzbuni se s toga događaja; niko nije znao koji povod može tomu biti.

Kao da ga vihor nosi, stiže vezir za nekoliko časova do sela Bučića. Tu morade zaustaviti konja. Sreo se s velikom četom konjanika što ih u Travnik na njegov poziv vođahu begovi Vilić i Granić.

- Jeste li sreli gdje putem majora? - upita Husein vođe - ja sam u potjeri za njim!

- Nismo, čestiti vezire! - odgovori beg Vilić - a što ti je učinio?

- Ugrabio mi je blago, sreću, sve! - govoraše Husein kao izvan sebe. - Oh, da ga mogu stići!

Begovi Vilić i Granić zgledali se i pomislili odmah da se tu radi o majorovoj kćeri jer među begovima u Skopljačkom polju nije bila tajna da ju Husein ljubi.

- Mani se majora, čestiti vezire! - reče beg Vilić. - Ako ga mi nismo vidjeli, nećeš ga sigurno stići.

- Došli smo na tvoj poziv, gospodaru! - prihvati opet beg Granić - zapovijedaj s nama!

Husein zamuknu i pusti glavu na grudi. Ujedanput okrenu konja i reče vođama čete: - Hajte za mnom! - I na čelu pridošle čete ujezdi u Travnik.

Sada je svijet bio uvjeren da je Husein izjahao u susret ovim konjanicima. Našavši se sam u svojoj sobi prinese Husein k ustima i poljubi zlatni balčak svoje sablje, baštine svojih viteških djedova. - Još

samo tebe imam, uzdanice moja - progovori tužno i suza mu kanu niz muževno lice - ako me i ti iznevjeriš, ne marim u grob leći!

XIII.

U Sarajevu pravio je red Ali-paša Vidaić s molahom sarajevskim. Do stotinu nezadovoljnika okuje on u teška gvožđa i pobaca u duboke tamnice sarajevske tvrđe. Da Huseinovim dušmanima što jače zatjera strah u kosti, dao je mačem pogubiti nekoliko poglavica buntovničkih, i izložiti glave na gradske bedeme. Strah i trepet spopade sad sarajevske age i oni počeše gomilama dolaziti pred neumoljivoga Ali-pašu, prisižući nepokolebivu vjernost domaćemu veziru Huseinu Gradaščeviću. U potaji međutim rasturiše oni na sve strane glasove o strahotama što ih je na ime vezira Huseina počinio njegov pobratim Ali-paša Vidaić i tim načinom povećaše još više zlovolju dušmana Huseinovih, koji ga sada na sva usta proglašivahu okrutnikom kao što bijahu Dželaledin i Abdurahim veziri. Ovo je dosta škodilo Huseinu jer su na te glasove mnogi begovi, dosele neodlučni, posve otpali od Huseina, ne htijući ništa više za nj čuti.

Ali-paša Vidaić, pokori sarajevske nezadovoljnike, poruči Huseinu u Travnik da odmah kreće s vojskom u Sarajevo i otuda da se digne proti novomu veziru Kara Mahmudu. Husein nije imao oko sebe više od dvije tisuće ljudi. Bijahu to čete koje mu dovedoše vjerni begovi iz Skopljačkoga polja i uzdani prijatelji iz bosanske Hrvatske. Neustrašivi Krupa-kapetan nije ni ovaj put izostao. Sada je istom uvidio Husein da je u ljubovanju potratio najskupocjenije svoje vrijeme koje je mogao upotrijebiti na to da u Bosni učvrsti svoju vlast i uredi vojenu silu zemlje. Nu sada je bilo već kasno! Valjalo mu je izaći na mejdan onako kako se je za nuždu spremiti mogao. Neka crna slutnja obuzimala mu srce da ga je ta ljubav, koja mu je otrovala duševni mir i sreću, dovela na rub propasti u koju će se prije reda strmoglaviti. Nu za to nije žalio na Mariju; ta bijedno djevojče nije tomu krivo, već neobuzdana njegova ljubav kojom mu je srce usplamtjelo za nju.

Husein vidjevši da mu iz zapadne Bosne ne pridolazi više vojske, krenu iz Travnika sa ove dvije tisuće i uđe u Sarajevo. Tu je odlučio čekati druge svoje prijatelje o kojima se je stalno nadao da će doći. I beg Zlatarević imao je još prispjeti s Huseinovim Posavcima i svojim ljudima od varošice Viteza gdje su Zlatarevići vlastelovali. Došavši u Sarajevo vas tronut zagrli pobratima Ali-pašu i reče mu:

- Evo dođoh, al čini mi se da dobro ne nađoh. Koliko nas bijaše kad proljetos pođosmo na Stambul, a koliko nas ima sada?

- Ne kloni duhom - odvrati Ali-paša, hrabreći svoga pobratima - doći će nam veća pomoć.

- Slabo mi je ufanje! - odgovori tužno Husein. - Propustio sam lijepu zgodu da osiguram svoju vlast i našu slobodu. Bijah slab i slušah više srce nego razbor. A ti si bio uza me, vidio sve, možda i sve znao, pa me nisi htio dozvati pameti... Ti me razumiješ, pobro?

- Da, da, razumijem te! - potvrdi Ali-paša, uhvativši Huseina za ruku. - Ali man' se toga! bilo je i prošlo. Bio si neko vrijeme pitom golub, budi odsad opet sokolom kao što si dosele bio.

- Hoću, Alijo, tako mi sablje moje! - reče Husein jakim glasom. - Dao sam si ime viteza, a pokazat ću da znam kao vitez i poginuti. Iz Sarajeva pozva Husein po drugi put begove na oružje. Brzi konjanici raznašahu na sve krajeve proglas Viteza od Bosne, kojim opominje begove da je sada posljednji čas ustati za vjeru i slobodu. - Bit će ih - završavaše vezir svoj proglas - koji me možda ni sada poslušati neće premda znadu da je dušmanin na vratima. Nu jao tima! Crni njihovi dani neće izostati i vlastita djeca njihova kleti će im kosti u grobu. Makar sam ostao, krenut ću ipak u boj s ono malo svojih prijatelja, a kukavice neka se slobodno kod kuće smiju, gledajući kako čestiti junaci ginu za svoju otadžbinu.

U to je vrijeme već novi vezir Kara Mahmud dopro na granicu južne Bosne. Husein, da ga zabavi, bješe mu poslao u susret osam stotina najboljih junaka pod Alaj-begom Todorovićem. Ova četa posjednu varošicu Banjsku, nedaleko od Mitrovice, odlučivši tu dočekati Kara Mahmudovu vojsku.

Ne potraja dugo i petnaest tisuća vezirove vojske opsjednu Banjsku i pozove Alaj-bega Todorovića da se preda. Ovaj ne htjede o tom ni čuti, a na to vezirova vojska udari svom snagom na opsjednute Huseinove vojnike. Poput lava branjahu se ovi vojnici više dana, nu napokon podlegoše pretežitoj sili. Vezirova vojska osvoji to mjesto pošto je junački vođa Alaj-beg Todorović poginuo. Ono malo zarobljenih vojnika poslaše u Carigrad gdje ih sve pobacaše u tamnice nesretnika osuđenih na galije.

Bez zapreke napredova sada Kara Mahmud dalje k sjeveru. Došavši do Prijepolja, morade stati sa svojom vojskom kod mosta što vodi preko rijeke Lima. Prijelaz preko mosta branio je Hadži Mujaga, muselim prijepoljski, sa podrug tisuće ljudi i dva topa. Od prije bijaše on po zanatu trgovac, a pod Huseinom postade hrabrim četovođom i najrevnijim privrženikom staroga reda. Kara Mahmud razljuti se s drzovitosti Mujagine i zapovjedi da se ima pod svaku cijenu osvojiti prijelaz preko mosta. Njegovi topovi bacahu ubojita zrna u Mujaginu četu, rušeći poput snoplja njegove junake, a Arnauti i nizami prosiplju neprestanu vatru iz pušaka da su zrna poput grada sipala na malu četu prijepoljskoga muselima. Nu ona se junački drži i oštrom vatrom iz pušaka i iz onih dvaju topova odbija od mosta vezirovu vojsku. Kara Mahmud razjari se vidjevši da ne može svojim topovima raspršiti malu šaku ljudi, pa zapovjedi nizamu da jurišem osvoji prijelaz preko Lima. Uperenim bajonetom i uz oduševljenu bojnu viku udari nizam na most. Bošnjaci prosiplju na njih najjaču vatru što su mogli, no uzalud! Redu naučena vojska, ne mareći za smrt, stupa naprijed, jer ju tako kreće riječ njezinih vođa. Već se je nizam prsa o prsa sudario s Bošnjacima. Nasta užasno klanje. Bajunet i handžar nastavljaju sada upornu borbu. Nu tko će sili odoljeti? Više hiljada vezirove vojske prijeđe preko limskoga mosta i sa svih strana stisne Bošnjake. Ove ostavi sada sva nada i hrabrost. Tko može, bježi i gleda da se spasi, samo koja stotina stoji još uz Hadži Mujagu i očajno se brani. Uzalud im sva hrabrost! Vezirova vojska opasala ih tako da nikomu ne bijaše već moguće uteći. Vođa Bošnjaka, vidjevši to, pa da spasi život svojim drugovima, položi oružje. Hadži Mujaga i stotina njegovih najhrabrijih ljudi postaše sužnji vezira Kara Mahmud-paše.

Dobivši Osmanlije u svoje ruke nesretnoga Mujagu, metnu ga na magarca, licem okrenutim k repu živine i vođahu ga tako kroz varoš kojoj bijaše poglavarom. Sav satrven od teške tuge vikaše jadni vođa: „Zar već nema ovdje nikakova Turčina da me ubije i oslobodi te sramote?“ Nato mu odgovoriše: „Ovdje ne ima nikakova Turčina, vi Bošnjaci samo pravi ste Turci!“

Osvojiv Kara Mahmud Prijepolje odluči tu počinuti jedan dan i onda bez ustavka krenuti put Sarajeva, da potraži Viteza od Bosne. Hadži Mujagini ljudi koji su se bijegom spasili, donesoše glas Huseinu o napredovanju Kara Mahmud-paše i nesretnom boju kod Prijepolja. O sudbini Alaj-bega Todorovića bješe Husein već prije obaviješten. Vitez od Bosne uvidi sada da je skrajnje vrijeme izaći u susret novomu veziru. U posljednji čas sakupi se oko njega dosta znamenita vojska od kojih dvadeset tisuća momaka. Zadnji proglas Bosanskoga Viteza tako je ganuo begove i spahije da su jatomice pohrlili pod njegov barjak. Najviše dovede sa sobom beg Zlatarević, do blizu pet hiljada kršnih boraca. Bijahu to junaci iz Huseinove posavske kapetanije i od varošice Viteza. Veliki dio te vojske bijaše kršćanska raja koju su begovi na silu oboružali i sa sobom poveli, nu bijaše i takove koja je dobrovoljno na poziv Huseinov molila za oružje i pohrlila pod barjak obljubljenoga Viteza. Osobito se odlikovala raja od Gradačca, podložnici Huseinovi, kojih se je sakupilo do tri hiljade momaka i došlo u tabor Huseinov pod vodstvom Marijana Relića, poznatoga junaka iz proljetne vojne. Vrativ se kući oženi se on doskora zaručnicom svojom Jurkom, nu ne prođe ni mjesec dana i stiže u Posavinu poziv Huseinov na vojnu. Marijan bijaše odmah gotov poći. Opasav sablju Morali-paše kojom ga bješe nadario Husein u Travniku, i uzev u ruke vjernu šaru, poljubi mladu svoju ženu i preporučiv ju bogu i rodbini, pođe redom u sela, dižući raju na noge, da se bori za dobroga zemlje gospodara. Ujaci (franciškani) iđahu mu svuda na ruku, upućujući svoje župljane da mogu slobodno vojevati za vezira Huseina koji štiti njihovu crkvu i vjeru. Tako sabra Marijan oko sebe više hiljada ljudi i odvede ih u Huseinov tabor. Vitez od Bosne silno se obradovao vidjevši junačkoga momka i vjerne svoje Posavce koji s radosnim licem pozdravljahu svoga gospodara.

- Hvala ti, junače, - reče Husein mladomu četovođi pruživ mu desnicu - brzo smo se opet sastali; nu bog zna da li će nas pratiti sreća kao za prve vojne - dodade k tomu ozbiljnim licem.

- Mi smo na sve spremni, gospodaru! - odgovori srčano četovođa Marijan - za tebe ćemo se rado boriti, ma svi izginuli. Husein se okrenu ganut okolostojećim begovima i reče im potiho: - Koliki bi se od naših jednovjeraca mogli ugledati u ovu ubogu raju! Ona mi je istinski odana samo zato jer bijah uvijek pravedan napram njoj, a to ipak nije ni izdaleka ono što sam činio za muhamedovce, metnuvši na kocku svoj život i imanje za njihovu vjeru i slobodu. Dobivši Husein vijest o porazu Mujaginu i napredovanju vezira Kara Mahmud-paše proti Sarajevu zapovjedi odmah drugi dan da ima sva vojska krenuti na planinu Vitez, pet milja daleko od Sarajeva.

- Tu ćemo dočekati Osmanlije - reče Husein vojvodama svoje vojske - ako mi je suđeno poginuti, neka to bude na ovoj planini koju mi Bošnjaci držimo svetom. Za Viteza od Bosne ne može se naći ljepši grob u svoj domovini.

Vojvode bijahu tronuti od Huseinovih riječi. Boljelo ih je da se je našlo u Bosni zavidnika i sebičnih duša što su jedva čekali propast Bosanskoga Viteza koji imaše toli plemenito i junačko srce. - Ohrabri se, vezire, uzdanje naše! - govorahu mu oni. - Vjeru ti dajemo da te nećemo nikad ostaviti!

- Znam vas, junaci!... Ajdmo! - odvrati Husein i uzjaha na svoga bijelca. Vojvode se u čas razletjeli k svojim četama, povrstali ih i poveli na planinu Vitez. Već se je noć hvatala kad su onamo prispjeli. Husein se utabori na obroncima planine Viteza i dade načiniti mnoge opkope za bolju obranu. Peti dan iza kako se je utaborio na Vitezu, pokaza se prednja straža Kara Mahmudove vojske: jedan jaki odjel konjice. Zatim poče pridolaziti glavna sila osmanske vojske. Najprije iđahu Arnauti, a onda nizami. Bijaše baš oko podneva. Husein dade odmah udariti u talambase da vojska bude spremna. Prednje čete s obiju strana doskora se jedne drugima na puškomet primaknu i otvore oštro čarkanje iz pušaka. Malo-pomalo poče sve to više vojske zalaziti u vatru, dok se napokon cijela vojska s jedne i druge strane ne pusti u

bitku. Nastade žestoka borba. Huseinova vojska imaše vrlo zgodan položaj osobito za obranu, a uz to još i dobre utvrde. Nije šala osvajati takav položaj, nu Arnauti Kara Mahmud-paše bijahu stvoreni za taj posao. Nema možda vojnika na svijetu nad Arbanasima, koji se tako lako umiju snaći na svakom zemljištu gdje se boj bije.

Žilavi, okretni, prema potrebi srčani i lukavi, oni su neocjenjivi vojnici ako samo imaju pravu volju boriti se, jer bijaše često slučajeva da su u pol borbe znali izdati svoje vojvode te ih ostavili. Ovaj put poniješe se oni valjano. Udarili jurišem na Bošnjake, nu ovi ih hrabro dočekali i nemilo rušili iz svojih utvrda. „Predajte se“, dovikivahu izaglasa arnautske vođe Bošnjacima, „vezir će vas pomilovati, ne ginite uzalud!“ Nu Bošnjaci zato i ne haju, ter sipaju na njih ubojitu vatru iz topova i pušaka. Husein Gradaščević, Ali-paša Vidaić i Krupa-kapetan skaču usred kiše taneta od čete do čete, i bodre ih na borbu. Na početku lijevog krila Huseinove vojske, u južnom pravcu gdje stajahu Sarajlije i podrinski begovi, poče borba očito malaksati. Arnauti bjehu odmah s početka zasužnjili nekoliko sarajevskih aga koje su odveli pred vezira Kara Mahmuda i opet ih natrag pustili kao slobodne. Lukavi vezir podmiti ove ljude i pozva ih da u vojsci rasture vijest da se nikomu neće ništa zla dogoditi tko se preda ili uzmicao bude; da Huseinu ne ima spasa jer da je vezirova vojska dvaput jača od bosanske. Na te vijesti pokunjiše se podrinski begovi, zabrinuti za svoj život i imanje, a sarajevski age jedva dočekaše izliku da se ne moraju svojski tući. Paleći u zrak puške, poče lijevo krilo malo-pomalo uzmicati, a Arnauti stanu istim pravcem napredovati. Vješto oko Huseinovo odmah opazi to uzmicanje. Priskoči tamo na konju i zaleti se sa sabljom na uzmičuće: „Stante, kukavice!“ zagrmi glasom. „To li je vjera vaša koju mi zadaste?“

- Ne da se, gospodaru! - odgovarahu dršćući malodušnici - ima ih sva sila!

- Naprijed! - zagrmi snova Husein mahnuvši sabljom - ja ću vas voditi! - I povede čete naprijed, nu Arnauti, vidjevši da ove ne imaju prave volje boriti se, udare žestoko i potisnu ih opet natrag. Husein škrinu zubima od jarosti. Zapovjedi da mu odmah dođe u pomoć Krupa-

kapetan sa svojim hrvatskim sokolovima i Ali-paša Vidaić sa svojim Posavcima. Kao ljuti zmaji zalete se ovi na Arnaute i u jedan čas odrone ih niz bregove u dolinu. Tu se Arnauti zaustave i stanu se uporno boriti. Kara Mahmud podupre Arnaute s nekoliko hiljada nizama i sada se na lijevom krilu i u središtu bosanske vojske zametne odlučan, ljuti boj. Uz prasak pušaka gruhaju silni topovi da se je sva zemlja tresla. Svu okolicu obavio gusti dim, iz kojega kao iz paklena kotla prodire očajna bojna vika, pak jauk i pomaganje ranjenika i umirućih vojnika. Na mnogim mjestima došlo i do noževa, pa se i bajunet sukobio s nožem. Tada bijaše najgroznija slika boja: dok nisu jedni ili drugi izginuli, nisu se protivnici razminuti htjeli. Husein i Ali-paša Vidaić bijahu svagdje gdje je bila najveća opasnost. Vitez od Bosne pocrnio vas od puščanoga praha, da ga jedva poznati možeš. Jezdeći u tuči taneta nosi još živu glavu i zapovijeda svojoj vojsci; čovjek bi mislio da ga viša ruka čuva u tim opasnostima. Podvečer zapovjedi da se jurišem udari na Osmanlije. Talambasi i svirale žestoko se oglase, a bosanska vojska bijesno se zaleti na redove vezirovih vojnika. Ovi mirno dočekaju ljuti nasrtaj, ne dajući se s mjesta maknuti. Husein i ostale vođe bodre svoje junake. Da se je sva bosanska vojska složno borila, bila bi ametom potukla Kara Mahmud-pašu, nu Sarajlije i podrinski begovi borahu se samo preko volje i tim oslabiše snagu drugih. Tako i pravoslavna raja koju su begovi nesmotreno oružali ne imaše prave volje tući se za vlast svojih gospodara; jedina raja od Gradačca, koja bijaše rimskoga zakona, držala se junački pod svojim vođom Marijanom Relićem. Vidjevši Husein da skoro polovica njegove vojske ne mari za borbu i da s ostalom polovicom neće moći prisiliti vezira na uzmak, zapovjedi da se odustane od navale. Malo-pomalo prestali topovi grmjeti i puške praskati; stišala se bojna vika i dim se slegao, a nad bojištem raskrilo se vedro nebo na kom su prve zvijezde već zasjale bile. Bijaše večer. Obje vojske kao po dogovoru prekinule borbu, ostavši svaka na svom mjestu. Stražarske vatre zaplamsale na hiljade, a oko njih spremahu se vojnici na počinak.

Husein sazvao u vijeće vojvode. Bijaše silno zlovoljan i tužan: - Vidim - poče on - da sa ovom vojskom ne smijem poduzeti drugu navalu na Mahmud-pašu. Naše pol vojske neće da se bije, a osmanlijska

vojska, koje ima više od nas, bori se sva i dobro se bori. Kažite što da uradim?

- Treba kazniti izdajice i kukavice! - viknu Krupa-kapetan.

- Kasno je sada! - odgovori Husein.

- A ti oglasi u vojsci da slobodno ostavi mejdan koji nema volje boriti se - reče beg Zlatarević.

- Ne bi bilo mudro - progovori beg Kulenović - jer to bi samo još osokolilo Mahmud-pašu; već ja mislim da ostavimo ovo mjesto i da Osmanlije pred Sarajevom dočekamo. Tu se možemo bar na varoš osloniti, a u nuždi imamo i jaku tvrđavu.

Vojvode nađoše da je ovaj savjet dobar, a i Husein pristade za nj. U zoru diže se bosanska vojska s planine Viteza i poče sasma u redu kretati put Sarajeva. Kara Mahmud pusti ju mirno odilaziti, ne znajući sam što bi mislio o njezinu kretanju. Da bosanska vojska uzmiče, to mu ne bijaše ni nakraj pameti. Laganim hodom krenu novi vezir za Huseinom da obnovi s njim nedočetu borbu.

Sarajevo se silno uzruja povratkom Huseinovim. Svijet je siguran bio da će Zmaj Bosanski kao proljetos tako i sada pobijediti Osmanlije. S te nedaće spopade neke žalost, neke strava, a bijaše ih dosta koji se radovahu napredovanju Kara Mahmud-paše. Nezadovoljni u vojsci očitovahu sve to jasnije svoju zlovolju. Oslanjajući se na Huseinove dušmane u Sarajevu, uzeše mnogi glasno govoriti da je sada svemu kraj i da je prava ludost dalje se otimati onomu što mora da bude.

Husein se svemu tomu činio nevješt premda ga je pekla u duši nevjera i podlost njegovih zemljaka. Kara Mahmud stiže drugi dan za Huseinom pred Sarajevo. Vitez od Bosne sabra oko sebe vjerne svoje vojvode begove i reče im: „U vas se uzdam, braćo! Još ovaj put hoću da se ogledam s Mahmud-pašom, pa što bog da i sreća junačka. Ako vidim da ne možemo svladati, a ja ću gledati da se ili protučem kroz dušmane, ili ću poginuti na bojištu; živ im se ne dam u ruke“. Nato se izgrli s vojvodama, kao da se zavazda hoće s njima oprostiti. Junaci od ganuća

rone suze, a u sebi se bogom kunu da neće ostaviti svoga junačkoga vođe, ma se nad njima lomila nebesa. Ne čekajući dok Osmanlije na njega udare, navali Husein prvi na njih. Urnebesnom vikom otvore Bošnjaci boj. U prvim redovima jaše Husein, ne slušajući zaklinjanja svojih prijatelja da se čuva i da slijepo ne srta u smrt. Ali-paša ni za korak ne odstupa od svoga pobratima; beg Zlatarević isto tako. Vidjevši taj primjer, sakupi se oko Huseina do dvije stotine najodličnijih begova i kapetana da prednjače u odsudnoj borbi. Vojska bosanska bijaše sva zanijeta viteštvom svojih vođa i kao slijepa išla je za njima u vatru za pobjedom. Junaci od Viteza planine pokazaše i danas da su vrijedni toga imena, dok su kukavice i izdajice, koji bijahu krivi nedaći kod Viteza, danas se još gore ponijeli nego onaj put. Skrštenih ruku gledahu hiljade tih odmetnika kako im ostala braća krv liju i život gube. Husein, ni ne mareći za njih, sokoli svoje vjerne i jurišem se zagoni u redove Kara Mahmudove vojske. Lijepo polje sarajevsko stvorilo se užasnim bojištem. Osmanlije se nisu nadale toli žestokoj navali Bošnjaka. Neodoljivom snagom potiskuju Huseinovi vojnici Mahmudove čete, trgaju njihove redove i gone ih na alaje ravnim poljem. Na visinama iznad Sarajeva stoje hiljade ljudi i motre krvavi boj. U viku svoje braće miješaju se njihovi usklici kojima junake bodre da ustraju u borbi proti Osmanlijama. Vika tuj, još silnija vika na polju od mejdana. U to pade konj pod Huseinom. Vjerni bijelac njegov koji ga je srećno nosio u tolikim mejdanima, sruši se pod njim, pogođen tanetom u čelo. Huseinu se stuži oko srca, vidjevši kako mu pogibe vjerno živinče. Nu ne imaše vremena žaliti ga. Učas sjedio je već na drugom konju koga mu daše i mašući sabljom pojuri naprijed. Hiljade taneta prozuja mu kraj ušiju, nu on sjedi zdrav i čitav na konju. Zeleni mu je kaftan vas isprebušen od ubojitih zrna, ali ni jedno ne zape u njegovo tijelo. Kara Mahmud usplamti od gnjeva, gledajući kako mnogo manja vojska Huseinova vija njegovu izabranu vojsku. Da ohrabri vojnike, povede sam nekoliko bataljuna nizama u vatru. Sve uzalud! Bošnjaci ne poznaju danas sile koje ne bi mogli slomiti. Tako ih sokoli, besprimjerna hrabrost njihova vođe Huseina Gradaščevića! Osam konja ubiše već pod njim, nu on se ne da zastrašiti, već sve to ljuće navaljuje. „Ne ima sumnje - da je začaran!“ govorahu i Mahmudovi i bosanski vojnici, gledajući to čudo

od junačke sreće Huseinove. Dušmani njegovi, koji s prikrajka motrahu kako poput sokola razgoni osmanlijske čete, pokunje se odjedanput i počnu potiho među sobom govoriti: „Bit će naopako po nas; sve se čini da će Huso razbiti Osmanlije“. I vezir Kara Mahmud-paša izgubi svu nadu, ter već poče vijećati sa glavnijim zapovjednicima četa kako da udese uzmak vojske.

Uto najedanput, kao da je iz zemlje nikla, obori se nova jaka četa na lijevi bok bosanske vojske. Veliki metež nasta u njezinim redovima jer se tomu niko nadao nije. Ali-aga Rizvanbegović, beg stolački, taj zakleti dušman Huseinov i stari pristaša sultanov, hrupi iznenada na bosansku vojsku sa šest hiljada momaka. Većina njegove čete bijaše sama hercegovačka raja u kojoj je on znao do najveće mjere podjariti prirođenu mržnju proti begovima i kapetanima. Poput krvožedna risa obori se raja na Huseinovu vojsku. Vidjevši to Kara Mahmud, ohrabri se i navali s čela svom snagom svojom. Tako s dviju strana pritisnu Viteza od Bosne. Desno krilo Kara Mahmud-paše stalo se brzo širiti k sjeveroistoku i malo je trebalo pak bi vezir opkolio bio bosansku vojsku.

- Zlo će biti, pobro! - reče Ali-paša Vidaić Huseinu. - Sve će nam da pokvari kivni Ali-aga.

- Zatrlo mu se sjeme odmetniku! - prokune Husein svoga din-dušmana u velikoj duševnoj jarosti. - Ovo je posljednji dan slobode naše!

- Udrimo, Huso! odoljet ćemo! - uze sad bodriti Ali-paša svoga pobratima.

- Mani se! - odgovori tužno Husein - o pobjedi ne ima ni govora. Vidiš kako naše čete malakšu. Nije drugo nego se protući kroz redove dušmana.

- Sklonimo se u tvrđavu! - svjetovaše Ali-paša još u zadnjem času.

- A kamo nam hrana da bi se mogli za duže vrijeme oprijeti, kamo nam prijatelji u Sarajevu? - primijeti Husein i odmah dodade: -

Daj na glas svoj vojsci da svi složno udare pravcem kojim ću ja krčiti put.

Husein prikupi oko sebe svoje Posavce pod Marijanom Relićem i okružen skoro svim vojvodama svoje vojske udari svom snagom na desno krilo Osmanlija da kroz njega otvori put za uzmak. Sva vojska grnu oduševljeno za njim. Sa svih strana padaju taneta kao kiša, al to ne smeta Bosanskoga Viteza. Na ognjevitim atovima rastrga bosanska konjica redove nizama, a pješadija pristade za konjanicima, braneći otvorenu cestu britkim handžarima. Poslije borbe od jedne ure bijaše sva Huseinova vojska izvan lanca kojim ju opasa vezir Kara Mahmud i stolački Ali-aga. Mnogi junaci usput pogiboše, a nekoliko samo njih teško ranjenih pade u sužuje. Novi vezir Bosne ne usudi se ni ovaj put da progoni Huseina, imajući većih gubitaka nego u prvoj bitki kod Viteza.

Na bojnom polju sastaše se Ali-aga stolački i vezir Kara Mahmud. Milostivo ogrli vezir ponositoga agu koji se duboko pokloni namjesniku sultanovu: - Ti si spasio moju bojnu sreću - reče Kara Mahmud - carska nagrada neće ti izostati. - Isti dan uđe vezir s Ali-agom Rizvanbegovićem u Sarajevo. Pred gradom dočekaše ga odmetnici Huseinove vojske, te ga pozdraviše kao novoga, zakonitoga gospodara zemlje. S očitim prezirom, jer rđu obično svatko prezire, odvrati Kara Mahmud nekoliko riječi na taj pozdrav i pođe dalje. Kod ulaza u varoš zaustavi ga poslanstvo najodličnijih Sarajlija, koje, padnuvši pred njim na koljena, moljahu vezira da poštedi varoš i da je ne da pljačkati, jer da su Sarajlije njegovu vlast jedva dočekali.

- Nemajte straha - odgovori im vezir - da će itko dirati u vaše dobro; ja znam držati red u svojoj vojsci, a nadam se da ću i vas skoro naučiti redu.

I doista vezirova vojska nije nikakove sile u gradu činila, kao što je obično bivalo kod prijašnjih osvojenja grada. Sarajlije bijahu stoga preko mjere zadovoljni, nu s druge strane pokunjiše se vidjevši da novi vezir ne pokazuje nikakove volje otići iz Sarajeva. Po starom običaju zemlje smio bi bosanski vezir samo 24 ure, kao na prolazu, boraviti u Sarajevu, jer od davnih vremena bijaše najprvo Banjaluka, a kasnije

Travnik stolica beglerbega i vezira od Bosne, a Sarajevo bijaše neka vrst republike, imajući svoje posebne povlastice. Vezir Kara Mahmud malo je hajao za te povlastice sarajevske. Znajući dobro da se bez Sarajeva ne da gospodovati u Bosni, načini na Gorici tik Sarajeva konak i vojarne za svoje vojnike. Sarajlije bijahu sad načistu da je odzvonilo njihovoj slobodi. Od tog časa ostade Sarajevo sijelom bosanskih vezira, kasnije valija.

To bijaše prvi plod domaće nesloge - vlast tuđinaca. Protukavši se kroz Kara Mahmudovu vojsku sabra Husein ostanke svoje vojske kod Kiseljaka. Tu sakupi oko sebe begove i kapetane i reče im: „Stare Bosne više nema! Današnjim danom ona je izdahnula. Tuđin će odsada po volji vladati u zemlji, a bosanski sinovi nosit će njegov jaram. Nesloga nas je upropastila, nu vi bijaste prijatelji sloge, moja najveća potpora. Hvala vam, braćo. Ja vas više ne trebam. Vratite se svojim kućama i čekajte strpljivo što će nam vrijeme donijeti. Za mene se ne brinite; ja ću, što mi bog da. Gdje god bio, vi ćete mi biti najmilija uspomena!“

Vitez od Bosne raspusti svoju vojsku. Suze roneći rastaju se s njim vjerni drugovi njegove slave i nevolje: „Zbogom, Zmaju, zbogom, Viteže naš!“ orilo se sa svih strana i do šest hiljada bosanske vojske razišlo se u jedan čas od Kiseljaka na sve krajeve Bosne. Uz Huseina ostaše njegovi Posavci i Marijan Relić s kršćanskom rajom. Do dvije stotine najuglednijih begova i kapetana, koji su prednjačili u borbi s Huseinom proti sultanu, ne dadoše se odbiti od njega. Zavjeriše se da će ga pratiti ma na kraj svijeta i dijeliti s njim sve zlo i nevolju. Među tima bijahu Ali-paša Vidaić, beg Zlatarević, molah sarajevski i Krupa-kapetan. Zalud ih je od toga Husein odgovarao, oni ostaše pri svom.

- Znajte da meni nije opstanka u ovoj zemlji - govoraše im Husein - ja sam odlučio prebjeći preko Save u Austriju pod okrilje bečkoga cesara!

- Svi ćemo s tobom! - odvrate mu begovi - tamo prijeko bit će i za nas mjesta.

- A vi ajte - odgovori Husein - kad nećete drukčije. Za četiri dana stignu u Gradačac. Silan svijet zgrnuo se tu da dočeka Bosanskoga Viteza i vojnike na povratku. Svaki, koji je došao, imaše nekoga svoga u vojsci čijemu se je povratku veselio. S velikim strahopočitanjem i iskrenim saučešćem pozdravi narod bez razlike vjere Huseina koji svjetini na sve strane ljubezno rukom odzdravljaše. Puk se izmiješa s vojnicima. Tu otac zagrlio sina, brat sestru, muž ženu svoju, tamo opet djeca zaokupila oca, vukući ga iz oboružanih redova i pitajući ga je li im šta donio iz vojne. Ovo je vesela slika povratka vojske iz rata. Nu eno tamo vidiš odmah crnu žalost i osjećanje da te srce boli. Majke, žene i djeca plaču i leleču da bi se kamen ganuo. Tu oplakuje netko sina, netko vojna, a stotine i stotine siročadi cvile za babajkom koji ih je hranio i od zla branio. Husein, koji imaše od naravi mekano srce, ne mogaše da gleda i sluša tu žalost i oborenih očiju pojuri kroz svjetinu u svoje dvore. Tik pred kapijom uzdrma ga muževan glas: - Bog te pratio, gospodaru! - Husein se obazre i vidje Marijana Relića, svoga hrabroga četovođu, gdje drži za ruku mladu, krasnu ženu. Bijaše Jurka.

- Hvala ti, junače! Budi sretan sa svojom ženom, a u sreći sjetite se katkad i mene. - To rekavši izvadi iz pojasa kesu s dukatima i utisnu ju u ruku Jurki: - Evo ti miraza od mene. Zbogom! - I ujaše u dvor. Drugi dan otputovao Husein s Ali-pašom Vidaićem u Vinkovce k pukovniku brodske regimente i ishodio dozvolu za prijelaz preko Save u Slavoniju.

U Posavinu bješe dospio glas da je vezir poslao jak odjel vojske za Huseinom. Sad bijaše već skrajnje vrijeme da se bježi. Husein, ponesavši sa sobom veliko svoje blago i sve dragocjenosti i praćen dvjema stotinama begova ostavi bolnim srcem Gradačac i stare dvore svojih djedova. Kod Županje preveze se u Slavoniju.

Baš je zapadalo sunce kad je stupio na drugi kraj. Još jedanput ogleda se pravcem k svomu zavičaju i u daljini vidje njegove planine. Suze mu zaliju oči i mahnuv rukom onamo, odvrnu se i reče pobratimu Aliji: „Čini mi se da se tim putem nikad više vratiti neću.“ Njegova slutnja obistinila se.

XIV.

Prešavši Savu krenu Husein preko Đakova u Osijek. U manjem mjestu nije mogao ostati radi velikoga svoga društva koje ga je vjerno pratilo u progonstvo. U Đakovu pokloni se Husein tadanjemu bosanskomu biskupu Pavlu Sučiću, koji bosanskoga junaka skupa s njegovim pratiocima počasti sjajnom gozbom. Sutradan stiže Husein u Osijek i javi se zapovjedniku tvrđave, predavši mu preporučno pismo đakovačkoga biskupa.

- Dobro, dobro - reče dosta prijazno stari general pročitav list svoga dobroga znanca - dat ću tebi i tvojoj pratnji stan u našoj vojarni, a odmah ću pisati i caru u Beč da odluči što ima biti dalje.

- Ja se s mojim drugovima utječem pod okrilje tvoga cara! - reče Husein generalu.

- Nemaj brige - odgovori zapovjednik - široka je careva država, naći će se u njoj i za te mjesta.

- Samo ne daleko od Bosne, generale! - moljaše Husein - prijeko mi je još imanje kojim bi zbliza mogao lako upravljati.

- Ne mogu ti ništa obećati, jer to nije u mojoj vlasti. Strpite se! - odgovori zapovjednik.

Huseina nastaniše u vojarni blizu gradskih vrata što vode u novi grad. S njim stanovahu još Ali-paša Vidaić i beg Zlatarević. Ostali se nastaniše u Podravini, jednoj ulici Donjega grada Osijeka. Bjegunci bijahu posve slobodni osim toga da se bez znanja zapovjednikova nisu smjeli nikamo izvan Osijeka udaljiti, van ako su htjeli projahati se na brzim svojim konjima, što je često bivalo. Praćen stotinama sjajno oružanih svojih junaka kojim su arapski atovi nosili sersame od srebra i zlata, više puta bi Husein ispred zadivljenih gledalaca izjahao iz tvrđave i poput vihra jahao duž hladne Drave, ili udario cestom prama Đakovu, sretan u misli da se tim pravcem približuje svomu zavičaju.

Ovo bijaše jedina zabava Huseinova i njegovih drugova, inače bi po čitave dane turobno uz čibuk sprovodili. Nije ih veselio ni razgovor o nedavnim vojnama koje su imale tako slavan i sretan početak, a tako žalostan konac. Iz Bosne, koja je osobito u prijašnje vrijeme tjerala veliku trgovinu s Osijekom, dolazilo je više znanaca Huseinovih koji su ga pohodili i pripovijedali mu o najnovijim događajima u Bosni. Ovim načinom doznao je Husein sve što se je dolje zbilo poslije njegova bijega preko Save. Mnogi nasljedni begovi i kapetani, koji su prije s Huseinom držali, zatvoriše se poslije bitke kod Sarajeva u svoje tvrde gradove, misleći da će otuda lakše ugovarati s vezirom Kara Mahmudom i zadržati svoju vlast. Nu prevariše se. Kara Mahmud pokori jednoga za drugim silom, ter oni budu najprije u tabor vezirov, a odonud u Carigrad poslani otkud se više ne vratiše. Na njihovo mjesto dođoše strani ajani i muselimi, koje je vezir po volji namještao i svrgavao. Ali-aga Rizvanbegović, nasljedni beg stolački, bijaše naprotiv po zasluzi svojoj prema sultanu sjajno nagrađen. Imenovaše ga pašom hercegovačkim i tako dobi ponositi Ali-aga vlast nad čitavim jednim krajem, za čim je odavno težio i sad napokon srećno postigao. Sarajlije, koji su željno čekali novoga vezira, prođoše najgore. Ne mogavši podnositi da se je Kara Mahmud nastanio na Gorici skupa sa svojom vojskom, stanu ga najprije moliti da krene od Sarajeva i u Travnik prenese svoju stolicu, gdje su odvajkada sjedjeli bosanski veziri. Kad molbe nisu ništa koristile, stadoše Sarajlije prijetiti veziru, ali i to ne pomože! Tad se age razjare i sakupiv se njih više hiljada, udare na vezira i njegovu vojsku, ali u zao čas po se, jer ih vezir nemilo potuče i otada još jače pod svoju vlast skuči.

- To im je plaća za njihovo odmetništvo! - reče Husein. - Uzdisali su za Osmanlijama, i eto su im došli na vrat!

Bjeguncima, a osobito Huseinu, poče sve to više dosađivati život u tuđini. Ne da se pomisliti kako je muhamedovskomu Bošnjaku nesnosno živjeti izvan svoga zavičaja, a osobito u kraju gdje ne ima njegovih jednovjeraca. Takav kraj je njemu gori od pustinje, tu mu je sve mrsko i odurno. Nema on ovdje ozbiljnoga mira koji istočnjacima toliko godi, nema junačkoga drugovanja koje mu dušu sokoli, nema tihe sreće haremske koja ga razblažuje, a nadasve boli ga da nema zgode

vršiti svete običaje svoje vjere koji ga oduševljenjem napunjuju. Huseina savlada velika sjeta. Poče naočigled ginuti i malaksati. Najvolio je biti sam i nikakav razgovor ne mogaše mu ugoditi. „Ah, da je bar ona uza me!“ znao bi više puta uzdahnuti u svojoj samoći. „Sve bi još podnosio... al gdje je ona, gdje ja?“

Jednoga dana kad su ga mučili ovakovi bolni osjećaji za domovinom i nesuđenom dragom, otvore se vrata i u sobu stupi ovisok, jak fratar. Ugojeni brci odavahu, da je to bosanski redovnik. Bijaše to fra Ilija Starčević, župnik iz Bosanske Posavine, stari znanac Huseinov. Vidjevši svoga zemljaka, razvedri se Huseinu lice od radosti. Pozdravi se s fratrom najljubeznije, posadi ga do sebe na dušek pa ga po navadi upita: što je nova u Bosni?

- Valjda se je i ovdje čulo - uze pripovijedati fratar - da je Ali Namik-paša skadarski, koga bješe veliki vezir Rešid poslao na Crnu Goru, potučen.

- Čuli smo to - odgovori Husein.

- Veliki vezir htjede obnoviti vojnu na Crnu Goru - produži franciškan - al uto stigne glas da se je misirski paša Ibrahim pobunio, i veliki vezir dobi nalog od sultana da odmah kreće s vojskom u Misir, a Crnu Goru zasad u miru pusti.

- Lijepe li zgode za Bošnjake, da su složni - pomisli u sebi Zmaj Bosanski.

- Tako krenu veliki vezir iz Makedonije u Carigrad - prihvati opet franciškan - odakle će s vojskom odjedriti u Misir. Sva je prilika da će doskora pokoriti misirskoga pašu jer su mu od Evrope leđa posve sigurna. Crna Gora izmučena je zadnjom navalom, Albanija je pokorena a naša Bosna isto tako. Da bude sasvim bez brige, proglasi veliki vezir prije svoga polaska iz Makedonije da su pomilovani svi bjegunci, živući sada izvan otomanske države, koji su posljednjih godina vojevali proti sultanu.

- Svi pomilovani? - upita naglo Husein i sav se od nade preobrazi u licu.

- Da, svi osim tebe, čestiti vezire i tvoga pobre Ali-paše. Za vas dvojicu očekuje se sultanov ferman iz Carigrada. Isti Kara Feisija, mladi vođa kerdžalija, koji je toliko skrivio opljačkavši grad Sofiju, može se vratiti u domovinu, samo ste vas dvojica izuzeta.

Husein obori oči u zemlju i ne reče ništa.

- Nadaj se dobru - uze franciškan tješiti Huseina, vidjevši kako ga je nemilo dirnula ta vijest. - Sultan je milostiv i ti ćeš se skoro vratiti u svoj zavičaj.

- Misli na Škodra-pašu; to će se isto i meni dogoditi - odvrati Husein.

- Što je sa Škodra-pašom? - upita franciškan.

- Sigurno ga je sultan počastio gajtanom, ili ga poslao u zatočenje - odgovori Husein - kad se o njem ništa ne čuje.

- Ti dakle i ne znaš što je sa Škodra-pašom, gospodaru? - reče franciškan. - Da ti kažem! Pošto su ga s porodicom odveli u Stambul, svijet je mislio da je propao. Ali sultan se pokaza milostivim pram njemu. On mu opredijeli Carigrad i okolicu za prebivanje i odredi mu sto hiljada groša u ime godišnjega izdržavanja.

- Dakle je ipak zatočen? - primijeti Husein.

- Ali može lijepo i udobno živjeti - odgovori fra Ilija.

- Bez Bosne ne ima meni života - reče Husein tužno i zamuknu.

- Ja sam na putu za Beč, gospodaru - progovori iza kratke stanke fra Ilija. - U poslu našeg franciškanskog reda stupit ću i pred carevo lice. Ako imaš kakvu molbu za nj, ja ću mu je priopćiti.

- Ne molim ništa, nego da mene i moje drugove proti volje ne izdaje Osmanlijama. To je sve što ga molim - odgovori Husein. Na to fratar ustane i Husein se s njim opet vrlo ljubezno oprosti. Nekoliko dana za tim stiže zapovjedniku tvrđave službena vijest da su svi bosanski bjegunci, živući u Osijeku, osim Huseina Gradaščevića i Ali-paše Vidaića pomilovani i da se slobodno mogu vratiti u svoju domovinu. Zapovjednik pozove bjegunce preda se i priopći im tu

službenu objavu. Bošnjaci bijahu obradovani glasom o svom pomilivanju, nu žalostilo ih je da su njihovi prvaci od toga izuzeti.

- Mi ćemo još počekati - odgovore oni zapovjedniku - dok stigne ferman sultanov o veziru i Ali-paši. Onda ćemo se riješiti na ovu ili na onu stranu.

Pri tom ostane. Bjegunci ostadoše u Osijeku čekajući sultanov ferman za svoje prvake.

Tako dođe konac poklada godine 1832. Grofovska obitelj Pejačevića priredila je u svom dvoru u Retfali, tik Osijeka, sjajan maskirani ples. Sve što bijaše odličnijega u Osijeku i okolici, našlo se na toj zabavi. Došli grofovi Elci, i Khueni, barun Prandau, pak stari hrvatski plemići Adamovići, Mihaljevići, Delimanići i Jankovići Granički. Osim plemstva bijaše prisutan biskup đakovački i zapovjednik osječke tvrđave s nekoliko viših časnika. Plesna dvorana bijaše krasno iskićena verugastim vijencima od zelenila i živa cvijeća. Po uglovima stoji ponamješteno inozemsko cvijeće iznad koga prskaju umjetni vodometi. Sa stropa vise skupocjeni svjetionici čije stotine luči titraju u ogromnim zrcalima, viseći na stijenama dvorane. U dvorani je šareno, prezanimivo društvo. Tu crni domino uhvatio pod ruku živahnu Mađaricu s kratkim rukavima, iz kojih se sjaju bijele, gojazne ruke. Tamo španjolski grand zaokupio mladu snašu iz okolice osječke, pa ju čvrsto drži za ruku. Mora da joj nešto o ljubavi govori, jer ona od stida jednom rukom oči krije, a drugu gleda da mu otme. Dalje opet star kapucin zaustavio maljušnu vrtljaricu i drži joj propovijed o taštini svijeta, a ona mu se vragoljasto smije i brzo ga ostavlja, vidjevši kako ju raširenih ruku k sebi zove bogato odjeveni poljski šlahćic. U sredini dvorane razmahao se golem Trenkov pandur u crvenoj kabanici, držeći visoko u ruci malo dijete od šećera. Oko njega natisnuo se svijet, muško i žensko, hoteći da izbavi dijete; nato se rasrdi pandur i na užas sviju odgrizao pol glave slatkomu stvoru. Oko gospode i gospođa, što su bez krinke motrile te prizore, reda bezazleni tatarski trgovac, nudeći svoju šarenu robu na prodaju. Osobito dosađuje lijepim gospođama i ne da se otpraviti dok mu ne pruže ruku na poljubac. Kud god okom pogledaš, svagdje je nešto rijetka i zabavna. Svi vjekovi, svi narodi i staleži rekao

bi da su zastupani u toj živoj smjesi i vrevi. Obožavateljima lijepoga spola padala je najviše u oči mlada, povisoka Bosanka u svom narodnom odijelu. Njezin ubavi, jedri stas i dražesna kretnja zamamljivo se doimala gledalaca. Sudeći po svježem, rumenom podbratku što proviruje ispod krinke mora da je divota od lica koje ona pokriva. To svjedoče i žarke oči što kao dva živa ugljena pale iz rupica krinke. A istom te majušne nožice u žutim, srebrom vezenim papučicama! Čovjek im se mora čuditi da mogu ponijeti tu silu krasote. Pozvani gosti bijahu gotovo svi na okupu i sve je već mislilo na ples. Uto se otvore vrata dvorane i u nju uniđe u sjajnom odijelu Husein Gradaščević, praćen dvojicom svojih najboljih prijatelja: Ali-pašom Vidaićem i begom Zlatarevićem. Stupivši u dvoranu pozastade malo, kao da se hoće razabrati. Bijaše veličanstven i divan gledati. Ispod velike bijele čalme sa srebrnom čelenkom vidiš mu blijedo lice. Najveći mir počiva na njem i da nema onih živih sokolovih očiju u njem, što jasno svjedoče o junačkoj mu duši, čovjek bi mislio da je to lice isklesano od bešćutna mramora.

Po svoj dvorani nastade šapat i sve upre oči u vezira koji je sav sjao u zlatu i srebru. Domaćin priđe i srdačno pozdravi Huseina i njegove drugove. Uto primakao se do Huseina modri domino, vodeći ispod ruke lijepu Bosanku. Husein ostade zapanjen. Ispružio ruku prama njoj i otvorio već usta, kao da će nešto progovoriti, al eto Bosanka se uhvati za rame svoga pratioca i kriknu: - Jao, drži me! - Ona je,... taj glas! - viknu vezir izvan sebe prema Ali-paši i htjede naprijed.

Ali-paša zaustavi ga: - Svladaj se, pobro! Šta će svijet reći? Modri domino trgnu brzo krinku Bosanki s lica i podigav ju na ruke, ponese ju k vratima dvorane da ju iznese nadvor, na zrak. Sve se uskomeša.

Kad su nosili onesviješćenu Bosanku ispred Huseina, pogleda joj ovaj u lice i povika opet glasno Ali-paši, uhvativ ga grčevito za ruku: - Ona je! - Jedva se je držao na nogama.- Moram s njom govoriti! - stade dalje mucati dršćućim glasom Husein.

- Nemoj mahnitati, pobro! - uze ga miriti Ali-paša. - Osramotit ćeš sebe i nju! Tko zna nije li udata!

- Ne govori toga jer ću poludjeti! - odvrati Husein, zdrmav za rame Ali-pašu.

U općem metežu ne opazi srećom niko nemir Huseinov. Doskora povrati se domaćin koji bješe izašao za onesviješćenom čuvidom, i pristupi opet k Huseinu: - Mladoj gospođi ujedanput je pozlilo - reče grof, - nu sad joj je već dobro i ona se je sa svojim mužem odvezla kući.

- Zar je udata? - upita Husein grofa toli živo da ga je grof začuđeno pogledao.

- Poznaješ li ju, vezire? - upita grof.

- Poznajem... da, poznajem - odgovori ovaj dršćućim glasom.

- Lanjske godine bila je s ocem u Travniku - prihvati Ali-paša. - A za kog je pošla, da čujemo? - upita dalje isti.

- Udala se je za svoga sestrića, konjaničkog kapetana, onoga što ju je nosio iz dvorane - odgovori grof. - Čujem da nije baš od ljubavi za nj pošla, ali njihovi roditelji su željeli da se njih dvoje uzmu, samo da se opet sjedini staro imanje njihove porodice.

Huseinu se svilo srce od neizrecive žalosti. - Dakle sam ju zavazda izgubio! - pomisli u sebi i težak uzdah izvi mu se iz bolnih grudi.

- Otkad je ovdje? - upita Ali-paša grofa.

- Danas je istom osmi dan. Konjanička četa u kojoj služi kapetan Plasaj, muž te mlade žene, nalazi se ovdje na prolazu, a sutra već odlazi s četom u Pečuh.

- Već sutra? - primijeti Ali-paša Vidaić i pogleda sa strane Huseina, nu ovaj je šutio, stojeći kao da je od kamena.

Sada zasvira glazba šotski ples i čuvide stanu plesati. Husein gledaše neko vrijeme bez ikakova saučešća tu zabavu i tada se

preporuči grofu i ode kući. Sam u sobi, uzdahne teško, kao da želi odvaliti golemi kamen sa srca i progovori sam sa sobom: „Pošla je za drugog, valjda me ne ljubi više... a kako se je često klela da će samo mene do groba ljubiti!“ Srce mu planu kad se toga sjeti. „Ha, nevjero!...“ zavapi, udariv se dlanom o čelo i htjede već izustiti strašnu kletvu, nu ipak se još u zadnji čas svlada. „Ne, neću je kleti“, govoraše slabim glasom, „možda nije kriva... možda me ipak još uvijek ljubi!“... Konjanička četa u kojoj je služio kapetan Plasaj, muž Marijin, ode iz Osijeka ranim jutrom. Tim nestade Huseinu nade da će Mariju ikada vidjeti. Ljuto ga je to boljelo! Da je bar jednu jedinu riječ utjehe mogao čuti iz njezinih usta! Ma ni toga!

Kojih desetak dana zatim stiže Huseinu pismo iz Pečuha. Srce mu zaigra od radosti kad vidi potpis. Bio je list od Marije. S neizrecivom pohlepom pročita list koji je ovako glasio: „Nesuđeni dragi! Od našeg posljednjeg viđenja ti valjda već znaš da sam udana. Ne žali s toga na me. Pođoh za svog rođaka, jer to bijaše sveta volja naših roditelja. Dadoh mu ruku, al srca ne mogoh, jer je ono kod tebe ostalo i bit će tvoje do groba. Marija“.

- Ona me još uvijek ljubi! - uskliknu Husein, poljubi dragocjeni list - sad sam spokojan, sad više ništa ne tražim.

To pismo bilo je odsada najveća njegova utjeha. Kad su ga mučile najljuće duševne boli, tad bi uzeo čitati milo pisamce i vazda bi mu odlanulo na srcu. Kao kakav amanet on ga je čuvao i na srcu nosio: jedinu uspomenu na blažene dane svoje slatke ljubavi.

Vazda jednoliko i u neprestanom očekivanju daljnje sudbine prolažahu dani i mjeseci Huseinu i njegovim drugovima, bjeguncima. Utom primače se i jesen godine 1832. Jednoga dana u prvoj četvrti mjeseca listopada dođe zapovjednik osječke tvrđave k Huseinu i navijesti mu da je za nj i Ali-pašu prispio sultanov ferman u Zemun i da njim dvojici treba onamo poći da im bude pročitan.

Kolebajući se među nadom i strahom spremi se Husein na put u Zemun. Pratili su ga svi njegovi drugovi bjegunci koji se oprostiše sa sadanjim svojim utočištem, ne mislivši se više povratiti natrag. Bijaše

krasan jesenski dan kad je Husein Gradaščević na čelu svojih vitezova ujahao u Zemun, a sunce je peklo kao u ljetu. Držeći suncobran nad sobom jahao je ponosito Bosanski Vitez na arapskom vrancu koji bijaše sav pokriven zlatom i srebrom i za uzdu voden od sluga što su uz vezira zdesna i slijeva pješke stupali. Kud je prolazio, ostajaše svijet zadivljen s istočnoga sjaja koji je okruživao Huseina. Pred stanom austrijskoga brigadira, gdje se je imao pročitati sultanov ferman sjaše Husein s konja. Ali-paša Vidaić i Krupa-kapetan, koji nisu prestali štovati u njem bosanskoga vezira, uhvate ga ispod ruku i povedu uz stube. U dvorani čekaše već brigadir i sultanov poslanik - Morali-paša, isti onaj koga su Bošnjaci u Travniku zasužnjili i koji im je u Mostaru kasnije pobjegao. Iz njegovih usta moradoše čuti kolovođe bosanskoga pokreta svoju sudbinu. Ferman sultanov je glasio veoma strogo. On lišava imanja i časti i Huseina i Ali-pašu; jedini život bijaše im zajamčen; nu prije svega trebalo im je poći u Carigrad da im opredijele mjesto prebivanja. Naslonjen o svoga pobru Ali-pašu slušao je Husein tužnim srcem sultanovu odluku i vidjevši uništene sve svoje nade, ne mogaše da zaustavi suze koje mu se natisnuše na oči: - Oj Bosno, djedovino slatka! - zavapi nesretni junak - zašto sam te tužan ostavio, zašto nisam volio poginuti u tebi, u tvom milom krilu!

Drugovi Huseinovi bijahu silno tronuti sa žalosti vođe svoga. Poznavajući njegovu ćud i žarku ljubav, koju je nosio u grudima za tužnu svoju Bosnu, bijahu uvjereni da mu nema duga života u progonu. Ali-paša bijaše također snužden. Činila mu se prestroga kazna sultanova, nu on se je nadao da će ga sultan možda pomilovati, uvaživši njegovu privrženost u prijašnjim vremenima.

Samo dvadeset i četiri ure dadoše Huseinu i Ali-paši da se razmisle. Brigadir im objavi da austrijska vlada neće trpjeti da žive na granici Bosne, jer bi njihova blizina mogla dati povoda skorim nemirima u Bosni. Ako se ne bi pokorili fermanu i pošli u Carigrad, tad bi po odredbi bečke vlade imali stanovati na jednom dunavskom ostrvu kod tvrđave Komorana.

Husein se teško zamisli. Znao je da ga i na Dunavu i na Bosporu čeka zatočenje, daleko od miloga zavičaja. Ali-paša ga stade tješiti

nadom pomilovanja: - Pođimo u Carigrad, pobro - govoraše on Huseinu - valjda nećemo gore proći negoli Škodra-paša!

Husein se napokon riješi. Ganut do suza izgrli se i izljubi sa svim svojim drugovima u slavi i bijedi i dok se oni vraćahu slobodni natrag u svoju domovinu, otplovi Husein sa svojim pobratimom Ali-pašom prijeko u Beograd. Pokoriše se fermanu.

Među onima koji se vratiše u Bosnu, bijaše i beg Zlatarević. Kad je Morali-paša pročitao bio sultanov ferman, pristupi k begu Zlatareviću i reče mu: - Da nisi bio moj izbavitelj, i ti bi ovako prošao kao ova dvojica. Vratio sam ti milo za drago.

- Beg Zlatarević zahvali paši i umoli ga da pozdravi hanumu i Zejniju.

- Veselit će ih čuti glas o tebi - reče Morali-paša.

- Zejnija se proljetos udala; to će te možda zanimati! - pridoda paša smiješeći se.

Beg Zlatarević ga je odmah shvatio. Ta vijest nije ga međutim ni najmanje rastužila. Odavna je on već pregorio bio lukavu Osmanlijku.

*

Husein Gradaščević i Ali-paša Vidaić pođu doskora iz Beograda u Stambul. Ali-paša, kao što se je nadao, dobi potpuno pomilovanje i vrati se u Bosnu. Husein prođe nesretno. Sultan Mahmud primi ga milostivo i ponudi mu veliku vojničku čast među nizamom ako pristane uz reforme i obuče nizamsko odijelo. Vrli duh Huseinov odbi te sjajne ponude. On ne htjede dati svojim zemljacima podao primjer kukavštine te se iznevjeriti načelima za koja ih bješe poveo u sveti boj. Pobornik staroga vjerskoga reda i sloboština svoje domovine voljaše poći u zatočenje nego se osramotiti. Sultan ga progna u Trapezunt gdje za nekoliko mjeseci preminu, shrvan teškim patnjama i velikom bolesti duše. Bijaše mu istom 30 godina!

Tako završi svoj život plemeniti, ali sudbinom nemilo gonjeni Husein-kapetan.

1879.

PRIPOMENA

Da se vidi u koliko slijedimo u ovoj pripovijesti istinite događaje, priopćujemo ovdje glavne crte o životu Husein-kapetana. Husein-kapetan Gradaščević rodio se u Gradačcu godine 1802. od oca Osmana, iz stare bosanske vlasteoske porodice. Otac Osman, komu se ime i u narodnim pjesmama spominje, bio je na glasu radi svoje pravednosti, ne poznavajući razlike među muhamedovcima i kršćanima. Njegov sin Husein ga je u tom posve nasljedovao, a u junaštvu i natkrilio. Prvi put izađe Husein na glas godine 1829, kad je predobio Ali-pašu Vidaića u njegovom tvrdom gradu Zvorniku. Ali-paša bude rečene godine imenovan pašom u Srebrenici, nu kad je htio da posjedne tvrđavu, nađe u njoj već drugoga gospodara - Memić-agu. Ali-paša ne mogavši ga odovud maknuti, vrati se u Zvornik, al kad tamo, nađe zatvorena gradska vrata.

Za njegova odsuća proglasi se gospodarom zvorničkim jedan njegov rođak, Mahmud-aga, dobar prijatelj Memić-agin. Ali-paša upotrijebi silu da osvoji djedovinu. Pomoću prijatelja, što ih je imao u gradu, zađe unutra i sada se otvori borba u ulicama i oko kuća. Malo je još trebalo, te bi Ali-paša izagnao bio iz grada novoga nametnika nu u odlučni čas doleti neprijatelj njegov Husein-kapetan iz Gradačca, koji složno s Mahmudom udari na Ali-pašu. Ne mogavši odoljeti većoj sili, zatvori se Ali-paša u svoj konak i branjaše se otud s nekoliko vjernih momaka. Kad mu već počeo gorjeti gornji sprat nad glavom, uvidi da se mora predati. Uza se imao je još samo trogodišnjega sinčića i svoga arapskoga ata, konja od mejdana. Sinčića metnu na ruke jednomu od momaka, zapovjedivši mu da ga nosi Mahmudu, a taj da čini s njim što ga je volja. Ovaj uze dijete pod svoje. Sam Ali-paša predade se Huseinu. Umjesto okova i sramote, čim je mislio Ali-paša da će ga dočekati pobjeditelj Husein, ovaj ga ogrlio kao pobratima svoga. Od to doba ostaše njih dvojica nerazdruživi prijatelji, dijeleći kao prava braća sve dobro i zlo. Sultanov divan, koji je zasnovao svu tu spletku, promaši očito svoj cilj. U to doba poče se Husein već zvati i potpisivati ponosnim imenom: „Zmaj od Bosne“, a Bošnjaci spajahu velike nade s

njegovim imenom i očekivahu od njega velika djela. Početkom godine 1831. bijaše tomu najbolja prilika. Sultan Mahmud II, hoteći svom silom i u Bosni provesti svoje reforme, zapovjedi bosanskomu veziru Morali-paši da obuče na se nizamsko odijelo, što ovaj i učini. Bošnjaci držahu to povredom staroga reda i iznova planu na sultana.

U proljeću god. 1831. digne se njih više hiljada pod Huseinom na vezira u Travniku, koga i zasužnje. Pred njihovim očima morade svući nizamsko odijelo i obući odijelo starih bosanskih vezira. Kao da je sagriješio proti vjeri otaca, morade javno uzimati abdest i moliti se. Na to ga povedu sa sobom pri čemu su računali da će neukiji svijet listom poći s njima kad vidi da je i vezir Bosne u njihovoj sredini. Međutim pođe za rukom veziru uteći dok je ramazan trajao. Ali-aga Rizvanbegović u Stolcu stari privrženik sultanov i njegovih reforama, primi ga gostoljubivo i pomože mu stići u Dalmaciju, otkud je vezir otputovao u Carigrad. Bošnjaci međutim sakupe se sa svih strana pod Huseinov barjak i odluče ravno poći na Carigrad da uspostave stari red u zemlji.

U isto vrijeme kretaše i mladi skadarski Mustafa-paša Bušatlija (od Arbanasa Škodra-paša zvani) na bojno polje sa 40.000 momaka, sve samih poizbor junaka. Srpski knez Miloš miljenac Mahmudov, pisa Huseinu neka se okani vojne na sultana i da će on posredovati za nj kod divana. Husein odbi svako posredovanje Miloševo, otpisavši mu list koji se doslovno priopćuje u ovoj pripovijesti, i povede k jugu bosansku vojsku. Ta slavodobitna vojska osvoji Banjsku i Peć, a kod Lipija potuče veliki dio vojske velikoga vezira Rešida. Ovaj se sada poboja da bi moglo po sultana zlo ispasti i pusti se u dogovore s Bošnjacima. Oni zahtijevahu da se ostavi stari red u zemlji, da domaći sin bude vezirom, a zasada takovim da se imenuje Husein Gradaščević Veliki vezir napokon obeća sve ovo Bošnjacima, rekavši da će kasnije stići sultanov ferman koji im sve to zajamčuje. Bošnjaci povjeruju velikomu veziru i vrate se svojim kućama, puni plijena i slave. Lukavi veliki vezir bješe međutim, dok je ugovarao s Bošnjacima, bacio među njih sjeme nesloge. Tako na primjer dade razumjeti tuzlanskomu kapetanu, pristarijemu čovjeku, da bi njemu bolje odlikovala vezirska čast nego mladomu Huseinu. Taj kapetan prvi se je odijelio od Huseina dok je još

sva bosanska vojska bila na okupu u Makedoniji, i počeo rovariti proti novomu veziru Bosne koji je sjeo već u Travnik i stao vladati zemljom kao nezavisan gospodar, uredivši uza se potpuni vezirski dvor sa svim činovnicima. Osim tuzlanskoga kapetana imaše Husein opasna dušmanina u stolačkom Ali-agi, a napokon se stadoše buniti i sarajevske age koji su u trgovini oćutili veliku štetu radi prekinutih odnošaja s Carigradom. Uto stiže Huseinu glas da proti njemu kreće od sultana imenovani vezir Bosne, Kara Mahmud-paša sa 30.000 Arnauta i redovite vojske. Husein mogaše jedva do dvadeset i pet hiljada vojske izvesti proti njemu u polje Nesreća bijaše da je bilo u toj vojsci mnogo vojaka koji nisu baš pokazivali osobite volje za boj. Utaborio se na planini Vitezu i tu dočekao Kara Mahmud-pašu. Pobiju se, nu Mahmud-paša drža se na bojištu. Još jedanput odluči Husein ogledati se s Osmanlijama. Pred samim Sarajevom dočeka ih on i zametne se krvava borba. Husein se boraše kao pravi Vitez Bosne, koje si je ime nadjenuo postavši bosanskim vezirom. Osam konja ubiše taj dan pod njim, tako je prezirao smrt. Kara Mahmud već je bio počeo misliti na uzmak, kad ujedanput doleti stolački Ali-aga sa svojom hercegovačkom rajom i spopadne Bošnjake s boka. Husein vidjevši da mu nema spasa, protuče se kroz osmanlijsku vojsku i sa dvjesta odličnih begova i kapetana prebježe u Slavoniju, u Osijek. Tu sprovede godinu dana čekajući na ferman sultanov koji je imao odlučiti o njegovoj sudbini. Napokon stiže ferman i bude Huseinu pročitan u Zemunu. Glasio je onako kako se čita na koncu ove pripovijesti. Lišen imanja i časti umre viteški Husein-kapetan u zatočenju u Trapezuntu u cvijetu svoje dobe. Bijaše to pravi narodni bosanski junak, tužna žrtva osmanlijska!

(J. E. T.)